

امارت اسلامي افغانستان
وزارت تحصيلات عالي
پوهنتون البيروني

مجله علمي - تحقيقي

البيروني

سال ششم، شماره بيست و سوم، بهار ۱۴۰۲ هـ ش (۱۴۴۴ هـ ق)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مجلة علمى - تحقيقى البيرونى

صاحب امتياز: پوهنتون البيرونى

مدير مسؤول: پوهندوى دكتور محبوب الرحمن صافى: m.f.safi15@gmail.com

مهتمم: جواد رحيمى

نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۲ هـ ش

صفحة آرا: مديريت اجرائى مجله

نشانی الكترونيكى: jawadrahimi2030@gmail.com

vc.academic@au.edu.af

تلفون: +93777118025- +93797100896

اعضای هیأت تحریر:

پوهنمل شفيع الله مصلح ، معاون امور علمى

پوهنوال فضل الرب آريا، استاد پوهنځى زراعت

پوهندوى دكتور عبدالرافع علمى، استاد پوهنځى شرعيات

پوهندوى دكتور سيد تسليم كاويان، استاد پوهنځى زبان وادبيات

پوهندوى عبدالمتين حقيين، استاد پوهنځى انجنيرى

پوهندوى داکتر فریدون فرزام، استاد پوهنځى طب

پوهندوى محمد هارون صابري، استاد پوهنځى تعليم و تربيه

پوهندوى عبدالقهار قرلق، استاد پوهنځى زراعت

پوهنمل دكتور احمد حنيف حنيف، استاد پوهنځى حقوق وعلوم سياسى

پوهنمل داکتر احمد مصطفى رحيمى، استاد پوهنځى طب

پوهنيار دكتور غلام محمد پيمان، استاد پوهنځى ادبيات

پوهنيار اسد الله آريا، استاد پوهنځى ژورناليزم

پوهنيار محمد بلال تائب استاد، پوهنځى اقتصاد

پوهنيار محمد آغا الهام، استاد پوهنځى ادبيات

یادداشت:

- مقاله‌های ارسالی به مجله علمی-تحقیقی البیرونی باید علمی، جدید و برابر با معیارهای اکادمیک باشد.
- مقاله‌های ارسال شده به این مجله باید در نشریه دیگر نشر نشده یا برای نشر فرستاده نشده باشد.
- مقاله ارسالی جهت مرور به مرورگران فرستاده می شود. مرورگران مقاله را به صورت دقیق مطالعه نموده و در مورد آن تصمیم اتخاذ می نمایند.
- هیأت تحریر مجله که متشکل از اعضای کادر علمی است، طبق پالیسی مجله، در مورد نشر مقاله تصمیم اتخاذ می نماید و مدیریت اجرایی مجله تصمیم هیأت تحریر را به آگهی نویسنده می رساند.
- تمام مسئولیت محتوای مقاله به عهده نویسنده/نویسنده ها و مرورگران (تقریظ دهندگان) می باشد.

تمامی حقوق این اثر برای پوهنتون البیرونی محفوظ است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	پیام رئیس پوهنتون البيروني
۵.....	رهنمود نوشتن مقاله برای مجله علمی-تحقیقی البيروني
۷.....	ارشادات شریعت اسلامی در پیشگیری از امراض ساری (پوهنمل ثاقب)
۲۵.....	بررسی روش های تمثیلی پیامبر صلی الله علیه وسلم در تفهیم شریعت اسلامی (پوهنمل محمدی)
	تحلیل تاثیرات عوامل مؤثر اقتصادی روی جذب سرمایه گذاری های مستقیم خارجی در افغانستان
۴۳.....	(پوهنیار تائب)
۶۳.....	الجوانب التطبيقية للأخلاق في المعاملات المالية (پوهنیار هاشمی)
۷۵.....	بررسی علل کتمان علم شرعی و پیامدهای آن (پوهنیار هدفمند)
۹۳.....	جایگاه امام ابوحنیفه رحمه الله نزد علمای حدیث (پوهیالی صدیق)
۱۱۱.....	د اجمل ختک سبک (پوهنیار الهام)
۱۲۳.....	د علمي (Scientific) حساب ماشين د کاروني دندې او هنرونه (پوهنیار همتا)
۱۴۳.....	تأمین و شرایط حفظ الصحة وی آب مورد نیاز حیوانات تولیدی (پوهنمل اکبری)
	بررسی اهمیت اقتصادی پرورش مرغ های گوشتی در فارم های ولسوالی پغمان وناحیه سیزدهم-کابل
۱۵۹.....	(پوهنمل خادمیان)
۱۷۵.....	نانوذرات فلزات نجیب و کاربرد آن در تداوی امراض سرطانی (پوهنیار سادات)

پیام رئیس پوهنتون البیرونی

الحمد لله وكفى والصلاة والسلام على عباده الذين اصطفى ومن بهديهم اهتدى. اما بعد فأعوذ بالله من الشيطان الرجيم **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ**. ﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ [سورة آل عمران آیه، ۷]

او کسی است که این کتاب (آسمانی) را بر تو نازل کرد که قسمتی از آن آیاتِ محکم (صریح و روشن) است که اساس این کتاب می‌باشد؛ (و هر گونه پیچیده‌گی در آیات دیگر، با مراجعه به این‌ها، بر طرف می‌گردد). و قسمتی از آن، «متشابه» است (آیاتی که به خاطر بالا بودن سطح مطلب و جهات دیگر، در نگاه اول، احتمالات مختلفی در آن می‌رود؛ ولی با توجه به آیات محکم، تفسیر آن‌ها آشکار می‌گردد). اما آن‌های که در قلوب‌شان انحراف است، به دنبال متشابهات اند، تا فتنه‌انگیزی کنند (و مردم را گم‌راه سازند)، و تفسیر (نادرستی) برای آن می‌طلبند؛ در حالی که تفسیر آن‌ها را جز خدا و راسخان در علم، نمی‌دانند. (آن‌ها که به دنبال فهم و درک اسرار همه آیات قرآن در پرتو علم و دانش الهی) می‌گویند: «ما به همه آن ایمان آورده‌ایم، همه از طرف پروردگار ماست.» و جز صاحبان عقل، متذکر نمی‌شوند (و این حقیقت را درک نمی‌کنند).

النعمان بن بشیر رضی الله عنه قال: سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول: «إن الحلال بین وإن الحرام بین، و بینهما أمورٌ مُشْتَبِهَاتٌ لا یعلمهن کثیر من الناس، فمن اتقى الشُّبُهَات فقد استبرأ لدينه وعرضه، ومن وقع فی الشُّبُهَات وقع فی الحرام، کالرأعی یرعی حول الحمی یوشک أن یرتع فیہ، ألا وإن لكل مَلِک حمی، ألا وإن حمی الله محارمه، ألا وإن فی الجسد مُضغَةٌ إذا صلحت صلح الجسد کله وإذا فسدت فسد الجسد کله ألا وهی القلب». [صحیح]، [متفق علیه]

نُعمان بن بشیر - رضی الله عنه - گفته‌اند که شنیدم رسول الله - صلی الله علیه و سلم - می‌فرماید: آنچه که حلال می‌باشد واضح است، و آنچه که حرام می‌باشد واضح است، و در بین آن‌ها مواردی قابل اشتباه وجود دارد که بسیاری از مردم از آن‌ها بی‌خبرند؛ پس هر کسی از آن موارد قابل اشتباه

دوری جست، خود را از گناه در دین و ناموس خود محفوظ کرده است و هر کسی مرتکب این موارد قابل اشتباه شد، مرتکب حرام شده است، مانند: چوپانی که در محدوده‌ی علف‌زاری (حیوانات) خود را می‌چراند و هر لحظه امکان دارد در داخل آن علف‌زار بچرند. بدانید هر پادشاهی محدوده‌ی حمایت شده‌ای دارد و محدوده‌ی حمایت شده‌ی الهی محرمات او هستند. بدانید در بدن، تکه گوشتی وجود دارد که اگر اصلاح گردید، کلیه‌ی بدن اصلاح شده است و اگر فاسد گردید کلیه بدن فاسد شده است. بدانید که آن قلب است.

شرح قاعده کلی: آنچه که الله و رسولش آن را حلال کرده اند و آنچه که الله و رسولش آن را حرام کرده اند، هر کدام از آن‌ها واضح هستند، لکن ترس بر مسلمان در موارد قابل اشتباه است، پس هر کسی این موارد قابل اشتباه را ترک کرد، خود را از ناحیه‌ی دین از افتادن در حرام دور کرده است و هم‌چنین از ناحیه‌ی سخن مردم درباره‌ی آبرو و ناموس خود که مرتکب این موارد قابل اشتباه شده، از عیب و عار آنان در امان خواهد بود.

پیامبر - صلی الله علیه و سلم - به این اشاره کرده که اعمال ظاهری بر اعمال باطنی از ناحیه‌ی اصلاح و فساد دلالت دارند، به‌همین خاطر، ایشان بیان کرده اند که در بدن تکه گوشتی (و آن قلب است) وجود دارد و بدن با اصلاح آن اصلاح می‌شود و با فساد آن فاسد می‌شود.

مرض روح، مهلک‌تر از مرض جسم است مرض روح عبارت است از نداشتن عقیده‌ی درست در مورد معبود، نفس خودش و سایر مخلوقات است و راز این جهان بدون دانستن حقایق موارد متذکره‌ی سه گانه، لاینحل بوده و هیچ‌گاه حل نخواهد شد، مادامی که معلومات لازم در مورد آن‌ها حاصل نگردد.

علم یقین از منابع یقین حاصل می‌شود عقیده‌ی درست با داشتن دلایل متواتره یقینی حاصل می‌شود که همانا نصوص شرع قطعی الثبوت و قطعی الدلاله است؛ لیکن خیلی از مردم که در مورد همین قسم نصوص شک و شبه را ایجاد می‌نمایند و آن را به سوی الحاد و زندقه سوق می‌دهند. لذا در باب عقاید عقیده‌شان متزلزل بوده و هیچ‌گاه بر عقیده‌ی حق از نصوص قطعی ثابت قدم نمی‌باشد و ذهنش در

اضطراب بوده، حالت نورمال و اعتدال را از دست داده، دچار تذبذب فکری و عقیدوی می‌باشد. بنابراین، نه تنها این که این مرضش در جای خود و ذهن خودش قرار داشته باشد؛ بلکه دیگران را نیز بر آن دعوت نموده و در بسا مجالس و اجتماعات از عقیده‌ی انحرافی خویش با استدلال از شبهات عقلی خویش استدلال می‌کند که باعث بی‌راهی دیگران نیز می‌گردد. بر طیبیان امراض روحی لازم است که دوی مناسب مرض جهت علاج مرض‌شان برای همین قسم مریض‌ها توصیه نمایند.

بنابراین، یکی از مرض‌های قوی و مهلک روح، نبود یقین به جاگزینی شبهات است.

شبهات: چیزی که با حق ظاهراً مشابهت دارد، لیکن حق نیست، اما در بسا اوقات با نداستن راز پنهانی و فرق جوهری آن باحق، معامله‌ی حق به‌همراهش صورت می‌گیرد. دنیا، دار ابتلاء و امتحان است و هیچ‌گاه امتحان و ابتلاء بدون خلط حق و باطل ظاهراً امکان پذیر نیست. هیچ‌گاه انسان عاقل دارای حواس سلیم از حقائق موجود و محسوس انکار کرده نمی‌تواند و گرنه لقب دیوانه برایش اعطا می‌گردد. از همین جهت در مورد وجود الله متعال و وحدانیتش استدلال از محسوسات و مشاهدات مخلوقات می‌شود. علاوه بر آن در عصر کنونی که ما در آن زندگی می‌کنیم، بنا بر نبود زعامت واحد مسلمان‌ها که از دین و دنیای آن‌ها به‌طور درست حراست نمایند، با بهانه‌ی آزادی‌بیان، اکثر شبکه‌های اجتماعی از طرف ملحدین به پیش برده می‌شوند که به‌ویژه نوجوان و جوان مسلمان را کوشش دارند به سوی الحاد و زندقه ببرند و عملاً در این کار دخیل‌اند و روزانه، پروگرام‌های متعددی را پیش می‌برند. در حالی که برای حراست از عقیده‌ی مسلمان مصدر تلقی باید یکی باشد و بس.

لذا هر دستگاه و منبع که باعث ایجاد تزلزل در باب عقائد مسلمان‌ها گردد، در اسرع وقت مسدود شود و سد محکم برای نشر آن ایجاد گردد تا شبهات ایجادشده توسط خبرگان دین از بین برده شود.

همین قسم افراد مخرب و مرجف شناسایی گردد و برای مردم معرفی شوند و پیام داده شود که ایشان از بیان در اجتماع ممنوع‌اند و از درس و ترویج افکار نادرست به‌شدت منع شوند.

راه حل: از این که عقیده دارای ارزش‌های اسلامی و انسانی بیشتر می‌باشد، از همین‌رو، زندگی انسان‌ها در نبود عقیده‌ی درست و اعمال صالح مشابه به زندگی حیوان و بدتر از آن است. لذا ضرورت‌های موارد فساد و تخریب به اندازه‌ای نیست که زندگی انسان‌ها به آن بسته است و در نبود آن انسان هلاک شود تا به حد ضرورت رسد و جواز را پیدا کند، بلکه از برای حفاظت عقیده، هم‌چنان پروگرام‌های مزخرف جدی تعقیب شود و در صورت تخطی، مسدود گردد و مسلمان و حاکمان مسلمانان سعی جدی را در این زمینه مبذول دارند تا در ممالک اسلامی افراد خبره و دارای درک دینی را تربیه کنند تا دستگاه‌های پخش و نشر در اختیار خود و از خود داشته باشند. از افکار انحراف شده‌ی کفری جلوگیری صورت گیرد و برای رد شبهات و شہوات، پروگرام‌های منظم از اهل خبره داشته باشند تا همه شبهات و اہیات آن‌ها را به زیور و حقایق شرعی آراسته ساخته و از طریق این ارزش‌ها آن‌ها را رد نمایند.

در مراکز دینی و علمی سیمینارهایی برای رد ادیان باطله گرفته شود. کوشش شود عدالت که شیرازہ‌ی تقویت و وحدت اسلامی است، تقویت بخشیده شود و جهاد مقدس را هدف نهایی خود برای به دست آوردن مادیات و منصب قرار ندهند، بلکه خاص و خالص برای کسب رضاء الله همه کارها را انجام دهند و در حد عدالت و تطبیق احکام شریعت به دور از استفاده‌ی نادرست از بیت‌المال، وظیفه‌ی ایمانی و وجدانی خویش را به طور شاید و باید انجام دهند تا از ایراد شبهات مخالفین جلوگیری شود. و منشاء اعتراض ایشان از بیخ کنده شود و مجال برای اعتراض برای‌شان نماند.

افراد فاسق و فاجر و اشخاصی که شایسته و ارزش ندارند و به انواع گوناگون متهم استند از صف مسلمانان دور نگاه داشته شوند و همیشه زیر تعقیب باشند تا به وسیله‌ی این گونه افراد از بیت‌المال معامله و چور و چپاول صورت نگیرد تا روحیه‌ی عدالت محوری در آن تحکیم گردد. و هم‌چنان با مخالفین برخورد قانونی صورت گیرد

والسلام علی من اتبع الهدی.

پوهنوال دکتور احسان الحق نیازی

رهنمود نوشتن مقاله برای مجله علمی - تحقیقی البیرونی

مقالات به زبان های رسمی کشور و شماره های ویژه به زبان های انگلیسی و عربی، به نشر می سپارد. روش منبع نویسی درون متنی طبق روش APA صورت می گیرد (تخلص، سال نشر) ، اما در مقالات شرعی و عربی (تخلص، سال نشر، نام کتاب: جلد و صفحه). و در فهرست منابع هر دو بخش: تخلص، نام مؤلف. (تاریخ نشر). عنوان کتاب . (شماره چاپ). مکان نشر: دار نشر. نوع خط به دری B Zār، به پشتو خط نازو ، برای زبان انگلیسی (Times New Roman). و برای زبان عربی my lotus استفاده گردد.

اندازه خط متن مقاله (۱۲)، عنوان اصلی مقاله (۱۴) ، عناوین فرعی (۱۲) بولد می باشد. فاصله میان خط ها (۱.۱۵) و پاراگراف ها با (۰.۵) انچ فرورفتگی (indent) نوشته می شود. فاصله میان پاراگراف ها در نظر گرفته نمی شود.

ارقام کار رفته در متن باید مطابق زبان متن عیار گردد.

تعداد صفحات مقاله بین ۵ الی ۱۵ صفحه معیاری (وزیری) = (طول: ۲۴ سانتی متر و عرض: ۱۷ سانتی متر) تنظیم میگردد.

مقاله دارای حد اقل ۱۰ منبع باشد ، ۵۰ فیصد آن در علوم تجربی از ۱۰ سال اخیر، و در علوم اجتماعی طبق لزوم دید تنظیم گردد.

جدول ها و شکل ها باید کیفیت خوب داشته باشند. اندازه خط برای عناوین شکل ها و جدول ها (۱۱) در نظر گرفته شود.

هرگاه متن مقاله به زبان فارسی دری و یا پشتو باشد، چکیده آن به زبان انگلیسی ترجمه شده باشد. هرگاه مقاله به زبان های بین المللی باشد، ترجمه چکیده به زبان فارسی دری و یا پشتو تهیه گردد. توت: ترجمه حاوی عنوان، نام نویسندگان، چکیده و کلیدواژه های مقاله نیز باشد.

چکیده ضمنا دارای (بیان مسأله، اهداف، روش تحقیق، نتایج و پیشنهادات) به شکل فشورده باشد، و از (۲۵۰) کلمه بیشتر نباشد.

واژگام های کلیدی بین ۳-۷ باشد.

مقدمه دارای حد اقل این موارد (بیان مسأله، اهمیت موضوع، اهداف و فرضیه های تحقیق) بدون ذکر عنوان فرعی باشد.

بعد از مقدمه، پیشینه تحقیق و روش تحقیق در عناوین فرعی درج میگردد. بعداً موضوع تحقیق. و در آخر مناقشه (در صورت نیاز)، نتایج، و فهرس منابع میاید.

نتیجه گیری که شامل چگونگی حل مسأله (یافته های پژوهش) مختص به علوم تجربی می باشد. معادل نام ها و اصطلاحات تخصصی که به زبان انگلیسی باشد در پاورقی به زبان ملی توضیح داده شود. آیات قرآن کریم داخل اقواس قرآنی: ﴿﴾ [نام سوره: شماره آیت]، احادیث شریف و نصوص علماء داخل اقواس « » درج میگردد.

آیات قرآن کریم، احادیث نبوی مبارک، و نصوص عربی باید به فونت عربی مناسب تنظیم شود. آیات قرآن کریم طبق رسم عثمانی، احادیث نبوی مبارک، و نصوص عربی باید طبق قواعد علامات ترقیم زبان عربی نوشته شود.

عنوان باید واضح و مختصر باشد. وزیر عنوان نام نویسنده/ نویسندگان و موقف علمی آن با ایمیل ادرس نویسنده مسؤول درج شده باشد.

مقاله های ارسالی در گام نخست توسط هیأت تحریر مجله که تطبیق کننده پالیسی نگارش مجله اند، بررسی می گردد. هیأت تحریر مجله متشکل از اعضای کادر علمی میباشد. مقاله ها پس از بررسی ابتدائی توسط هیأت تحریر به مرورگران رشته مربوطه (تقریظ دهنده) جهت مرور (Review) فرستاده می شود. مرورگران در مورد اعتبار علمی مقاله تصمیم اتخاذ می کنند و نتایج بررسی خود را به هیأت تحریر مینگارند. مسئولیت محتوای مقاله به عهده نویسنده/ نویسندگان و مرورگران (تقریظ دهنندگان) مقاله می باشد.

هیأت تحریر بر مبنای تصمیم مرورگران و پالیسی نشراتی مجله، در خصوص نشر مقاله تصمیم نهائی اتخاذ می کنند. هیأت تحریر مجله ماه یک بار جلسه های منظم را برگزار می کند. بر علاوه جلسه های عادی، جلسه های ویژه نیز در صورت نیاز برگزار می گردد.

مجلة علمى - تحقيقى

البيرونى بخش علوم

اجتماعى

ارشادات شریعت اسلامی در پیشگیری از امراض ساری

پوهنمل شهاب الدین ثاقب^(۱)*

تقریظ دهنده: پوهندوی دکتور عبدالرافع علیمی(۱)

(۱) استاد پوهنځی شریعت پوهنتون البیرونی.

(۱) * نویسنده مسئول - ایمیل: shahab.saqab12@gmail.com

خلاصه

احکام شریعت با در نظر داشت حالات مسلمانان چون صحت، مرض، سفر، حضر، ثروت، اضطراب، تنگدستی واکراه تغییر میکند، این همه بیانگر آنست که اساس شریعت را جلب مصلحت و دفع مفسده تشکیل میدهد، یکی از حالاتی که سبب تخفیف در احکام شریعت میشود امراض ساری بوده که دامنگیر بشریت میشود و جهان بشریت را با وجود پیشرفت آنها در عرصه مختلف چون علم و صنعت، دستگاہای پیشرفته علوم طبی و تکنالوژی از درمان آن عاجز شده میسازد. تاریخ گواه است تا امروز جهان ده ها بیماری ساری و همه گیر دیگری چون طاعون و بء، ایدز، کرونا و.. را تجربه کرده است در هیچ مرحله تاریخ مسلمانان تنها به دعا و نیایش اکتفا نکردند و دست به الاشه منتظر غیر مسلمانان نبوده اند تا آنها راه حل درمانی برای این امراض دریافت کنند بلکه مسلمانان در تمام ادوار تاریخی در ضمن علاج اسباب معنوی همانا توکل، التزام به طاعات و به دعا و نیایش پرداختند و برای علاج آن اسباب مادی عبارتند از توصیه های وقایوی و بهداشتی میباشد دست به کار شده اند، و در ازمنه مختلف برای کشف اسباب امراض طاعون و جلوگیری از شیوع و راه های علاج آن توصیه زیادی نموده اند و دست به کار شده اند.

واژه های کلیدی: ارشادات، امراض ساری، پیشگیری، شریعت اسلامی.

Abstract

Sharia laws vary in accordance with the situations of Muslims, such as health, disease, trip, residence, wealth, emergency, poverty, and reluctance. It indicates that Sharia is primarily focused on embracing good and preventing evil. One of the circumstances that bring about a reduction in Sharia laws is the epidemic diseases infecting humans, and the world countries remain helpless to cure them despite their advancements in various arenas such as in science and industry, advanced medical instruments, and technologies. Over the course of history, it is evident that the world's countries have experienced tens of infectious and pandemic diseases such as plague, AIDS, Corona, etc. Muslims have never merely resorted to prayers and waited for the non-Muslims to find a medical solution to cure those diseases. To cure them, Muslims, as well as having recourse to spiritual means such as reliance, obligations to obedience and prayer, and worship, also resorted to material means such as preventive and sanitary advice in the course of history. Muslims have offered a lot of advice at different times to detect the causes of plague, prevent its epidemy and seek ways to cure it.

Keywords: Sharia laws, Muslim, good, evil, disease, cure

الحمد لله كاشف الضراء، ودافع البلاء، والصلاة والسلام على سيد الأنبياء، الداعي للدعاء برفع الوباء،
والعلاج من كل داء، وعلى آله وصحبه، والتابعين ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين، أما بعد:

امراض از آنجا سرچشمه می گیرد که انسان ها از حدود قوانین و دستورات الهی گذشتند و به شریعتش توجهی نه کردند، می دانند که جهان هستی مخلوق پروردگار بوده که امراض نیز شامل آن میباشد که سبب آن امتحان خداوندی بوده که گاهی جهت زدودن آثار گناهان و بعضاً جهت رفع درجات و گاهی تنبیه مردم و ملتفت ساختن شان جهت استقامت بیشتر می باشد که الله متعال قدرت خویش را به نمایش گذاشته تا اشخاص و افراد نافرمان به سوی الله متعال مراجعه نمایند، چنانچه خدای متعال میفرماید:

﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ [الروم: ٤١]. فساد با کارهایی که مردم مرتکب می شوند، خشکی و دریا را فرا گرفته، تا بخشی از نتیجه ی کردار خود را بچشند، شاید که دست بردارند.

۱- امراض ساری امروز جهان را با وجود پیشرفته ترین وسایل طبی به عقب زده است و تا هنوز هیچ کشوری قادر به علاج کامل امراض ساری نگردیده است، از این تحقیق فهمیده میشود که الله متعال وقتاً فوقتاً لشکر کوچک خویش را جهت قدرت نمایی در جهان گسترش میدهد و بشر را می فهماند که موجود عاجز بوده و در برابر قدرت خدای متعال ناتوان میباشد.

۲- این تحقیق می فهماند که شریعت اسلام چهارده قرن قبل روی موضوع تدابیر احتیاطی صحی راهنمای های لازم را داشته است.

۳- جهان امروزی برای نجات انسانها و وقایه آنها از امراض ساری در پی توصیه های طبی و علاج آن بوده و میخواهند از یکدیگر در این راستا سبقت جویند در حالیکه این تحقیق ثابت میکند که شریعت اسلام نسبت به همه کتله های جامعه برای وقایه انسانها از امراض ساری نقش فعال داشته و دارد.

در عصر حاضر مراکز صحی جهت وقایه از امراض ساری به تدابیر احتیاطی صحی خیلی توجه دارند، خواستم روشن شود که آیا شریعت اسلام بطور جدی برای وقایه از امراض ساری تدابیر را در نظر گرفته است یا چطور.

پوهنمل شهاب الدین ثاقب

خواستیم که برای دین ستیزان بفهمانم که ارشادات اسلام منحصر به بُعد معنوی نبوده بلکه دین اسلام برای جسم نیز توجه جدی دارد و همزمان میخواید که روح و جسم را تربیه سالم نماید. بعضی ها بدین فکر اند که احکام شریعت همیشه ثابت بوده و اصلاً قابل تغییر نیست با انجام این تحقیق خواستیم برای شان تفهیم گردد که احکام شریعت تنها در بُعد عقیده ثابت برخوردار بوده اما در سایر موارد انعطاف پذیری از خاصیت های آن می باشد. از اینکه امروز جهان بشریت را امراض ساری در معرض خطر قرار داده و مردم در این راستا مرتکب اخطاء گردیده و گاهی نسبت نبود آگاهی لازم از رخصت های الهی استفاده ننموده خویشتن و دیگران را در تنگنا قرار داده موجب نقد بر شریعت می شوند خواستیم به رفع این مشکل پراخته شود.

اهداف تحقیق: تحقیقات علمی در تمام عرصه ها اهداف مشخص و معین را تعقیب میکنند و هر محقق تلاش مینماید تا از لابلای تحقیقاتی که انجام میدهد اهداف مشخص داشته باشد، بناء عنوان متذکره را روی اهداف ذیل انتخاب نمودم:

ادای مسؤولیت و وظیفه دینی و نیل به رضای خدای متعال.

خدمت به جامعه اسلامی تا باشد مسلمانان با در نظر داشت ارشادات اسلامی ، تنها با تمسک به بُعد اعتقادی و تعبیدی اکتفا نمایند بلکه جهت وقایه از امراض ساری با توکل به خدای متعال به اسباب و وسایل مادی نیز تمسک جویند.

روشن سازی اینکه شریعت اسلام چهار ده قرن قبل جهت وقایه انسان از امراض ساری ارشاداتی داشته در حالیکه مراکز صحی در عصر حاضر جدیداً همچو توصیه ها را دارد و می پندارند که این توصیه ها طبابت بوده و اسلام در آن هیچ نقش ندارد.

سؤالات تحقیق

سؤال اصلی: شریعت اسلامی در مورد امراض ساری چی رهنمای و تدابیر صحی را دارد؟

سؤالات فرعی

۱- آیا شریعت اسلام در مورد وقایه از امراض ساری ارشاداتی دارد و کدامها اند؟

۲- شریعت اسلامی با کدام شیوه ها مسلمانان را از امراض ساری نجات میدهد؟

۳- آیا مرض از شخص بیمار به شخص صحتمند منتقل میگردد؟.

پیشنه تحقیق

موضوع ارشادات شریعت اسلامی در پیشگیری از امراض ساری موضوعی است که در کتاب و سنت نبوی از آن ذکر به عمل آمده است. همچنان این موضوع در کتاب های معتبر فقهی قدیم مورد بحث قرار گرفته است. منجمله میتوان به این کتابها اشاره نمود، کتاب الطواعین، ابن ابی الدنیا (ت: ۲۸۱هـ)، جزء فی الطاعون، تاج الدین سبکی (ت: ۷۷۱هـ)، الطب المسنون فی دفع الطاعون، تلمسانی (ت: ۷۷۶هـ)، ذکر الوباء والطاعون، أبو المظفر السمری (ت: ۷۷۶هـ)، ما یفعله الأطباء والداعون لدفع شر الطاعون، کرمی (ت: ۱۰۳۳هـ).

در عصر حاضر نیز جدیداً کتابهای در رابطه به امراض ساری نوشته شده است چون الوقایه الصحیه فی السنه النبویه، رساله مرحله ماستری العید بلالی (۲۰۱-۲۰۱۱ م)، المعونه فی مختصر الأحکام المتعلقة بفیروس کرونا، عبدالرحمن الحمیدی الشامی (مارچ ۲۰۲۱ م).

این تحقیق روشن خواهد ساخت که شریعت اسلام برای نجات انسانها از امراض ساری راهکارهای متناسب داشته و شخص میتواند که مطابق رهنمودی شریعت خویشتن را از امراض مهلک نجات دهد.

روش تحقیق

در هر علم نظر به ساحت کار بردی آن تفاوت داشته که در حوزه علوم شرعی از شیوه کتابخانه ای استفاده بیشتر به عمل آمده و این تحقیق بر شیوه توصیفی و تحلیلی انجام یافته است.

ارشادات شریعت اسلامی در پیشگیری از امراض ساری

امراض ساری از حالات استثنایی بوده و شریعت اسلام آنها را حالت اضطرار خوانده است که موجب تخفیف و تغییر در احکام شرعی میگردد. چنانچه خدای متعال میفرماید: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ [النحل: ۱۱۵]: اما کسی که ناچار شود هرگاه که بی میلی جوید و از حد نگذراند، گناهی مرتکب نشده است.

پوهنمل شهاب الدین ثاقب

طبابت امروزی برای مصئون مانند انسانها از امراض گوناگون توصیه های وقایوی و بهداشتی را نموده و به هردو تأکید نموده است و برای وقایه و درمان از امراض ساری دو راهکار مناسبی را پیش بینی داشته که برخی موارد آن متعلق به امور اعتقادی و عبادی گردیده و بعضی دیگر آن متعلق به وسایل و اسباب مادی میباشد، هریک آن به شرح ذیل توضیح و تشریح میگردد.

الف- اسباب متعلق به امور اعتقادی و تعبدی

۱- توکل بر خداوند متعال و راضی شدن به قضا و تقدیرات الهی: نخست مسلمان معتقد باشد که خداوند متعال از همه چیز خبر داشته و همه چیز را می داند، مسلمان معتقد باشد بر اینکه جزء مقدرات چیزی دیگری برای انسان نمی رسد، چنانچه الله تعالی می فرماید: ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ [المائدة: ۲۳] اگر مؤمن هستید به خداوند توکل کنید. و می فرماید: ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ [الطلاق: ۳] هر کس به خداوند توکل کند او را کفایت است.

توکل و ایمان داشتن به قضاء و قدر انسان را از تشویشات روحی خلاص گردانیده و روحیه انسان را بالا می برد.

۲- دعاء برای رفع بلاء و مصائب

انبیاء و اولیاء برای دفع بلا همیشه خداوند متعال را می خواندند که الله متعال به فریاد آنها رسیدگی نموده و دعایی شان را اجابت نموده است چنانچه الله متعال حکایت می نماید: ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ﴾ [الأنبياء: ۹۰] انبیاء علیهم الصلاة والسلام همیشه در باب خوبی ها از یکدیگر سبقت می گرفتند و ما را می خواندند در حالی که به رحمت های ما راغب و از گرفت ما می ترسیدند و به پیشگاه ما خشوع و خضوع داشتند.

همچنان پیامبر - صلی الله علیه وسلم - فرموده است: «سَأَلُوا اللَّهَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ» (ترمذی، ۱۹۹۸، سنن

الترمذی: ۴۹۹/۵). از الله طلب عفو (بخشش گناهان) و عافیت (صحتمندی) بخواهید.

عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ يَقُولُ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبَرَصِ، وَالْجَذَامِ، وَمِنْ سَيِّئِ الْأَسْقَامِ». (شيباني، ۱۴۲۱ هـ، مسند الإمام أحمد بن حنبل: ۳۰۹/۲۰): انس از رسول الله - صلی الله علیه وسلم -

میگفت: الهی من از پستی، از جذام و از همه بیماریهای خطرناک به تو پناه می برم.

۳- التزام به اذکار و عبادات و طلب استغفار

برای دفع امراض ساری انجام بعضی عبادات و اذکار از پیامبر - علیه الصلاة والسلام - روایت شده در صورتیکه مسلمان به آن التزام ورزد مؤثر واقع خواهد شد. چنانچه که عثمان بن عفان - رضی الله عنه - روایت کرده که پیامبر - صلی الله علیه وسلم - فرمود: «مَنْ قَالَ بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ، فِي الْأَرْضِ، وَلَا فِي السَّمَاءِ، وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، لَمْ تُصِبْهُ فَجَاءَةٌ بَلَاءٍ، حَتَّى يُصْبِحَ، وَمَنْ قَالَهَا حِينَ يُصْبِحُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، لَمْ تُصِبْهُ فَجَاءَةٌ بَلَاءٍ حَتَّى يُمُتَّي.» (سجستانی، (ب، ت)، سنن أبی داود: ۴/۳۲۳) هر کس بگوید: به نام الله که با نام او هیچ چیز در زمین و هیچ چیز در آسمان زبانی نمی رساند، و این را سه بار بخواند، تا صبح هیچ بلا و مصیبت ناگهانی بر سرش نخواهد آمد، و همین کلمات را اگر هنگام صبح بگوید تا غروب دچار هیچ بلای ناگهانی نخواهد شد.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَقِيتُ مِنْ عَقْرِبٍ لَدَعْتَنِي الْبَارِحَةَ، قَالَ: «أَمَا لَوْ قُلْتَ، حِينَ أَمْسَيْتَ: أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ، لَمْ تَضُرَّكَ» (قشیری، (ب، ت)، صحیح مسلم: ۴/۲۰۱۸). از ابو هریره - رضی الله عنه - روایت است مردی خدمت رسول الله - صلی الله علیه وآله وسلم - آمد و گفت: یا رسول الله دیشب از عقربی که مرا گزید چه دردی کشیدم! فرمود: آگاه باش که اگر اول شب گفته بودی: پناه می برم به خدا به کلمات الله التامات (آیه های قرآن) از شر آنچه خدا آن را آفرید، زبانی به تو نمی رسید.

عَنْ جُنْدَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، يُقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ صَلَّى الصُّبْحَ فَهُوَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ، فَلَا يَطْلُبُنَّكُمْ اللَّهُ مِنْ ذِمَّتِهِ بِشَيْءٍ فَيُدْرِكُهُ فَيَكْبِتُهُ فِي نَارِ جَهَنَّمَ» (قشیری، (ب، ت)، صحیح مسلم: ۴/۴۵۴). جندب بن عبدالله میگوید که رسول الله - صلی الله علیه وآله وسلم - فرمودند: کسیکه نماز صبح را در جماعت بخواند در حفظ و امان خدا است، پس ای بنی آدم کاری مکن که خداوند تو را بازخواست کند و در حفظ و امان او نباشی، و به این خاطر تو را به جهنم داخل کند.

ب- وسایل و اسباب مادی برای دفع امراض ساری

شریعت اسلام در هر زمان و مکان جهت وقایه و درمان امراض ساری ارشادات، توصیه و رهنمای های دارد و مسلمانان را امر می نماید تا در هنگام وقوع وقایع آن ارشادات را مد نظر و وسایل را پیشه گیرد

پوهنمل شهاب الدین ثاقب

در غیر آن شخص عاصی محسوب می‌گردد چنانچه که میفرماید:

میفرماید: ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾. [البقرة: ۱۹۵] بدست خود خود را به هلاکت نیندازید.

شریعت اسلام برای نخستین بار در خصوص توصیه های پزشکی و به کار گیری اسباب مادی طبی ارشادات اساسی دارد.

۱- وقایه بهداشتی

بدون شك وقایه صحی، یکی از مؤثر ترین راه درمان درباب طبابت می باشد، خوشبختانه اسلام از همان روز های آغازین پیروانش را به رعایت وقایه صحی دستور داده و از خوردن اشیاء پلید، مضر و مخدر که به نحوی عوارض جانبی برای انسانها داشته باشد باز داشته است، چنانچه الله متعال فرموده است: ﴿وَجِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَنَجِرُمْ عَلَيْهِمُ الْحَبَائِثُ﴾. [الأعراف: ۱۵۷] و پاکیزه‌ها را برایشان حلال می‌نماید و ناپاکها را بر آنان حرام می‌سازد.

امروز جهانیان می دانند که ویروس جهانی کرونا، ایدوز و ... تولید مسلمانان نیست بلکه تولید غیرمسلمانان است و با مارک چئائی و غربی به جهان صادر شده است و عامل اصلی آن عدم مراعات توصیه های صحی و اخلاقی بوده است.

۲- توصیه های بهداشتی

دومین چیزی که در طبابت نقش دارد رعایت توصیه های بهداشتی است، رسول الله - صلی الله علیه وسلم - چهارده قرن قبل از امروز توصیه های بهداشتی را برای پیروانش ارایه نموده بودند که در اینجا به بعضی از آنها بطور مختصر اشاره می‌گردد.

الف- بستن دهن هنگام عطسه و خمیازه

از جمله توصیه های بهداشتی این است که مسلمان هنگام عطسه زدن و خمیازه کشیدن، دستمال خود را روی بینی و دهن بگذارد، چنانچه از ابوهریره - رضی الله عنه - روایت شده است: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا عَطَسَ وَضَعَ يَدَهُ أَوْ نُؤْتَهُ عَلَى فِيهِ» (سجستانی، ب. ت، سنن أبي داود: ۴/۳۰۷). هرگاه رسول الله - صلی الله علیه وسلم - عطسه می زدند دست و یا لباس را روی دهن شان می گذاشتند.

پوهنمل شهاب الدین ثاقب

در قرن بسیمت جهانیان به توصیه های پیامبر اسلام پی بردند، امروز سازمان صحتی جهان، و تمام اطباء جهان اعلان نمودند برای جلوگیری از ویروس کرونا هنگام عطسه دستمال بردهان و بینی تان بگذارید.

ب - شستن مکرر دست و پا و صورت

میکروب شناسان و اطباء به این نظر رسیده اند که میکروب و ویروس از شخص به شخصی دیگری از طریق دست و پا و صورت سرایت میکند. بنا بر این وضو بهترین و بزرگترین پیشگیری از سرایت میکروب است، زیرا هم غرغره، هم استنشاق و همچنین شستن صورت، دست ها و پاها نیز همه در وضو به خوبی انجام می شود. همچنان پیامبر - صلی الله علیه وسلم - ما را به استفاده از سواک برای تمیز کردن دهان و دندان سفارش کرده است و تازه ترین پژوهشها درباره ی سواک نشان می دهد که حاوی ماده ای است که میکروب را از بین می برد، از این روی پیامبر - صلی الله علیه وسلم - به یکی از یارانش که آب می نوشید، فرمود: عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «نَهَى عَنِ التَّفَخِّحِ فِي الشُّرْبِ فَقَالَ رَجُلٌ: الْقَدَاةُ أَرَاهَا فِي الْإِنَاءِ؟ قَالَ: أَهْرِقْهَا، قَالَ: فَإِنِّي لَا أُزْوِي مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ؟ قَالَ: فَأَبِنِ الْقَدْحَ إِذْنُ عَنْ فَيْكٍ» (ترمذی، ۱۹۹۸ م، سنن الترمذی: ۳/۳۶۷). از ابوسعید خدری - رضی الله عنه - روایت شده است که پیامبر - صلی الله علیه وآله وسلم - از دمیدن در نوشیدنی نهی فرمودند، مردی گفت: خاشاک را در ظرف می بینم (آیا در آن صورت هم در آن فوت نکنم)، فرمودند: «آن را بریز»، گفت: من به یک نفس سیراب نمی شوم، فرمودند: در این صورت ظرف را از دهانت دور و جدا کن و (پس از نفس کشیدن)، آن را بنوش.

شریعت اسلام راهنمایی طبی را هزار و چهارصد سال قبل به بشریت ارایه داده، امروزه با تازه ترین مطالب توصیه های طبی منطبق است.

ج - منع کردن بیمار از نشستن بین افراد تندرست - در خانه بمانید سلام بمانید -.

جمهور فقهای مالکی، شافعی و حنبلی (ابن رشد، ۱۴۰۸ ه - ۱۹۹۸ م، البیان والتحصيل والشرح والتوجيه والتعليل لمسائل المستخرجة: ۳۹۱/۹. دسوقی، ب ت، حاشية الدسوقي على الشرح الكبير: ۵۲۹/۲. بھوتی، ب ت، كشاف القناع عن متن الإقناع: ۵/۴۹۹). میگویند: شخص مبتلاء به امراض ساری نباید با اشخاص تندرست نشست و برخاست، آمیزش و گفتگو داشته باشند و می بایست که مبتلاء به وباء در محله مخصوص نگه داشت. در اینجا به بعضی از احادیث اشاره میگردد:

- ۱- حدیثی وجود دارد که نشان می دهد سرایت بیماری از بیماری به بیمار دیگر امکان پذیر است. چنانچه روایت شده است: **أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا يُورِدُ مَرِيضٌ عَلَى مُصِيحٍ»** (قشیری، ب، ت)، صحیح مسلم: ۱۲ / ۱۶۸): از ابوهریره - رضی الله عنه - روایت شده که پیامبر - صلی الله علیه وسلم - فرمود: نباید شخص بیمار به نزد آدم سالمی برود.
- ۲- در حدیثی دیگری پیامبر - صلی الله علیه وسلم - از ورود اشخاص صحتمند بر مریضان ساری منع نموده است چنانچه که روایت شده است: **أَنَّ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرٍ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بَأْضٍ فَلَا تَقْدُمُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا، فَلَا تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهُ»** (بخاری، ۱۴۲۲ هـ، صحیح البخاری: ۷ / ۱۳۰) عبدالله بن عامر - رضی الله عنه - گوید: پیامبر - صلی الله علیه وسلم - فرموده: اگر در باره ای مرض و یا در سرزمینی شنیدید، جلو نروید و اگر در آنجا بودید، پس به قصد گریز بیرون نشوید. وجه استدلال: منع از دخول در شهری که وباء واقع شده برای احتیاط و دوری گزیدن از اسباب هلاکت است، بنابراین بیمار از ارتباط با شخص سالم بپرهیزد. همچنان چیزی که در این دو حدیث عنوان شده، امروزه از آن به عنوان «قرنطینه بهداشتی» یاد می شود.
- بخاری از پیامبر - صلی الله علیه وآله وسلم - روایت کرده که ایشان فرموده اند: **أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: « وَ فِرٌّ مِنَ الْمَجْدُومِ كَمَا نَفَرُ مِنَ الْأَسَدِ »** (بخاری، ۱۴۲۲ هـ صحیح البخاری ۱۲۶/۷): از ابوهریره - رضی الله عنه - روایت شده که پیامبر - صلی الله علیه وسلم - فرمود: و از فردی که مبتلا به جذام است بگریزید همانگونه که از شیر می گریزید.
- به نظر نگارنده بهترین توجیه و تأویل برای برطرف کردن تعارض بین آن دو حدیث این است که بگوییم: سرایت بیماری هایی میکروبی یک امر قطعی است و باید از سرایت آنها با وسایل ممکن جلوگیری کرد، همان گونه که در دوران خلافت عمر - رضی الله عنه - بیماری ساری «وبا و طاعون» در شام بروز نمود و برای جلوگیری از سرایت آن طبق فرموده پیامبر - صلی الله علیه وسلم - : «در هر جایی و با بروز کرد از آنجا خارج نشوند و به آنجا هم وارد نشوند» عمل نمودند.

د- عدم جواز نزدیک شدن به همدیگر برای معانقه و مصافحه

به خاطر تدابیر احتیاطی نباید شخص صحتمند به بیمار بدون ضرورت نزدیک و با او معانقه و یا مصافحه نماید چون شریعت اسلام در حالت اضطرار فرار از مریض و عدم نزدیک شدن به مریض را نسبت به قرار و نزدیک شدن ترجیح می‌دهد: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَرٌّ مِنَ الْمَجْدُومِ فِرَارٌ مِنَ الْأَسَدِ» (ابن ابی شیبیه، ۱۴۰۹، المصنف فی الأحادیث والآثار: ۳۱/۵) از ابوهریره - رضی الله عنه - روایت شده که پیامبر - صلی الله علیه وسلم - فرمود: همان گونه که از شیر درنده می‌گریزی از مبتلا به بیماری جذامی بگریز. همچنان از عمرو بن شرید روایت است: كَانَ فِي وَفْدِ ثَقِيفِ رَجُلٍ مَجْدُومٌ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِنَّا قَدْ بَايَعْنَاكَ فَارْجِعْ» (قشیری، (ب، ت)، صحیح مسلم: ۱۷۵۲/۴): عمرو بن شرید از پدرش روایت میکند که گوید: در میان وفد ثقیف مرد جذام گرفته ای وجود داشت. پیامبر - صلی الله علیه وآله وسلم - برای وی پیام فرستادند که: ما با تو بیعت کردیم، پس بازگرد.

ه- رعایت فاصله در اجتماعات و مکانهای مزدحم

یکی از توصیه های طبابت کنونی برای جلوگیری از امراض ساری رعایت فاصله در اماکن مزدحم و اجتماعات است در حالیکه چنین توصیه را شریعت اسلام چهار ده قرن قبل نموده است چنانچه می‌فرماید: عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تُدْبِعُوا النَّظَرَ إِلَى الْمَجْدُومِينَ، وَإِذَا كَلَّمْتُمُوهُمْ فَلْيَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ قَيْدٌ رُمْحٍ» (شیبانی، ۱۴۲۱، مسند الإمام أحمد بن حنبل: ۲۰/۲) از علی - رضی الله عنه - روایت است که نبی کریم - صلی الله علیه وسلم - فرموده است: شما پی هم به سوی وبا زده گان نظر نکنید، هنگامیکه با ایشان صحبت می‌گردید بین خود و آنها به اندازه گز فاصله را رعایت کنید.

۱- عدم جواز دخول به اماکن و شهر های وبا زده

دانشمندان اسلام در اینمورد اختلاف نظر نموده اند.

جمهور فقهای مالکی، حنبلی و ظاهری میگویند: نباید شخص در سرزمینی که طاعون و وبا وجود دارد داخل شود و همچنان نباید از سرزمین وبا زده بیرون و یا از آن فرار کند (رملی، ۱۴۰۴ هـ، غایة المحتاج إلى شرح المنهاج: ۶/۶۳، ابن مفلح، ۱۴۱۸ هـ، المبدع فی شرح المنهاج: ۳/۳۷، ابن حزم، ب ت، المحلی بالآثار: ۳/۴۰۳-۴۰۴). برگفته خویش از این حدیث استدلال مینمایند: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ غَامِرٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ:

پوهنمل شهاب الدین ثاقب

«إِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ يَأْزُضٍ فَلَا تَقْدَمُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضِ وَأَنْتُمْ بِهَا، فَلَا تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهُ» (بخاری، ۱۴۲۲ هـ، صحیح البخاری: ۱۳۰/۷): ترجمه قبلاً گذشته است.

ابن القیم - رحمه الله - گوید: با در نظر داشت حدیث فوق دخول بر اماکن وباء زده را روی حکتمهای ذیل جواز ندارد:

- ۱- دوری جستن از اسباب موزی و میکروب های که سبب بروز امراض میگردد.
 - ۲- توجه به صحت و تندرستی، زیرا صحت زیر بنای زندگی است.
 - ۳- توجه به محیط زیست زیرا آب و هوا آلوده سبب بیماریهای گوناگون میگردد.
 - ۴- عدم جواز مخالطه اشخاص مریض با اشخاص صحتمند، زیرا اختلاط باعث انتقال مرض میگردد.
- در ادامه میگوید: عدم جواز خروج از اماکن وباء زده امر بر توکل و تسلیمی به قضاء و قدر است، و عدم دخول بر اماکن وباء زده امر تأدیب و تعلیم صحی و وقایوی است (ابن قیم، ۱۴۱۵ هـ، زاد المعاد فی هدی خیر العباد: ۴۰ / ۴).
- اما احناف میگویند که دخول و خروج از اماکن و شهرهای وباء زده و دارای امراض ساری جواز داشته و هیچ اشکال شرعی ندارد.
- ایشان احادیث نهی را بر اشخاصی که دارای اعتقاد ضعیف اند حمل می نمایند بدین معنی کسانی که دارای اعتقاد ضعیف اند می پندارند که دخول به اماکن وباء زده سبب انتقال مرض میگردد برای همچو اشخاص دخول و خروج به همچو شهر مکروه بوده است اما کسانی که دارای اعتقاد قوی اند برای شان جائز است تا در اماکن و شهر های وباء رفت و آمد کنند (ابن عابدین، ۱۴۲۱ هـ، حاشیه رد المختار علی الدر المختار شرح تنویر الأبصار فقه أبو حنیفه: ۶ / ۷۵۷).

ز - استفاده از ماسک

استفاده از ماسک هنگام نماز در حالات عادی مکروه بوده است و برای مسلمان جواز ندارد که هنگام نماز از ماسک استفاده نماید چنانچه که از رسول الله - صلی الله علیه وسلم - روایت شده است: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُعْطِيَ الرَّجُلُ قَاهُ فِي الصَّلَاةِ». (ابن ماجه، ب ت، سنن ابن

پوهنمل شهاب الدین ثاقب

ماجة: ۱ / ۳۱۰) ابوهریره -رضی الله عنه- گوید که -پیامبر صلی الله علیه وسلم- انسان را از پوشاندن دهن در نماز نهی کرده است.

اما حالات ضرورت از این امر مستثنی است چنانچه امام احمد -رحمه الله- گوید: پوشاندن روی بخاطر دفع دمای گرمی و سردی در هنگام نماز جواز دارد (ابن مفلح، ب ت، الآداب الشرعیة والمنح المرعیة: ۳۳۲/۱).

وجه استدلال: زمانیکه پوشاندن روی در نماز بخاطر ضرورت جواز داشته باشد پس پوشاندن دهن و بین همراه با ماسک هنگام ادای نماز هیچ اشکال شرعی ندارد، چون ضرر امراض ساری نسبت به ضرر دمای گرمی و سردی زیادتر متصور است.

ح - ضد عفونی کردن مکانهای ویروس طاعون و وباء

مسلمانان در تمام ادوار تاریخی در ضمن علاج اسباب معنوی به دعا و نیایش پرداختند و برای علاج اسباب مادی آن که همان مکروب ها است تلاش های خستگی ناپذیر را از خود بخرچ دادند.

میخواهم دو تا نمونه درمانی طیبیان مسلمانان برای مرض طاعون را برای تان بیان کنم

۱- برای نخستین بار طیب دانا و توانای مسلمان محمد بن علی بن عمر ابو حامد نجیب الدین سمرقندی (متوفای: ۶۱۹) استفاده از آب حماض لیمو، نارنج، انار، ترنج، بهی و سیب برای تداوی افراد معروض به بیماری طاعون و وقایه افراد سالم را کشف نمودند.

آنچه که امروز سازمان صحتی جهان و داکتران دنیا برای بیماران معروض به بیماری کرونا و قایه افراد سالم از این بیماری توصیه می کنند استفاده از میوه جات ترش مانند لیمو، انار، و... است درحقیقت همان داده های علمی مسلمانان است که یک هزار سال قبل از امروز کشف نموده بودند.

۲- خوشبختانه ابوعلی سینا (۴۲۸- ۳۷۰ هـ ق) طیب مسلمان برای اولین بار از پوست ترنج برای تهویه و ضد عفونی کردن اطاق ها و اماکن عمومی استفاده نمودند.

ط - تداوی و مراجعه به مراکز صحتی

شارع مقدس ما را به مراجعه مراکز صحتی و به معالجه و مداوا امر نموده است چنانچه که روایت

است: عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْزَلَ الدَّاءَ وَالِدَّوَاءَ، وَجَعَلَ لِكُلِّ دَاءٍ

پوهنمل شهاب الدین ثاقب

دَوَاءٌ فَتَدَاوُوا وَلَا تَدَاوُوا بِحَرَامٍ». (بیہقی، ۱۴۲۳ هـ، شعب الایمان: ۹/۵۷۷) از آبی درداء آمده است که پیامبر - صلی الله علیه و آله وسلم - فرمود: بی گمان خداوند درد و دوا را نازل فرمود و برای هر دردی دواپی قرار داد؛ پس خود را مداوا کنید و با چیر حرام مداوا نکنید.

یافته ها و نتایج

- ۱- امراض ساری و عامل آن مخلوق الله متعال بوده و سبب شیوع آن نافرمانی بنده گان و یا امتحان الهی جهت تأمین مصالح عمومی انسانها گفته شده است.
- ۲- موضوع ارشادات شریعت اسلامی در پیشگیری از امراض ساری موضوعی است که توأم با عرض اسلام بشکل کلی مطرح بوده است و در کتاب و سنت نبوی از آن ذکر به عمل آمده است.
- ۳- امراض ساری و شیوع آن یکی از حالات استثنایی بوده و حقیقتاً شریعت اسلام آنرا حالت اضطرار خوانده است که موجب تخفیف و تغییر در احکام شرعی میگردد.
- ۴- شریعت اسلام برای وقایه و درمان امراض ساری دو راهکار مناسبی را پیش بینی نموده است که شماری از آنها تعلق به امور اعتقادی و عبادی داشته و بعضی متعلق به وسایل و اسباب مادی میگردد.
- ۵- اسباب متعلق به امور اعتقادی و تعبدی: توکل بر خداوند متعال، راضی شدن به قضا و تقدیرات الهی، دعاء برای رفع بلاء و مصائب، طلب استغفار و توبه.
- ۶- وسایل و اسباب مادی برای دفع امراض ساری را در نکات آتی میتوان خلاصه نمود بستن دهن هنگام عطسه و خمیازه، شستن مکرر دست، پا و صورت، منع کردن بیمار از نشستن بین افراد تندرست، عدم جواز نزدیک شدن به همدیگر برای معانقه و مصافحه ...

مناقشه

عده ای بدین باروند که نشستن و برخاستن نزد مریض مبتلا به مرض با توکل خدای متعال هیچ مشکل شرعی ندارد، در روایتی احناف میگویند که دخول و خروج از اماکن و شهرهای و بقاء زده و دارای امراض ساری جواز داشته و اشکال شرعی ندارد در حالیکه جمهور فقهای مالکی، شافعی و حنبلی اشخاص مبتلا به مرض ساری را از نشستن، آمیزش و گفتگو با اشخاص تندرست منع و از دخول بر اماکن و بقاء زده نهی نموده اند. و ایشان به عموم این قول خدای متعال استدلال میفرماید چنانچه که میفرماید: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا

پوهنمل شهاب الدین ثاقب

أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿نساء، ۲۹﴾: و خودتان را مکشید هر آینه خدا با شما مهربان است. همچنان پیامبر - صلی الله علیه وسلم - میفرماید: «لا ضرر و لا ضرار».

آنچه در اخیر می خواهم تذکر دهم که تجویز احناف در ورود و خروج به مناطق و بقاء زده، صرف بیان جواز بوده که نظر به قواعد اصولی بسا اوقات کراهیت را به همراه می داشته باشد که با در نظر داشت فوق بدون ضرورت باید از آن جلوگیری شود.

نتیجه گیری

۱. از لابلای این تحقیق به نتایج ذیل دست پیدا کردم
۲. کنار زدن تشویش با اعتماد بر توکل و ایمان قضاء و قدر.
۳. کاربرد وقایه های پزشکی مانند نخوردن اشیای حرام، شستشوی دست ها بطور مکرر، قرنطین شهری و ضد عفونی کردن محیط آلوده به امراض ساری، تقویه نمودن جسم در برابر امراض ساری و استفاده از میوه جات مانند نارنج، انار، سیب و لیمو... که همه و همه از داده های اسلام است چنانچه در بحث روی آن اشاره شده است.
۴. نظارت و تحت مراقبت قرار دادن مناطق مصیبت زده از ورود و خروج افراد دیگر جلوگیری شود.
۵. رعایات توصیه های طبی از داده اسلام بوده که در تحت چتر پرشش از اهل ذکر داخل می باشد.

پیشنهادات

در اخیر مقاله علمی هذا پیشنهادات خویش را در طی چند سطر چنین تحریر میدارم:

- ۱- بخاطر بررسی فقهی موضوعات و قضایای معاصر کمیته، فقهی در سطح دولت نهادی ایجاد گردد تا باشد قضایای معاصر را مورد بررسی فقهی قرار دهند و مرجع فقهی خوبی برای مسلمانان افغانستان باشند.
- ۲- در هنگام بروز امراض ساری تدابیر احتیاطی و توصیه های پزشکی را در نظر بگیرید تا نفس های معصومه در معرض خطر و هلاکت قرار نگیرد، سهل انگاری در این راستا حرام و مراعات تدابیر احتیاطی واجب میباشد.

پوهنمل شهاب الدین ثاقب

۳- بالای موضوعات جدید هیچ وقت بدون علم و آگاهی نیچید تا مبدا حلال خدا را حرام و حرام
خدای متعال را حلال نمایید.

۴- از نوعیت و چگونگی شیوع بلاها و مصائب خویشتن را آگاه ساخته و در مورد اقدامات لازم
داشته باشید تا مبدا واجب ترک و یا فعل حرام را انجام دهید.

منابع

قرانکريم

- ۱- ابن أبي شيبة، أبو بكر بن أبي شيبة، عبد الله بن محمد بن إبراهيم بن عثمان بن خواستي العبسي، (۱۴۰۹).
المصنف في الأحاديث والآثار، تحقيق: كمال يوسف الحوت، مكتبة الرشد - الرياض.
- ۲- ابن حزم، أبو محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي القرطبي الظاهري، (ب ت). المحلى بالآثار دار
الفكر - بيروت.
- ۳- ابن رشد القرطبي، أبو الوليد محمد بن أحمد بن رشد القرطبي، (۱۴۰۸ هـ - ۱۹۹۸ م). البيان والتحصيل والشرح
والتوجيه والتعليل لمسائل المستخرجة، حققه: د محمد حجي وآخرون، دار الغرب الإسلامي، بيروت - لبنان.
- ۴- ابن عابدين، (۱۴۲۱ هـ - ۲۰۰۰ م). حاشية رد المختار على الدر المختار، دار الفكر للطباعة والنشر -
بيروت
- ۵- ابن قيم، محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد شمس الدين ابن قيم الجوزية (۱۴۱۵ هـ / ۱۹۹۴ م). زاد المعاد في
هدي خير العباد، مؤسسة الرسالة، بيروت - مكتبة المنار الإسلامية، الكويت.
- ۶- ابن مفلح، محمد بن مفلح بن محمد بن مفرج، أبو عبد الله، شمس الدين المقدسي الراميني ثم الصالحي الحنبلي، (ب
ت). الآداب الشرعية والمنح المرعية، عالم الكتب.
- ۷- بخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، (۱۴۲۲ هـ). صحيح البخاري، تحقيق: محمد زهير بن ناصر
الناصر، دار طوق النجاة.
- ۸- بھوتي، منصور بن يونس بن صلاح الدين ابن حسن بن إدريس البهوتي الحنبلي، (ب ت). كشف القناع عن
متن الإقناع، دار الكتب العلمية.
- ۹- بيهقي، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الحُسْرُو جردي الخراساني، أبو بكر البيهقي، (۱۴۲۳ هـ - ۲۰۰۳ م).
شعب الإيمان، حققه وراجع نصوصه وخرج أحاديثه: الدكتور عبد العلي عبد الحميد حامد.
- ۱۰- ترمذي، محمد بن عيسى بن سؤرة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى، (۱۹۹۸ م). سنن الترمذي،
محقق: بشار عواد معروف، دار الغرب الإسلامي - بيروت.
- ۱۱- دسوقي، محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقي المالكي، (ب ت). حاشية الدسوقي على الشرح الكبير دار الفكر.
- ۱۲- رملي، شمس الدين محمد بن أبي العباس أحمد بن حمزة ابن شهاب الدين، (۱۴۰۴ هـ - ۱۹۸۴ م)، غاية
المحتاج إلى شرح المنهاج، دار الفكر للطباعة - بيروت.
- ۱۳- سنجستاني، أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السنجستاني (ب
ت). سنن أبي داود، محقق: محمد محيي الدين عبد الحميد، المكتبة العصرية، صيدا - بيروت. باب: ما يقول إذا أصبح
- ۱۴- شيباني، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني، (۱۴۲۱ هـ - ۲۰۰۱ م). مسند الإمام
أحمد بن حنبل محقق: شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، وآخرون، إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسسة

- ١٥- قزويني، ابن ماجة أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني، وماجة اسم أبيه يزيد، (ب ت). سنن ابن ماجه، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء الكتب العربية - فيصل عيسى البابي الحلبي.
- ١٦- قشيري، مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري، (ب ت)، صحيح مسلم، محقق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي - بيروت. باب: في التعوذ من سوء القضاء ودرك الشقاء وغيره، ٤/ ٢٠١٨.

بررسی روش‌های تمثیلی پیامبر صلی الله علیه وسلم در تفهیم شریعت اسلامی

پوهنمل زمری محمدی^{(۱)*}

تقریظ دهنده پوهندوی دکتور عبد الرافع علیمی (۱)

(۱) استاد پوهنخی شریعات پوهنتون البیرونی.

(۱) * نویسنده مسئول - ایمیل: zemaray79@gmail.com

چکیده

یکی از اسرار برتری این امت دعوت به خیر و ترک منکر است؛ از این رو باید این امت روش‌های نیک دعوت را از بهترین الگوی دعوت‌گران یاد بگیرند. رسول اکرم صلی الله علیه وسلم به عنوان بهترین الگوی دعوت راه‌کارهای عالی را جهت تفهیم شریعت اسلامی برای مدعوین خویش، برای ما به میراث مانده است که یکی از شیوه‌های دعوت و تفهیم شریعت اسلامی راه کارهای عملی است؛ که پیامبر صلی الله علیه وسلم در این راستا هم هیچ‌گونه کوتاهی نکرده است و از تشبیه و تمثیل در تفهیم شریعت اسلامی برای مدعوین خویش استفاده نموده است. بحث تفهیم موضع دعوت به حدی مهم است که اگر یک مسئله فهم نشود عمل به آن غیر ممکن است، بنا بر این دعوت‌گران باید راه کارهای مختلف از جمله تشبیه و تمثیل جهت تفهیم موضوع دعوت استفاده نمایند؛ زیرا هدف شان اصلاح جامعه بوده و بدون راه کارهای شرعی جامعه اصلاح نمی‌شود. مقاله هذا پیرامون یکی از شیوه‌های دعوت بوده که عبارت است از روش‌های تمثیلی پیامبر صلی الله علیه وسلم در تفهیم شریعت اسلامی. روش تهیه این مقاله به شکل کتاب‌خانه‌یی بوده که استناد ما به احادیث صحیح نموده و احادیث بعد از ذکر آن مورد تحلیل قرار داده شده، سپس درس و نتیجه حدیث را برای خواننده بیان می‌شود. روش‌های تفهیم شریعت اسلامی زیاد بوده برای نویسندگان پیشنهاد می‌شود که بخش‌های دیگر آن را برای رهروان راه حق بیان نمایند مقاله هذا مشتمل به مقدمه که حاوی اهمیت تحقیق، سوالات و فرضیه‌های تحقیق، پیشینه تحقیق، اهداف تحقیق و نتایج و یافته‌های تحقیق بوده و در اخیر فهرستی برای مراجع و مصادر آن تذکر رفته است.

واژه‌های کلیدی: پیامبر، تشبیه، تمثیل، دعوت، روش، شریعت.

Abstract

One of the distinctive reasons of Muslim Ummah's supremacy is calling to good and abandoning from evil. Therefore, this is for the Ummah to pursue the proper ways of "inviting to good" from the best inviters ; that the Holy Prophet, may God bless him and grant him peace, was as the best example of the inviters, and has left us a legacy of excellent ways to understand the Islamic Sharia for his invitees; One of the methods of invitation and understanding Islamic Sharia, is it's practical ways; The Prophet, may God bless him and grant him peace, has not failed in this regard and has used similitudes for the interpretation of the Islamic law to the people. The way how to deal in this regard is something important that if an issue is not understood, it is impossible to act on it. Therefore, the inviters should use any possible methods such as similes and metaphors to interpret the topic of the invitation clearly.

As the goal of an inviter is to reform the society, and the society cannot be reformed without Sharia solutions. This article is about one of the ways of calling (invitation) which is the allegorical methods of the Prophet, may God bless him and grant him peace, in understanding the Islamic Sharia, the method of preparing this article is going to be done by the library research. In this research our reference to the authentic Hadiths, and we have analyzed the Hadiths after mentioning them, then we have explained the lesson and the results of the Hadith for the readers. There are many ways to interpret and explain the Islamic Sahria , and we would like to suggest the other writers to explain and interpret the right ways of Sharia for the people. Our article includes the importance of research, statement of the problem, research questions, hypotheses, research objectives, background of the subject, materials and methods, results and findings, suggestions and list of references.

Keywords: Method, Allegory, Simile, Invitation, sharia ,Messenger

مقدمه

الحمد لله بخير ما حمده الحامدون، والصلاة والسلام الأتمان الأكملان الأزكيان الأعطران على حبيب رب العالمين، محمد صلى الله عليه وسلم وعلى آله الطيبين الطاهرين، وأصحابه الأخيار الهداء المهديين.

مقاله هذا پيرامون روش تمثیلی دعوت پیامبر صلی الله علیه وسلم است که مشتمل به موضوعات آتی الذکر می باشد:

بیان مسئله: تمثیل و تشبیه یکی از اسالیب توضیح مسایل بوده که بشر در درازنای تاریخ از آن جهت فهماندن مطلب برای مخاطب استفاده کرده است، تا بتواند مطلبی را که در ذهن و دل دارد برای مخاطب خود تفهیم نماید؛ تشبیه و تمثیل می تواند اسلوب مناسب جهت تفهیم پیام برای مخاطب باشد، زیرا این روش می تواند پیام را ذهن نشین ساخته و طریق عملی آن را در ذهن مخاطب مجسم نماید.

اهمیت تحقیق: دین اسلام که هدف و مقصد آن هدایت و نجات انسان از دوزخ و کشاندش به بهشت می باشد، جهت رسیدن به این هدف، برنامه های مختلف اعتقادی، اخلاقی، عبادی و معاملاتی وغیره را در خود دارد و برای انسان نشان می دهد که چگونه بتواند به این سعادت برسد. الله متعال از جهت اینکه از نقص غرض میراء است طرح عملی برنامه های هدایتی اش برای انسان آنرا در قالب در قالب شریعت ارسال و جهت عملی سازی آن پیامبرانی از جنس انسان را برای بشر فرستاده است. انبیاء علیهم السلام اولین کسانی اند که پیام و هدایات الهی را در این جهان عملی کرده اند تا طریقه اجرای آن را برای انسان های تعلیم داده باشند، انبیاء علیهم السلام حریص ترین مردم نسبت به هدایت انسان بوده و هر اسلوبی که بتواند جنبه اجرایی شرایع الهی را برای انسان به صورت آسان تفهیم نماید از آن استفاده نموده اند. رسول الله صلی الله علیه وسلم که خاتم پیامبران و آخرین حلقه از زنجیره نبوت است در هدایت انسان ها حریص و مشتاق بوده است طوریکه قرآن کریم در این زمینه در توصیف شان می فرماید: ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ﴾ [التوبة: ۱۲۸] به یقین، رسولی از خود شما به سوی تان آمد که رنج های شما بر او سخت است؛ و اصرار بر هدایت شما دارد؛ و نسبت به مؤمنان، رؤوف و مهربان است.

پوهنمل زمیری محمدی

روی این اساس پیامبر صلی الله علیه و سلم اسالیب مختلف و از جمله شیوه تمثیل و تشبیه جهت تفهیم پیام الهی در دعوت خویش استفاده کرده است.

سوالات تحقیق

سوالات اصلی: آیا پیامبر صلی الله علیه و سلم در تفهیم شریعت اسلامی از تشبیه و تمثیل کار گرفته است؟

هدف از ذکر تمثیل و تشبیه در تفهیم شریعت اسلامی چه می باشد؟

سوالات فرعی: سطح تاثیر تشبیه و تمثیل در تفهیم شریعت اسلامی تا کدام حدود می باشد؟

میزان کار بردی آنها معقولات است یا غیر معقولات؟

فرضیه های تحقیق: از اینکه دین اسلام کامل و شامل است به نظر می رسد که جهت رساندن و تفهیم احکام آن پیامبر صلی الله علیه و سلم از تشبیه و تمثیل جهت تفهیم شریعت اسلامی کار گرفته باشد.

هدف از تمثیل و تشبیه عملی احکام شریعت اسلامی می باشد زیرا آموزش عملی سطح تاثیر گذاری آن تا جایی است که به باور من اگر کسی یک موضوع را هم عملی و هم نظری آموزش دیده باشد ممکن به آسانی یادش نرود و احتمالا به صورت دقیق ذهن نشین وی شده باشد.

سطح تاثیر گذاری کار برد تمثیل و تشبیه باور من به حدی است که می تواند فهم مدعو را نسبت به موضوع دعوت از سر حد تلقین تا مرحله تفهیم و تحلیل بالا ببرد زیرا؛ زیرا مدعو موضوع دعوت را با حواس خویش حس می نماید که حدس و گمان را از نزد وی دور می سازد.

عموما تمثیل در معقولات به کار رفته است؛ زیرا آنچه ماورای حواس انسان باشد استعمال و کاربرد تشبیه و تمثیل جا ندارد، از این رو همه آنچه از احادیث در این باب آمده است حتما مشبه یا مشبه به و یا هر دو ما تحت حواس بوده اند؛ بنا بر این هیچ گاه طوری نشده که تشبیه و تمثیل در مسائلی صورت گرفته باشد که یکی از مشبه و مشبه به معقول نبوده باشند.

پیشینه تحقیق

دعوت گران و نویسندگان علم دعوت روش‌های مختلف دعوت را به بحث و تحقیق گرفته اند؛ از جمله می‌توان استاد عبد الرحمن الحینکه میدانی کتاب (فقه الدعوة والنصح والارشاد والامر بالمعروف والنهی عن المنکر) را که گرانسنگ‌ترین کتب در میدان علم دعوت می‌باشد تالیف نموده لکن در آن بحث مبسوطی از منهج تمثیلی نکرده است (المیدانی، ۱۹۹۶: ص ۱).

بانوی دانشمند ساره بنت عبد الرحمن رساله ماستری خویش را تحت عنوان (فقه الدعوة من امثال النبی صلی الله علیه وسلم) (ساره، ۱۴۲۶: ص ۱). نگاشته است در این رساله فقط احادیثی که در آن تشبیه و تمثیل به کار رفته است را مورد تحلیل و ارزیابی قرار داده لکن از یک طرف روش تمثیلی را منحصیث روش در رساله خویش ذکر نکرده است از جانب دیگر تنها به فقه دعوت حدیث اکتفاء نموده و سطح تاثیر گذاری این روش را کمتر توضیح داده است.

دانشمند گران مایه سعید بن علی بن وهب القحطانی احکام دعوی احادیث صحیح البخاری را به بحث و بررسی گرفته است و کتابی را به نام فقه الدعوة فی صحیح الإمام البخاری تالیف نموده است ضمن این حدیث شریف که پیامبر صلی الله علیه وسلم می‌فرماید: «لو کان لی مثل أحد ذهباً ما یسرتی أن لا یمرّ علیّ ثلاث وعندی منه شیء، إلا شیء أرصدہ لدین» (بخاری، ۱۹۸۷، ص ۱۳۱). خوش ندارم که مانند این کوه احد طلا داشته باشم و سه روز بر من بگذرد و از آن دیناری نزدم باقی مانده باشد، مگر چیزی را که برای قرض نگهداشته ام.

در این حدیث شریف کوه احد نشانه مال زیاد تذکر رفته است؛ که پیامبر صلی الله علیه وسلم تا این حد سخاوت مند و جواد بوده است و دعوت گران باید همین گونه سخی و جواد باشند در این حدیث شریف هم مال زیاد به کوه احد تشبیه شده است. (القحطانی، ۱۴۲۱: ج ۱ ص ۱۴۴).

شخصیت داعی و دانشمند شحود علی بن نایف خلاصه از علم دعوت را ضمن رساله‌ای تدوین نموده است که در آن از قواعد و روش‌های علم دعوت بحث نموده است و در آن از داعی خواسته است که نسبت به هدایت مدعو حریص باشد و از راه کارهای مختلف جهت تفهیم موضوع دعوت استفاده نماید (الشحود، ۲۰۰۹م: ص ۱۰۸).

پوهنمل زمیری محمدی

بنده با مطالعه کتب علم دعوت خواستم به بررسی و توضیح این روش علمی پردازم و به شکل نمونه نقش این روش را در تفهیم شریعت اسلامی با استناد به عملکردهای پیامبر صلی الله علیه وسلم در این مقاله تحریر نمودم.

در این تحقیق از سطح تاثیرگذاری تشبیه و تمثیل به هدف تفهیم شریعت اسلامی صحبت شده است؛ لذا احادیثی ای که در آن از تشبیه و تمثیل صحبت شده مورد تحلیل و ارزیابی قرار داده شده. هدف تحقیق: پیامبر صلی الله علیه وسلم خیلی مشتاق هدایت امتش بوده و در تعلیم و تبلیغ اسلام هیچ گونه کوتاهی را انجام نداده و صدور هرگونه کوتاهی از ساحت مقدس شان به دور بوده و هست، بناءً جهت تفهیم شریعت اسلامی برای امت اش مطابق فهم هر مدعو سخن گفته و مطابق فهم آن‌ها از تمثیل و تشبیه کار گرفته و حتی خودش عملاً تکالیف شرعی را در حضور داشت اصحاب جهت تعلیم آنها انجام داده است، تا خوب ذهن نشین اصحاب گردد و در قلب و دل آن‌ها نهادینه شود، بنا بر این ما در این جا به ذکر روش‌های تمثیلی پیامبر صلی الله علیه وسلم جهت تفهیم شریعت اسلامی در بخش‌های مختلف زندگی انسان‌ها مختصراً می‌پردازیم؛ تا دعوت‌گران راه حق بتوانند از این راه کار در اقناع مدعوین و تفهیم شریعت اسلامی آنها استفاده نمایند.

روش‌های تمثیلی و تشبیهی تاثیر به‌سزایی در فهم موضوع دعوت دارد بنده از اینکه در دیپارتمنت ثقافت اسلامی تدریس می‌کنم به صفت یک داعی خواستم رمز موفقیت دعوت‌گران را در تفهیم موضوع دعوت بدانم ناگزیر شدم روی این موضوع به تحقیق بپردازم تا بتوانم هم برای خود و هم برای خوانندگان خویش مقاله علمی و تحقیقی‌ای را روی روش‌های تمثیلی پیامبر صلی الله علیه وسلم در تفهیم شریعت اسلامی بنگارم تا دیگران به تاسی از پیامبر صلی الله علیه وسلم از این میتود و شیوه استفاده نمایند.

مواد و روش کار

روش تحقیق ما در اجرای این تحقیق به شکل مختلط بوده؛ ابتداءً به مطالعه کتب حدیثی پرداخته‌ام و ضمن یادداشت احادیثی که در آن تشبیه و تمثیل به کار رفته است، به شروح احادیث مراجعه نموده و تعلیقات و شرح و توضیح محدثین و امامان حدیث را گردآوری کرده سپس به مطالعه کتب علم

پوهنمل زمری محمدی

دعوت پرداخته ام و از تجارب و دانش علمای علم دعوت و از تعلیقات و شروح آنها در مورد احادیث نکته برداری نموده و به تعقیب آن احادیث، شروح و تعلیقات را به تحلیل و ارزیابی گرفته ام و در ضمن چند مثال روش های تمثیلی پیامبر صلی الله علیه وسلم را صرف در تفهیم شریعت اسلامی تذکر داده ایم بنا بر این روش ما در اجرای این تحقیق مختلط بوده که از روش کتاب خانه ای، تحلیلی و توصیفی استفاده شده است.

روش های تمثیلی پیامبر صلی الله علیه وسلم در بخش عبادات

اول: تعلیم نماز

عبادت چه به لحاظ معنی عام و چه به لحاظ مفهوم خاص آن، بخش مهم زندگی انسان است، از این رو در این بخش رسول اکرم صلی الله علیه وسلم جهت تعلیم و تفهیم آن هیچ گونه اهمال و بی توجهی نکرده است و در تفهیم شریعت اسلامی از مثال ها و تشبیه ها استفاده نموده تا مسلمانان را نسبت به عبادت و طرز اجرای آن به صورت درست و مناسب آن همان گونه که شایسته الله است عبادت نمایند، طوری که در مورد حکمت پنج وقت نماز که باعث پاکی انسان از گناه می شود آنرا به حالتی تشبیه کرده است که گویا یک انسان اگر نهری در پیش روی خانه اش باشد و روزانه پنج وقت در آن غسل نماید چرک و پلیدی وجودش پاک می شود همین گونه نمازهای پنج گانه باعث زدودن و دور کردن گناه از انسان می گردد طوری که در این زمینه پیامبر صلی الله علیه وسلم می فرماید: وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ نَهْرًا بِبَابِ أَحَدِكُمْ يَغْتَسِلُ مِنْهُ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ، هَلْ يَبْقَى مِنْ دَرَنِهِ شَيْءٌ؟» قَالُوا: لَا يَبْقَى مِنْ دَرَنِهِ شَيْءٌ، قَالَ: «فَذَلِكَ مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ، يَمْحُو اللَّهُ بِهَا خَطَايَا» (مسلم، ۱۳۳۴، ص ۱۳۱). از ابو هریره رضی الله عنه روایت شده که گفت: از رسول الله صلی الله علیه وسلم شنیدم که می فرمود: هرگاه به دروازه ای یکی از شما جویی باشد و وی روزانه پنج بار در آن غسل کند، آیا از چرکی هایش چیزی می ماند؟ گفتند: از چرکی هایش چیزی نمی ماند؛ فرمود: پس این مثل نمازهای پنج وقت است که خداوند بوسیله آن گناهان را محو می نماید.

نماز از قوائم اساسی دین اسلام بوده و نماد تسلیمی انسان به الله متعال می باشد، رسول اکرم صلی الله علیه وسلم جهت تفهیم این شعیره و رکن بزرگ اسلام خودش به عنوان اولین معلم و آموزگار عملی

پوهنمل زمیری محمدی

این رکن هست، و خطاب به امت اش می‌فرماید: «صلو کما رأیتونی أصلي» (بخاری، ۱۹۸۷، ص. ۹). نماز بخوانید، هم‌چنانکه مرا می‌بینید، نماز می‌خوانم.

از این لحاظ بر دعوت گران لازم است تا خود در میدان تطبیق موضوع دعوت و تکالیف شرعی نسبت به همه پیش قدم باشند، و دایما حرص به این داشته باشند که چگونه بتوانند کسانی را که به اسلام فرا می‌خوانند قلب و دل آنها را به دست آورده و اسلام را به آنها طوری تعلیم دهند که یاد بگیرند. طوری که امام ابن حجر عسقلانی رحمه الله می‌فرماید: تعلیم عملی نسبت به تعلیم نظری بهتر است. (العسقلانی، ۱۳۷۹، ص. ۷۷).

عن عبد الرحمن بن شبل، قال: "نهی رسول الله ﷺ عن ثلاث: عن نقرة الغراب، وعن فرشة السبع، وأن یوطن الرجل المكان الذي یصلي فيه كما یوطن البعیر" (ابن ماجه، ۲۰۰۹، ص. ۴۹۵).

از عبد الرحمن بن شبل روایت است که پیامبر صلی الله علیه وسلم از سه چیز منع نموده است: از اینکه در سجده مانند نول زدن کلاغ طوری که منقار خود را جهت گرفتن آب یا غذا پایین می‌کند [منظور آن تخفیف در سجده است] و از اینکه بازوهای خویش را در زمین ملتصق بسازد همان گونه که سگ این چنین می‌خوابد و اینکه یک شخص فقط یک جای مشخص را جهت نماز خواندن برای خود برگزیند طوری که شتر جهت خوابیدن خویش یکجا را انتخاب می‌نماید.

در این حدیث شریف پیامبر صلی الله علیه وسلم جهت تفهیم درست ادای سجده و طمانیه و آرام گرفتن در سجده و ادای نماز در نقاط مختلف مسجد از تشبیه و تمثیل مطابق سطح و برداشت مدعوینش استفاده نموده است که مدعوین عملاً غذا خوردن کلاغ، نشستن سگ و خوابیدن شتر را به چشم خود دیده و مشاهده نموده اند و تمثیل در دعوت هم باید طوری باشد که مطابق سطح فهم و چشم دید مردم باشد تا درک درست از آن نمایند.

از حدیث فوق سه مسئله اساسی در مورد نماز واضح می‌گردد:

- منع از نمازی که در آن طمانینه یا آرامش نباشد و تأنی نباشد که آن به آب خوردن کلاغ تشبیه شده است.

- منع از نشستن مانند نشستن سگ و آن چسپاندن بازوها به زمین در زمین است همان گونه گرگ این عمل را انجام می دهد که این عمل نشان کسالت و تنبلی در نماز می باشد.
- نهی از انتخاب یک مکان مشخص در نماز که این عمل به عمل شتر جهت خواب تشبیه شده است. (ساره بنت عبد الرحمن، ۱۴۲۶، ص. ۳۳۷).

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ ، قَالَ : خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ : مَا لِي أَرَأَيْكُمْ رَأَيْتُمْ كَأَنَّهَا أَدْنَابُ خَيْلٍ تُنْمَسُ ؟ اسْكُنُوا فِي الصَّلَاةِ قَالَ : ثُمَّ خَرَجَ عَلَيْنَا فَرَأَانَا حَلَفًا فَقَالَ : مَا لِي أَرَأَيْكُمْ عَزِينَ قَالَ : ثُمَّ خَرَجَ عَلَيْنَا فَقَالَ : أَلَا تَصْفُونَ كَمَا تَصْفُ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ رَبِّهَا ؟ فَعُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ ، وَكَيْفَ تَصْفُ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ رَبِّهَا ؟ قَالَ : يُثْمُونَ الصُّفُوفَ الْأُولَى وَيَتَرَاصُونَ فِي الصَّفِّ . (مسلم، ۱۳۳۴، ص. ۲۹).

از جابر بن سمره رضی الله عنهما روایت شده است که گفت: پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم از خانه خود خارج شدند و به سوی ما آمدند [در حالیکه ما در نماز دست‌های مان را بالا می کردیم] خطاب به ما فرمودند: چرا شما را می بینم که دست‌های تان را مانند دم اسپ سرکش بلند می کنید؟ در نماز آرامش و سکون را به خود اختیار کنید، باز پیامبر صلی الله علیه وسلم از خانه اش به سوی ما بیرون شد و ما را در حالی در صف نماز دید که صف ما مثل حقله بود و خطاب به ما فرمود: چرا این گونه متفرق هستید؟ سپس فرمودند: «چرا آن گونه که فرشتگان در حضور خداوند خودشان صف می بندند، صف نمی بندید؟» گفتیم: ای رسول خدا! ملائکه چگونه در حضور خدایشان صف می بندند؟ فرمودند: «صف‌های اول را (به ترتیب) تمام می کنند و در صف، راست و در کنار هم می ایستند و به هم پیوست می شوند.

در حدیث فوق پیامبر صلی الله علیه وسلم جهت تفهیم ادای درست نماز و عدم انجام حرکات منافی آن از دو نوع تشبیه و تمثیل استفاده نموده است:

- ۱- کسانی که در نماز خشوع ندارند و حرکات مختلف را انجام می دهند حرکات آن‌ها را به حیوانات سرکش که در یک جا قرار نمی گیرد تشبیه نموده است که این تشبیه مذموم بوده و از این حرکات با این تشبیه نهی صورت گرفته است.
- ۲- تشبیه ممدوح و حسن که صفوف نماز گزاران را به صفوف ملائکه تشبیه نموده و نوعیت صفوف ملائکه را جهت تفهیم برابری صفوف برای مدعوین ذکر می نماید.

دوم: بیان آثار روزه

همان گونه که پیامبر صلی الله علیه وسلم در مورد تفهیم رکن دوم اسلام که نماز بود از تشبیه و تمثیل‌ها به مدعوتین خویش استفاده نمود، در مورد تفهیم مکانت و جایگاه روزه و آثار نیز از تشبیه و تمثیل استفاده نموده است که در این جا به طور نمونه به چند دلیل مختصر اشاره خواهیم نمود:

«الصيام جنة من النار، كجنة أحدكم من القتال» (ابن ماجه، ۲۰۰۹، ص. ۵۲۵). روزه همانند سپر در مقابل آتش است مانند سپر تان در هنگام جهاد.

علامه محمد فواد عبد الباقي در شرح این حدیث می‌فرماید: مراد از سپر در این حدیث این است که روزه انسان را از آتش جهنم و آنچه انسان را به شهوات نزدیک می‌سازد وقایه می‌نماید. (السندی، ۱۱۳۸، ص. ۵۰۲).

در این حدیث رسول اکرم صلی الله علیه وسلم روزه را به سپر تشبیه نموده است؛ همان گونه که سپر مانع رسیدن تیرها و شمشیر می‌شود، روزه مانع تیر شهوات و آتش جهنم برای انسان می‌شود؛ عرب‌ها چون مردان جنگی بودند که شمشیر و نیزه جزء زندگی آن‌ها بود؛ لذا رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در مطابقت با مفاهیم ذهنی برای آن‌ها از تشبیه و تمثیل استفاده نموده است.

وعن أبي أيوب الأنصاري رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «من صام رمضان ثم أتبعه ستاً من شوال كان كصيام الدهر». (مسلم، ۱۳۳۴، ص. ۸۲۲). ابو ایوب انصاری رضی الله عنه روایت می‌کند که رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم فرمود: «کسی که رمضان را روزه گیرد، سپس در پی آن (بعد از عید) شش روز از شوال روزه بگیرد، مانند روزه دهر (تمام عمر) است.

در حدیث فوق پیامبر صلی الله علیه وسلم ثواب و فضیلت شش روز روزه شوال را برابر به ثواب روزه گرفتن تمام سال تشبیه نموده است.

«وآمرکم بالصيام فإن مثل ذلك كمثل رجل في عصابة» (ترمذی، ۱۹۹۸، ص. ۱۴۸). من شما را به روزه

گرفتن امر می‌کنم زیرا روزه همانند این است که شما در پناه جماعت زیادی باشید.

پوهنمل زمري محمدی

در این حدیث پیامبر صلی الله علیه وسلم آثا روزه را به حمایت جماعت زیادی تشبیه نموده، گویا زمانیکه از انسان جماعت زیادی در برابر یک مشکل حمایت نمایند روزه همان گونه از انسان در برابر مشکلات محشر از انسان حراست و پاسبانی می‌نماید.

سوم: بیان طریقه حج

پیامبر صلی الله علیه وسلم جهت آموزش عملی حج خطاب به اصحاب گرامی‌اش می‌فرماید: «خدوا مناسککم، فإني لا أدري لعلي لا أحج بعد حجتي هذه» (ابن خزيمه، (بی تا)، ص. ۲۷۷) از من طریق و شیوه حج تان را فرا بگیرید زیرا من نمی‌دانم آیا بعد از این حج می‌توانم حج دیگر نمایم یا خیر. در این حدیث شریف پیامبر صلی الله علیه وسلم خودش مثل و نمونه است، و عملاً مناسک و اعمال حج را انجام می‌دهد تا اصحاب عملاً طرز اجرای آن را یاد گرفته و در زندگی خویش تطبیق نمایند.

روش‌های تمثیلی در بخش اخلاق

اخلاق در اسلام جایگاه رفیعی دارد طوری که پیامبر صلی الله علیه وسلم ایمان مومن را در کامل بودن اخلاقش می‌داند طوری که در این زمینه می‌فرماید: «أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا» (أبو داود، ۲۰۰۹ م، ص. ۷۰).

کاملترین مؤمنان کسانی‌اند که دارای اخلاق عالی باشند. پیامبر صلی الله علیه وسلم در رابطه به نهادینه سازی اخلاق در وجود انسان‌ها از روش‌های متعدد استفاده نموده است که اینک در ذیل چند مورد را به شکل نمونه ذکر می‌نماییم:

اول: مکانت صبر

صبر مطابق ارشادات پیامبر صلی الله علیه وسلم نصف عبادت می‌باشد و در نصوص مختلف مسلمانان را به صبر و پابندی آن امر، تشویق و ترغیب نموده است؛ طوری که در ذیل می‌خوانیم:

«ما من مسلم يصيبه أذى، شوكة فما فوقها، إلا كفر الله بها سيئاته، كما تحط الشجرة ورقها» (بخاری، ۱۹۸۷، ص. ۱۱۵). هر مسلمانی که به اذیت و ناراحتی مبتلا گردد حتی اگر این ناراحتی یک خار یا چیز مهم

پوهنمل زمیری محمدی

تر باشد در مقابل ناراحتی آن خداوند گناهان را از او دور می‌نماید، همانگونه که برگ از درخت جدا می‌شود.

در حدیث فوق پیامبر صلی الله علیه وسلم مکان و ارزش صبر در مقابل مصیبت را که چگونه باعث کفاره گناهان انسان می‌شود به ریختن برگ‌های درخت تشبیه می‌نماید، در این حدیث رسول اکرم صلی الله علیه وسلم جهت تفهیم جایگاه و اهمیت صبر، آنرا به اشیای حسنی که مردم همواره آنرا با چشم خویش مشاهده می‌نمایند تشبیه می‌نماید تا به شکل درست و اساسی مفهوم صبر در ذهن مردم قرار گیرد.

دوم: صداقت داعی

صداقت داعی تاثیر بسزایی در پذیرش موضوع دعوت وی دارد، زیرا این امر باعث می‌شود تا دیگران اول نسبت به شخصیت وی اعتماد کرده در قدم بعدی به حرف‌هایش گوش فرا داده و اعتماد نمایند طوریکه در ذیل متوجه می‌شویم:

«مَثَلِي وَمَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ، كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى قَوْمًا، فَقَالَ: رَأَيْتُمُ الْجَيْشَ بَعْثِي، وَإِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ، فَالْتَجَاءُ النَّجَاءَ، فَأَطَاعَتْهُ طَائِفَةٌ فَأَذْجُوا عَلَى مَهْلِهِمْ فَتَجَوَّأُوا، وَكَذَّبَتْهُ طَائِفَةٌ فَصَبَّحَهُمُ الْجَيْشُ فَاجْتَأَهُمْ». (بخاری، ۱۹۸۷، ص. ۲۳۷۸).

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود: «مثال من و آنچه که خداوند مرا بدان فرستاده است، مانند مردی است که نزد قومی می‌آید و می‌گوید: من با چشمان خودم، لشکر (دشمن) را دیدم و صراحتاً خطر را به شما اعلام می‌کنم. بشتابید، بشتابید. پس تعدادی از آن‌ها از او اطاعت کردند و شب هنگام بدون عجله، حرکت کردند. در نتیجه، نجات یافتند. اما گروهی دیگر او را تکذیب کردند. لذا لشکر، به‌طور ناگهانی به آن‌ها یورش برد و آنان را نابود ساخت.

در حدیث فوق ارزش مقام یک دعوت‌گر صادق را همانند خبر رسان صادق می‌داند که چگونه چشم دید خویش را برای مردم خود جهت نجات آنها بیان می‌نماید، لذا در این حدیث رسول اکرم صلی الله علیه وسلم اخلاص دعوت‌گر صادق را به چشم دید خبر رسان صادق تشبیه می‌کند تا مردم ارزش سخن دعوت‌گر را درست درک نمایند.

سوم: تقبیح تکبر و بزرگ منشی

تکبر و بزرگ منشی سبب ایجاد فاصله بین انسان ها شده تفاوت طبقاتی را در جامعه ایجاد می نماید؛ این امر سبب می گردد تا یکی خود را نسبت به دیگری در جایگاه بلندی قرار دهد و در صدد برده سازی مردم بیرون شود که نهایت آن ظلم و بی عدالتی را در بر دارد از این رو در چندین حدیث در مورد انسان ها مورد ذم قرار گرفته است که در ذیل آنرا به شرح می گیریم:

«الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي، وَالْعِظْمَةُ إِزَارِي، فَمَنْ نَازَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا، قَدَفْتُهُ فِي النَّارِ» (أبو داود، ۲۰۰۹ م، ص. ۵۹).

خداوند متعال می فرماید: «بزرگی و عظمت، تن پوش (صفات خاص و ملازم) من هستند و هر کس در هریک از آن ها با من منازعه کند، او را در آتش می اندازم».

در حدیث قدسی فوق الله تبارک و تعالی کبریا بودن را به لباس چادر و بزرگ منشی را به

تنبان [بلاکیف] تشبیه می نماید همان گونه که این دو لباس برای انسان ها نمی تواند مشترک باشد کبریایی و عظمت خاصه الله است که هیچ کس در آن با الله شریک نیست، تشبیه این جا از جهت تفهیم موضوع است تا انسان ها از چنین صفت خود داری نمایند.

جامه های یاد شده فوق اختصاص برای پوشیدن است که هیچ انسان از آن مستغنی شده نمی تواند؛ و مشارکت را در خود نمی پذیرد؛ الله متعال از عظمت و بزرگی به ازار تعبیر نموده و از کبریایی اش به رداء یا چادر که این مسئله از باب استعاره است که در عرف عرب مشهور و متداول است؛ و مراد از این تشبیه درست این است که کبریایی و بزرگی صفات مخصوص الله متعال است. (السهارنفوری، ۲۰۰۶ م، ص. ۱۲۲).

روش های تمثیلی در بخش معاملات

معاملات بخش مهم دیگر زندگی انسان است، از این جهت پیامبر صلی الله علیه وسلم هیچ گونه تقصیر و کوتاهی در تفهیم و توضیح آن نه نموده است لذا جهت توضیح و تشریح آن از تمثیل ها و تشبیه ها استفاده نموده است تا مدعوین آنرا به شکل درست درک نمایند.

اول: فضیلت قرض

قرض یکی از طرق حل مشکلات اقتصادی انسان‌ها بوده که الله متعال و پیامبر صلی الله علیه وسلم مسلمانان را به این امر نیک تشویق و ترغیب نموده اند طوری که پیامبر صلی الله علیه وسلم می‌فرماید: «ما من مسلم یقرض مسلما قرضا مرتین إلا کان کصدقتها مرة» (ابن ماجه, ۲۰۰۹, ص. ۸۱۲). هرگاه مسلمانی به برادر مسلمان خود (پول یا مالی را) دو بار قرض دهد (تا گرهی از کار او بگشاید ثوابی) برابر با ثواب یک بار صدقه دادن همان مال عاید او خواهد شد.

در حدیث فوق پیامبر صلی الله علیه وسلم اعطای قرض برای مسلمان را تشبیه به صدقه می‌نماید تا مسلمانان ترغیب شوند و اخلاق قرض دادن را در میان خویش نهادینه نمایند، طوری که می‌بینیم با وجودی که قرض دوباره به صاحب اش مسترد می‌شود، اما از جهت این که مشکل یک مسلمان توسط آن حل می‌شود که گویا برای وی صدقه داده باشد، از این رو پیامبر صلی الله علیه وسلم ثواب و پاداش قرض را تشبیه به ثواب و پاداش صدقه نموده است.

دوم: نهی از رجوع نمودن به هبه

هبه و بخشش از سنت‌ها و عادات نیک انسانی است؛ از این رو اسلام می‌خواهد این اخلاق عالی انسانی در تار و پود جامعه جا گرفته تا از این رهگذر میان انسان‌ها محبت و صمیمت غرس شود، روی این ملحوظ احادیث زیادی در نهادینه سازی این اخلاق عالی از پیامبر صلی الله علیه وسلم روایت شده است و در احادیث دیگر از رجوع نمودن و واپس گرفتن هبه به شدت نهی شده که در ذیل به ذکر برخی از آنها اکتفا می‌کنیم: «مَثَلُ الَّذِي يَرْجِعُ فِي صَدَقَتِهِ، كَمَثَلِ الْكَلْبِ يَبِيءُ، ثُمَّ يَعُودُ فِي فَيْئِهِ فَيَأْكُلُهُ» (مسلم، ۱۳۳۴، ص. ۱۲۴۰). وفي رواية: «العائِدُ فِي هَبَّتِهِ كَالعائِدِ فِي فَيْئِهِ». (مسلم، ۱۳۳۴، ص. ۱۲۴۱). رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود: آنکه در بخشش رجوع کند، مانند سگی است که به قی خویش باز می‌گردد. و در روایتی آمده که صفت آن که در صدقه اش رجوع می‌کند، مانند سگ است که قی می‌کند و سپس به قی خویش بازگردیده و آن را می‌خورد.

و در روایتی آمده که باز گردنده به بخشش، مانند باز گردنده به قی (استفراغ) خویش است.

پوهنمل زمری محمدی

مطابق به این حدیث شریف رجوع از هبه جواز ندارد در حالی که هبه برای بیگانه باشد؛ لکن اگر هبه برای اولاد و پایتتر از آن باشد رجوع از هبه جواز دارد. (النووی، ۱۳۹۲، ص ۲۳۲).

طوری که در فضیلت قرض ذکر نمودیم قرض یک اخلاق حسنه میان مسلمانان بوده از لحاظ پاداش به هبه تشبیه شده است؛ از این جا دانسته می شود که مقام هبه از لحاظ پاداش در صدر اخلاق تعاون قرار دارد بنا بر این به همان اندازه که اعطای هبه و هدیه دارای ثواب و اجر می باشد، رجوع از هبه هم به همان پیمان زشت و نا مطلوب است؛ از این جهت پیامبر صلی الله علیه وسلم رجوع از هبه را به همانند رجوع به خوردن غذای قی شده می داند، لذا همان گونه که انسان از خوردن غذای قی شده اش نفرت دارد باید از رجوع از هبه اش نیز نفرت داشته باشد.

نتیجه گیری

پیامبر صلی الله علیه وسلم جهت هدایت انسان ها و فهماندن احکام الله متعال مطابق به سطح و مستوای مدعوین روش های به خصوصی را استفاده کرده است تا مدعوین موضوع دعوت را یاد گرفته و به آن عمل نمایند، از جمله این راهکار می توان روش های تمثیلی را نام برد، رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در همه میادین دعوت از این شیوه جهت بهتر فهماندن احکام شریعت اسلامی استفاده نموده است، این شیوه سطح تاثیر گذاری آن نسبت به روش های دیگر مفیدتر می باشد زیرا مردم طریقه اجرای احکام را بدون این که از خود نص استنباط نمایند مستقیماً از شارع آنرا یاد می گیرند، از طرف دیگر روش عملی باعث کاهش اختلافات فقهی در برداشت طرز اجرای احکام شرعی می شود.

پیشنهادات

بحث پیرامون روش های دعوت پیامبر صلی الله علیه وسلم جهت تفهیم شریعت اسلامی یکی از مسایل مهم و اساسی برای دعوت گران است، زیرا نمونه اعلی بهترین داعی رسول اکرم صلی الله علیه وسلم است؛ لذا ایجاب می نماید تا اهل قلم روش های دعوت پیامبر صلی الله علیه وسلم را به بحث بگیرند ما در این مقاله صرف روش تشبیه و تمثیل پیامبر صلی الله علیه وسلم را به بحث گرفتیم از محققین دیگر می خواهیم تا روش های دیگر مانند روش های عاطفی، عقلی... و غیره را به بحث بگیرند.

بر دعوت گران پیشنهاد می‌نماییم که اسلوب و طریقه دعوت خویش را هم‌نوا به سطح فهم مدعوین خویش عیار سازند، و در راستای تفهیم موضوع دعوت از همه وسایل مشروع به شمول تشبیه و تمثیل استفاده نمایند؛ تا مدعوین به موضوع دعوت از هر حیث درک نمایند، زیرا این امر سبب بلند رفتن سطح بیداری اسلامی شده و جامعه اسلامی به علت آگاه شدن از رسالت خویش به یک جامعه نمونه و عالی تغیر می‌آید.

منابع

قرآن كريم

- (١) ابن ماجه، ابو عبد الله القزوينى. (٢٠٠٩م). سنن ابن ماجه. (ش. الارنووط، تدوين) بيروت: دار الفكر.
- (٢) ابن حزمه، أبو بكر مُجَدِّد بن إسحاق بن خزيمة بن المغيرة بن صالح بن بكر السلمى النيسابورى. (بى تا). صحيح ابن خزيمة. بيروت: المكتب الاسلامى.
- (٣) أبو داود، أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد. (٢٠٠٩ م). سنن أبي داود (جلد ٧). بيروت: دار الرسالة العالمية.
- (٤) السندي، مُجَدِّد بن عبد الهادي التنوي، أبو الحسن، نور الدين. (١١٣٨). حاشية السندي على سنن ابن ماجه = كفاية الحاجة في شرح سنن ابن ماجه. بيروت: دار الجيل.
- (٥) السهارنفوري، الشيخ خليل أحمد السهارنفوري. (٢٠٠٦ م). بذل المجهود في حل سنن أبي داود. ب ط.
- (٦) الشحود، علي بن نايف الشحود. (١٤٣٠ هـ - ٢٠٠٩ م). الخلاصة في فقه الدعوة. الطبعة الأولى: ((بھانج- دار المعمور)) مالزيا.
- (٧) العسقلاني، أحمد بن علي بن حجر أبو الفضل العسقلاني. (١٣٧٩). فتح الباري شرح صحيح البخاري. بيروت: دار المعرفة.
- (٨) القحطاني، سعيد بن علي بن وهب. (١٤٢١). فقه الدعوة في صحيح الإمام البخاري. الناشر: الرئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء والدعوة والإرشاد.
- (٩) النووي، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف. (١٣٩٢). المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج. بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- (١٠) بخارى، مُجَدِّد بن اسماعيل. (١٩٨٧). الجامع المسند الصحيح المختصر من امور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه و ايامه. بيروت: دار ابن كثير، اليمامة.
- (١١) ترمذى، مُجَدِّد بن عيسى أبو عيسى الترمذى السلمى. (١٩٩٨). الجامع الصحيح سنن الترمذى (جلد ٥). بيروت: دار الغرب الإسلامى.
- (١٢) ساره بنت عبد الرحمن. (١٤٢٦). فقه الدعوة من امثال النبى صلى الله عليه وسلم. مدينه منوره.
- (١٣) مسلم بن الحجاج القشيري النيسابورى مسلم. (١٣٣٤). صحيح المسلم. استانبول: دار الجيل- بيروت.

پوهنمل زمرى محمدى

تحلیل تأثیرات عوامل مؤثر اقتصادی روی جذب سرمایه گذاری‌های مستقیم خارجی در افغانستان

پوهنیار محمدبلال تائب^(۱)*

پوهنیار سپین گل مایار^(۱)

تقریظ دهنده: پوهنمل دکتور همایون غفورزی^(۱)

(۱) استاد پوهنځی اقتصاد، پوهنتون البیرونی،

(۱) * نویسنده مسؤل - ایمیل: m.bilaltayeb@gmail.com

خلاصه

در این تحقیق به بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر جذب سرمایه گذاری‌های مستقیم خارجی در افغانستان طی دوره زمانی (۲۰۰۵-۲۰۲۰) پرداختیم. برای اهداف برآوردی این تحقیق از داده‌های زمانی برگرفته شده از WDI استفاده به عمل آمده است. جهت تحلیل این داده‌های و آزمون فرضیه‌های تحقیق از روش‌های احصائیوی و اکونومتریکی استفاده صورت گرفته است که مدل مستفاد در این تحقیق مدل ریگرسیون خطی با روش حد اقل مربعات معمولی می‌باشد. نتایج تحقیق با در نظرداشت سطح اطمینان ۹۵٪ نشان دهنده آن است که نرخ تورم، مصارف دولت و نرخ مبادله تأثیرات منفی معنادار روی جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی دارد و در این مورد فرضیه تحقیق در خصوص نرخ تورم و مصارف دولت تأیید می‌نماید. ولی در خصوص متغیر نرخ مبادله فرضیه تحقیق با در نظرداشت داده‌های موجود قابل تأیید نیست. میزان بیکاری تأثیرات مثبت معنادار روی جذب سرمایه گذاری خارجی دارد و در این مورد فرضیه تحقیق تأیید می‌گردد. ولی رشد اقتصادی تأثیرات مثبت در خصوص جذب سرمایه گذاری خارجی دارد و فرضیه تحقیق در این باره تأیید می‌گردد ولی این تأثیرات معنادار نیست.

واژه‌های کلیدی: سرمایه گذاری مستقیم خارجی، تورم، بیکاری، نرخ مبادله، مصارف دولت و

رشد اقتصادی.

Abstract

The purpose of this study was to determine the economic factors affecting the attraction of foreign direct investment in Afghanistan during the years ۲۰۰۵ to ۲۰۲۰. In this study, time data from WDI were used. To analyze the data and to test the research hypotheses, and statistical and econometric methods have been used. The model used in this research is a linear regression model with ordinary least squares method. The results of the research showed that inflation, government expenditure and exchange rate have significant negative effects on foreign direct investment attraction. Therefore, the research hypothesis on inflation and government spending is confirmed, however the variable of exchange rate variable cannot be confirmed by existing data. Unemployment has significant positive effects on foreign investment attraction thus the research hypothesis is also confirmed. As a consequence, economic growth has a positive impact on attracting foreign capital; however, these effects are not significant.

Key words: FDI, Inflation, Unemployment Rate, Exchange Rate, Government Expenditure and Economic Growth

سرمایه‌گذاری‌های خارجی به عنوان یک عامل مؤثر نه تنها در رشد و توسعه کشورهای که با کمبود سرمایه مواجه می‌باشد نقش قابل ملاحظه‌ای دارد، بلکه تشکیل سرمایه در هر کشوری اعم از کشورهای در حال رشد و توسعه یافته به منظور ایجاد و تداوم رشد و توسعه اقتصادی دارای اهمیت خاصی است و همواره مورد توجه اقتصاددانان و برنامه‌ریزان اقتصاد بوده است. استفاده از امکانات سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی از طریق به کارگیری مطلوب منابع تولید از مهم‌ترین عوامل رسیدن به پیشرفت اقتصادی جوامع محسوب می‌شود. نحوه توزیع سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و نیز چگونگی جذب و تأثیر آن بر اقتصاد کشورها به شدت تحت تأثیر کیفیت نهادها و شرایط اقتصادی، سیاسی و موقعیت کشور میزبان است (رمضان و همکاران، ۱۳۹۶). پیچیدگی در رقابت رو به رشد دنیای امروز که البته با تحولات سریع محیط بین‌الملل و گذر از جامعه صنعتی به جامعه اطلاعاتی و نیز تغییر اقتصاد ملی به اقتصاد جهانی همراه است موجب گردید که از جذب سرمایه‌گذاری‌ها به عنوان موتور، تحرک توسعه اقتصادی یاد شود زیرا می‌تواند رشد و توسعه اقتصادی کشورها، افزایش بهره‌وری، افزایش اشتغال و رفاه اجتماعی را موجب گردد (اکبریان، ۱۳۸۳). آنکتاد معتقد است بسیاری از کشورهای در حال توسعه به دلیل ریسک بالا و بی‌ثباتی سیاسی و ساختاری غیرقابل پیش‌بینی سرمایه خارجی اندکی جذب نموده‌اند (Unctad, ۲۰۰۸). افغانستان از سالها به دینسو بنا بر دلایل سیاسی دارای یک اقتصاد ضعیف بوده، که یک دلیل اساسی این ضعف در پهلوی دلایل دیگر کمبود سرمایه از اثر کاهش پس‌اندازهای ملی می‌باشد. که جهت رفع این خلأ نیازی شدیدی به جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی است (Tayeb and Wadhwa, ۲۰۲۰). بناءً میتوانم گفت که، رشد اقتصادی و تولیدی هر کشور در گرو سرمایه‌ابتدایی تولید و به ترتیب متاثر از جریان‌ات سرمایه به کشور مورد نظر می‌باشد.

کشور عزیزمان افغانستان نیز از این معضل مستثنی نیست، به همین دلیل در افغانستان جهت حل این معضل از سالها به دینسو به منظور تامین سرمایه مورد نیاز تولید به جذب سرمایه‌گذاری‌ها به ویژه سرمایه

پوهنیار محمد بلال تائب

گذاری‌های مستقیم خارجی توجه جدی نموده است. که این روش تامین مالی برای کشور میزبان راه مؤثر و مناسب غیر استقراضی شمرده می‌شود. به همین منظور افغانستان جهت بازسازی دوباره، رسیدن به اهداف رشد و توسعه اقتصادی نیازی جدی برای تأمین مالی دارد. با توجه به نیازمندی جدی به منظور تامین مالی در کشور عزیز ما افغانستان جریان سرمایه گذاری مستقیم خارجی و عوامل مؤثر روی آن از اهمیت خاصی برخوردار است. با در نظر داشت همین اهمیت موضوع در مقاله حاضر محقق در صدد آن می‌باشد تا تحلیل عوامل مؤثر اقتصادی روی جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی را اولاً تعیین و ثانیاً اولویت بندی نماید، بنا بر این، محقق در پی پاسخ به این پرسش‌ها است که عوامل مؤثر اقتصادی بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی در افغانستان کدام‌ها اند؟ از چه رتبه بندی برخوردارند؟ چگونه تاثیرات روی جذب سرمایه گذاری‌های مستقیم خارجی دارد؟ تاثیرات آن مثبت است یا منفی؟ به چه میزان تاثیرات روی جذب FDI^۱ وارد می‌سازد؟ همچنین محقق در صدد آزمون فرضیه‌های است که، اولاً افزایش نرخ مبادله، میزان بیکاری و رشد اقتصادی در افغانستان تاثیرات مثبت روی جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی دارد، ثانیاً موجودیت انفلاسیون روی جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی تاثیر منفی وارد می‌سازد و سپس میان سرمایه گذاری مستقیم خارجی و مصارف دولت یک رابطه معنی داری منفی موجود است. جهت ارایه پاسخ به سوالات فوق و آزمون فرضیه‌های مذکور تحقیق حاضر در بخش‌های متعددی صورت گرفته که در قدم نخست به مبانی نظری و ادبیات تحقیق، سپس تحلیل داده‌ها و استنتاج منطقی از آن و در اخیر هم به مناقشه، جمع بندی و آزمون فرضیه‌ها پرداخته شده است.

پیشینه تحقیق

پیشینه تحقیق در مطالعه حاضر در دو بخش که بخش اول آن مطالعات انجام شده تیوریکی و بخش دوم آن مطالعات تجربی می‌باشد. در نخست به شرح مطالعات تیوریکی و مبانی نظری انجام شده پرداخته شده است.

^۱ Foreign Direct Investment

پوهنیار محمد بلال تائب

مطابق تیوری بازارهای نرخ مبادله از دید کشورهای صادراتی افزایش در نرخ مبادله حقیقی برای صادرات کشور مورد نظر موجب کاهش رقابت و برعکس آن سبب افزایش رقابت و در نهایت منتهی به جذب سرمایه گذاریهای مستقیم خارجی می‌گردد (Wadhwa, ۲۰۲۰, Tayeb &). مطابق نظریه نرخ بازدهی داخلی به اصلی ترین عاملی که در انتقال سرمایه باید به آن توجه شود نرخ بازدهی انتظاری است. براساس این نظریه همانگونه که در داخل یک کشور، سرمایه گذاری در فعالیت‌های سودآورتر صورت می‌گیرد، اگر در کشور میزبان بازده مورد انتظار بالاتر از کشور میهمان باشد، سرمایه از کشور میهمان خارج و به کشور میزبان روی خواهد آورد (JR, ۱۹۹۰). برطبق نظریه نقدینگی رابطه مثبتی بین جریان‌های نقدی داخلی و مخارج سرمایه گذاری شرکت‌های تابعه شرکت‌های فرا ملیتی وجود دارد (غفاری و اکبری، ۱۳۹۰). دانینگ^۲ با مطالعه تاریخ نظریه پردازی درباره سرمایه گذاری مستقیم خارجی، اقدام به ارائه رویکردی می‌کند که طیف وسیعی از نظریه‌ها را در خود جای می‌دهد. وی درصدد پاسخ به «چرایی»، «میزان» و «مکان» بود. مفروضات اصلی پارادایم دانینگ عبارت‌اند از: مزیت‌های مالکیتی، مزیت‌های ناشی از درونی سازی و مزیت‌های مکانی. به گفته وی، شرکت‌ها زمانی به سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی روی خواهند آورد که مزیت‌های سه‌گانه مالکیت، موقعیت مکانی و درونی سازی وجود داشته باشد. هرچند این شرایط برای تحقق سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ضروری است، الزامی نیستند (Othman and Others). در این تحقیق سپس از شرح مبانی نظری به مطالعات انجام شده کاربردی توجه صورت گرفته است، که طوری ذیل بیان می‌گردد: به نقل از^۳ تائب و وادوا (۲۰۲۰) مطالعه توسط داده‌های زمانی در خصوص سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی توسط مدل ریگرسیون انجام داده است، بیانگر این است که میزان بیکاری و رشد اقتصادی تاثیرات مثبت روی جذب سرمایه‌گذاری خارجی در افغانستان وارد می‌سازد. البته بیکاری رابطه معنی‌دار و رشد اقتصادی رابطه غیرمعنی‌دار با جذب سرمایه‌گذاریهای مستقیم خارجی در افغانستان دارد. بالاسوبرامانیام^۴ و همکاران (۱۹۹۶) با استفاده از داده‌های مقطعی ۴۶ کشور در حال توسعه نشان دادند در کشورهایی که

^۲ Dunning, J.H

^۳ Tayeb, M.B & Wadhwa, B. (۲۰۲۰)

^۴ (Balasubramanyam (۱۹۹۶)

سیاست توسعه صادرات اعمال می‌شود نسبت به کشورهایی که سیاست جایگزین واردات انتخاب شده است، سرمایه‌گذاری خارجی تاثیر فزاینده تری بر رشد اقتصادی دارد. طبق پیشنهاد باگواتی^۵ (۱۹۸۵) که به نام فرضیه باگواتی معروف است به دلیل وجود تفاوت‌هایی که میان کشورها به دلیل اندازه اقتصاد آنها، نظریات سیاسی در خصوص FDI و ثبات، اهمیت جریان‌های FDI و کارایی آنها در ارتقای رشد اقتصادی وجود دارد. در بلندمدت کشورهایی که استراتژی توسعه صادرات را دنبال می‌کنند نسبت به کشورهایی استراتژی جایگزین واردات را دنبال می‌کنند رشد اقتصادی بیشتر خواهد بود، بنا براین اثر متقابل رشد و تجارت به شرایط خاص هر کشور مانند درجه باز بودن تجارت بستگی دارد. در مطالعه دیگری در سال ۲۰۰۱ میلادی که توسط لیو^۶ و نیز در سال ۱۹۹۷، سوین و وانگ به بررسی عوامل موثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در چین به روش سری زمانی پرداخته‌اند، که نتایج تحقیق نشان می‌دهد که ارزانی نیروی کار عامل مهم جذب FDI از هنگ‌کنگ به چین بوده است و عواملی همچون نرخ ارز و اندازه بازار (که با شاخص تولید ناخالص داخلی سنجیده می‌شود) نیز در جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مؤثر بوده‌اند.

در مطالعه‌ای که طی دوره زمانی (۱۹۹۵-۲۰۱۰) توسط روش اقتصاد سنجی به استفاده از داده‌های پنل صورت گرفته است بیانگر این است که، درجه باز بودن اقتصاد و امنیت اقتصادی، اثرات مثبت و معنی‌دار و عدم ثبات اقتصادی اثر منفی و معنی‌دار بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهای نفت خیز خاور میانه دارد ولی اندازه بازار و نیروی کار به تنهایی اثر معنی‌دار بر جذب سرمایه‌گذاریهای خارجی در کشورهای نفت خیز ندارند (غفاری و اکبری، ۱۳۹۰). مطالعه‌ای که در سال ۱۳۹۲ در خصوص شناسایی و اولویت بندی عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با استفاده از تکنیک TOPSIS در کشور ایران انجام یافته است نشان دهنده‌ی این است که، به ترتیب اولویت نرخ ارز، امنیت سرمایه‌گذاری، نرخ مورد انتظار بازگشت سرمایه، وجود سیاست‌های حمایتی دولت از سرمایه‌گذاری خارجی، امکان نقل و انتقال آزادانه سرمایه و وجود زیرساخت‌های اقتصادی

^۵ Bhagwati, J. (۱۹۸۵)

^۶ Liu, X & Et al (۲۰۰۱)

پوهنیار محمد بلال تائب

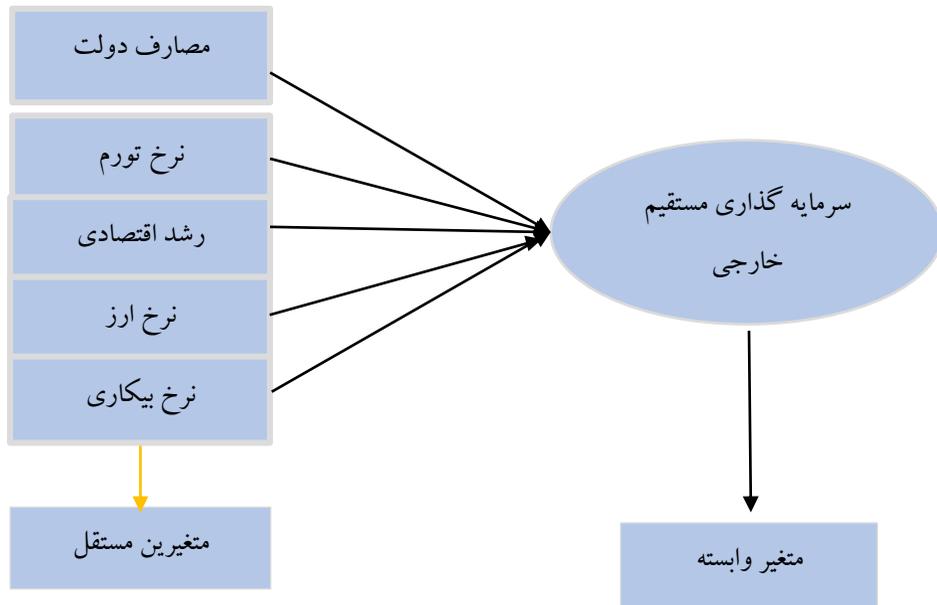
نظیر جاده، انرژي، بنادر، انترنت و ... از جمله عوامل تاثیرگذاري روي جذب سرمايه گذاري خارجي مي باشد (کاظمي و همکاران، ۱۳۹۲). طبق مطالعه انجام شده نورالدین و ویفر (۲۰۱۰) که با استفاده از مدل ECM عوامل تعیین کننده سرمايه گذاري خارجي براي کشور نایجریا به بررسی گرفت، دریافتند که حجم بازار کشور میزبان، قوانین و مقررات کمتر، کاهش نرخ مبادله، بی ثباتی سیاسی از جمله عوامل اساسی تعیین کننده سرمايه گذاري خارجي براي کشور نایجریا است. مطالعه انجام شده در کشور سیرالئون که در غرب افریقا قرار دارد نشان داد که تجارت باز و نرخ مبادله از جمله عوامل تاثیرگذار کلیدی سرمايه گذاري خارجي است که با جذب سرمايه گذاري خارجي رابطه مستقیم و مثبت دارد (Faroh & Shen, ۲۰۱۵). به اساس مطالعه انجام شده تحسین احمد و سیف الله مالک (۲۰۱۲) در پاکستان افزایش نرخ مبادله روي جذب سرمايه گذاري خارجي تاثیر منفي دارد. دانینگ در سال ۱۹۹۳ چهار عامل تشویق کننده ای جهت جذب سرمايه گذاري خارجي عنوان کرد که شامل منابع، موجودیت بازار، کارایی و موجودیت دارایی های استراتژیک (تحقیقات، نوآوری و ابداعات و دسترسی به تکنولوژی جدید) می باشد (Jaiblai & Shenai, ۲۰۱۹). به اساس مطالعات انجام شده برای کشورهای رو به انکشاف به استفاده از داده های پنل حجم مارکیت، ذخایر مجموعی، زیربناها و مصارف کارگر از جمله تعیین کننده گان اصلی جذب سرمايه گذاري های خارجي به شمار می رود (Khachoo & Khan, ۲۰۱۲). الینورا سوفیلدا^۷ و همکاران (۲۰۱۵) که توسط روش های اقتصاد سنجی به استفاده از داده های پنل در شش کشور آسیای طی سالهای (۲۰۰۴-۲۰۱۲) به تحلیل عوامل تعیین کننده سرمايه گذاري خارجي پرداخت، تعیین نمود که افزایش نرخ مبادله تاثیرات منفي روي جذب سرمايه گذاري خارجي دارد. به نقل جان سی انی اوو^۸ (۲۰۱۱) که توسط مدل ریگرسیوني چندین متغیره به استفاده از داده های سری زمانی طی سالهای (۱۹۸۰-۲۰۰۷) به عوامل تعیین کننده جذب سرمايه گذاري خارجي در افریقا پرداخت، دریافتند که همبستگی میان سرمايه گذاري مستقیم خارجي، حجم بازار و تجارت باز مثبت بوده در حالیکه توسعه مالی تاثیرات منفي روي جذب سرمايه گذاري مستقیم خارجي دارد. عوامل مؤثر بر جذب سرمايه گذاري مستقیم خارجي به دو دسته کلی

^۷ Sofilda, Eleonora (۲۰۱۵)

^۸ Joun C. Anyonwu

تقسیم بندی شده است، که دسته اول آن عوامل اقتصادی که شامل عوامل ساختاری (درجه آزادی اقتصاد، اندازه بازار، امنیت اقتصادی، نیروی انسانی)، عوامل سیاست‌گذاری (که شامل سیاست‌های پولی، مالی و ارزی از طریق کنترل تورم، مالیات و مصارف دولت می‌باشد) و دسته دوم آن عوامل غیر اقتصادی که به سه دسته عوامل طبیعی، سیاسی و اجتماعی تصنیف می‌شوند می‌باشد (غفاری و اکبری، ۱۳۹۰). با در نظر داشت تشریحات فوق جهت بررسی تحلیل تاثیرات عوامل مؤثر روی جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در افغانستان محقق تلاش نموده که اولاً با توجه به عوامل اقتصادی چارچوب تیوریکی را تدوین و ثانیاً با استفاده از آن تحقیق حاضر منتهی به یک استنتاج منطقی گردد. چارچوب نظری ارتباط میان یک متغیر (وابسته) با متغیرین دیگر (مستقل و توضیحی) بیان می‌دارد (Veera & Chandran, ۲۰۰۹). در تدوین چارچوب نظری دو نوع متغیر نظیر وابسته و توضیحی در نظر گرفته می‌شود که در اینجا نیز متغیرین مستقل به عنوان برآوردکنندگان و تخمین زن‌ها مدنظر گرفته شده است (Sekaran, ۲۰۰۳). بناً با در نظر داشت مبانی نظری جهت بررسی تحلیلتاثيرات عوامل مؤثر روی جذب سرمایه‌گذاری خارجی در کشور از متغیرین مختلف اقتصاد کل کار گرفته شده است که دیاگرام (۱) آن را واضح به تصویر می‌کشد:

دیاگرام ۱: تدوین چارچوب نظری

روش تحقیق

روش کار در این تحقیق روش مختلط (کتابخانه ای و کمی) بوده که بر اساس داده‌های موجود پیرامون متغیرها به تخمین پارامترها و چگونگی اثرگذاری متغیرهای توضیحی بر متغیر وابسته پرداخته شده است؛ و بر مبنای شواهد متوقعه در مورد تخمین زن‌ها به استنتاج علمی در مورد موضوع بحث صورت گرفته است. این تحقیق را می‌توان نوعی از تحقیق مختلط به حساب آورد؛ به گونه‌ای که مباحث چون مبانی نظری آن از کتب و مقالات نشر شده در ژورنال‌های علمی بوده برگرفته شده است، ولی مباحث بعدی بیشتر، متمرکز روی تخمین‌ها و محاسبات که توسط محقق انجام خواهد یافت می‌باشد. در این تحقیق جهت انجام محاسبات از نرم افزارهای مختلف نظیر EXCEL، R، PROGRAMING و EVIEWS استفاده صورت گرفته است. طوری که محاسبات مقدماتی چون آماده سازی ارقام غرض نمایش و تخمین توسط نرم افزار EXCEL، تخمین مدل مشخص شده در

حوزه افغانستان وسایر آزمون های مرتبط به آن غرض تشخیص کارایی مدل توسط نرم افزار EViews صورت میگیرد (چون این نرم افزار مناسب داده های زمانی است). سر انجام محاسبات مرتبط به مودل مورد استفاده طی سالهای مذکور از نرم افزار R-PROGRAMING استفاده صورت می گیرد.

در تحقیق حاضر نظر به ماهیت عنوان آن اولاً مدل ریگرسیون خطی کلاسیک بر مبنای روش حد اقل مربعات (OLS^۹) به بررسی گرفته می شود، ثانیاً جهت صحت مدل و استنتاج منطقی از فرضیه های تحقیق از آزمون های مختلف نظیر^{۱۰} ADF-Test،^{۱۱} P-P Test، Cusum Test، Heteroscedasticity، Serial Correlation و HIC، AIC و SIC استفاده صورت می گیرد. ولی برای آزمون فرضیه ها از پارامترها و تخمین زن ها و سایر آزمون های احصائیوی و اقتصادسنجی نظیر R-Square، P-Value، F-Stat و DW^{۱۲} استفاده به عمل می آید. داده های که جهت تخمین مدل مورد استفاده در حوزه افغانستان نیاز است از جمله داده های سری زمانی می باشد، که طی سالهای (۲۰۲۰-۲۰۰۵) از وزارت مالیه کشور، بانک مرکزی، اداره مرکزی احصائیه،^{۱۳} WDI و بانک جهانی گردآوری گردیده است. به منظور استنتاج دقیق و استفاده از چارچوب نظری و روش تحقیق، مدل ذیل در تحقیق حاضر مورد استفاده قرار گرفته است:

$$FDI/GDP = \alpha_0 + \alpha_1(GOV E) + \alpha_2(INF R) + \alpha_3(EC-GRT) + \alpha_4(EXR) + \alpha_5(UR) + UI$$

در مودل فوق FDI/GDP بیان گر شاخص سرمایه گذاری مستقیم خارجی بر تولید ناخالص داخلی و به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده است و GOV E به معنی مصارف دولت، INF R نرخ تورم، EC-GRT رشد اقتصادی، EXR نرخ مبادله و UR نرخ بیکاری به عنوان متغیرین مستقل و تشریح

^۹ Ordinary Least Square

^{۱۰} Augmented Dicky Fuller Test

^{۱۱} Philips Peron Test

^{۱۲} Durbin Watson

^{۱۳} World Development Indicator

کننده در نظر گرفته شده است. همچنین UI تاثیرات جمعی و کلی سایر متغیرین که در مُدلدر نظر گرفته نشده است میباشد.

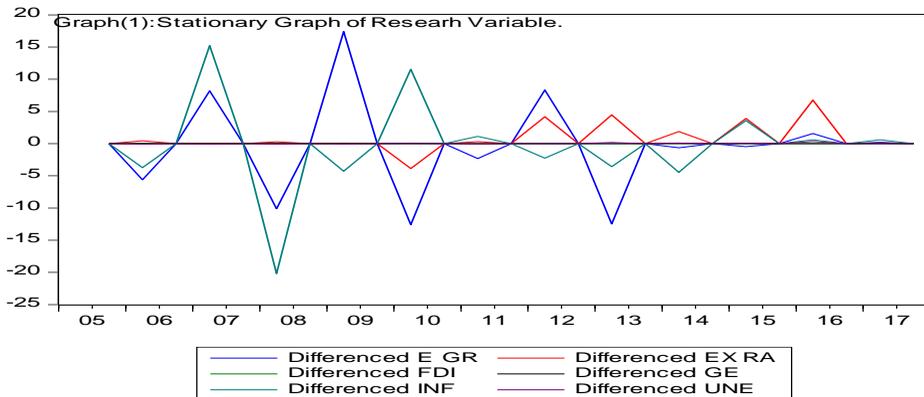
یافته های تحقیق

در تخمین مُدل های اقتصادسنجی که به صورت سری زمانی هستند قبل از انجام تخمین و برآورد بایستی که آزمون های صحت مُدل استفاده و بعد از اطمینان صحت آن تخمین انجام می شود. در نخست مانایی متغیرهای استفاده شده در مُدل بررسی می گردد و بعد از اطمینان از مانا بودن متغیرها تخمین انجام می شود. جهت آزمون مانایی بودن متغیرین از آزمون ADF و P_P استفاده به عمل آمده که نتایج حاصله از آن در جدول (۱) بیان گردیده است:

جدول(۱): نتایج آزمون مانایی برای متغیرین مورد نظر

نتیجه	آزمون	متغیرین					
		مصارف دولت	نرخ مبادله	نرخ بیکاری	نرخ تورم	رشد اقتصادی	سرمایه گذاری مستقیم خارجی
مانا	ADF	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۱۸
مانا	P_P	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰

جدول (۱) نشان می دهد که متحولین مربوطه از مانا برخوردار است، که در گراف نیز میتوانیم آنرا به نمایش بگذارم. گراف ذیل بیانگر ایستاء بودن متحولین است.

با در نظر داشت آزمون های فوق مُدل مستفاد در تحقیق حاضر به اساس تفاوت اول تعدیل و ثانیاً جهت تخمین و برآورد مورد استفاده قرار گرفته است. همچنین یکی از ویژگی های مُدل مناسب اقتصاد سنجی این است که، از یک سؤ میان باقی مانده ها خود همبستگی سریالی وجود ندارد^{۱۴} و از سوی دیگر باقی مانده ها دارای واریانس همسان هستند^{۱۵}.

جدول (۲): نتایج آزمون خود همبستگی سریالی میان باقی مانده ها

مقدار احتمال	آماره کای مربع	فرضیه صفری
۰.۰۵	۰.۳۴	میان باقی مانده ها خود همبستگی سریالی وجود ندارد.

جدول فوق بیانگر نتیجه آزمون لاگرانج بورش گادفری برای انتخاب مُدل مناسب از میان مُدل های تحقیق است. که در آن ارزش احصائیوی کای مربع قرار ۰.۳۴ و بزرگتر از ارزش الفاء (۰.۰۵) بوده و با این وصف نمی توان فرضیه صفری را رد کرد و بیانگر مُدل مناسب جهت استنتاج منطقی است.

جدول (۳): نتایج آزمون همسان بودن واریانس باقی مانده ها

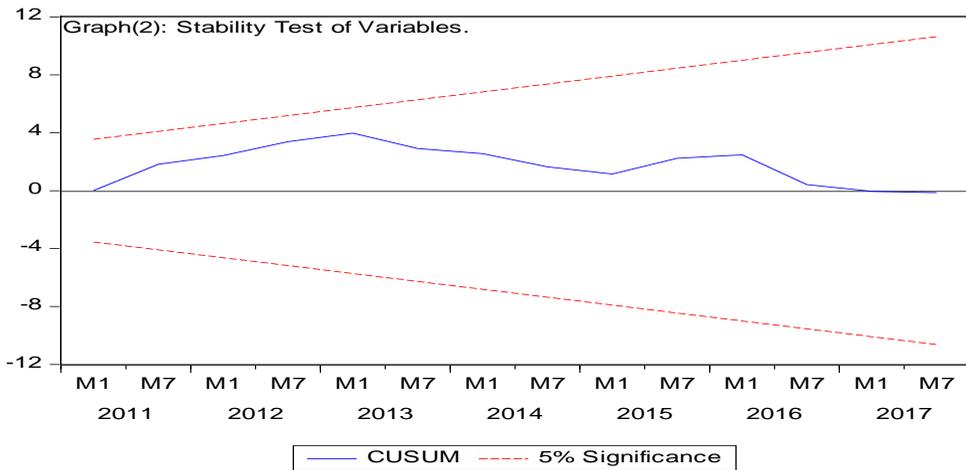
مقدار احتمال	آماره کای مربع	فرضیه صفری
۰.۰۵	۰.۶۷	باقی مانده ها دارای واریانس همسان هستند.

^{۱۴} There is no serial correlation in the residuals

^{۱۵} The Residuals are homoscedastic

پوهنیار محمد بلال تائب

به اساس نتایج حاصله از جدول (۳) و با استفاده از آزمون لاگرانج بورشگادفری ارزش کای مربع بزرگتر از ارزش الفاء بوده که این نشان دهنده مُدل درست به منظور یافته های تحقیق حاضر می باشد. قابل تذکر می دانم که یکی از فرضیه های مُدل مناسب تحقیق ثبات مُدل ریگرسیون است که برای این موضوع از آزمون کاشم استفاده به عمل آمده است که نتایج آن در گراف (۲) ارایه شده است.

جهت تحلیل داده ها و استنتاج منطقی در این تحقیق، از روش حد اقل مربعات معمولی استفاده به عمل آمده است، که در خصوص دریافت نتایج مقرون به حقیقت از داده های زمانی مناسب ترین روش پنداشته می شود. که نتایج حاصله از آن در ذیل ارایه می گردد:

جدول (۴): نتایج تحلیل ریگرسیون روش حد اقل مربعات

مقدار احتمال	احصائیه تی	خطای معیار	ضریب زاویه	متغیر وابسته: FDI/GDP
۰.۰۰۰۶	۴.۱۷۰۵	۰.۱۲۷۵	۰.۵۳۱۸	FDI/GDP(-۱)
۰.۰۲۵۵	۲.۴۴۷۹	۰.۰۰۰۱	۰.۰۰۰۴ -	INF(-۱)
۰.۰۳۴۹	۲.۲۹۲۰	۰.۰۱۸۲	۰.۰۴۱۷	UNE(-۱)
۰.۰۰۹۴	۲.۹۲۶۰	۰.۱۲۸۴	۰.۳۷۵۸ -	G E(-۱)

۰.۵۴۰۳	۰.۶۲۴۹	۰.۰۰۰۱	۰.۰۰۰۱	EG(-۱)
۰.۰۳۸۵	۲.۲۴۲۶	۰.۰۰۰۵	۰.۰۰۱۳ -	EXR(-۱)
۰.۰۷۱۸	۱.۹۲۰۲	۰.۱۱۸۶	۰.۲۲۷۸-	عرض از مبدا
۷.۷۳۲۴	HIC		۰.۹۰	r-square
۷.۸۲۳۶	AIC		۰.۸۶	Adjusted r-square
۷.۴۸۰۰	SIC		۲.۲۷۸۸	D W-STAT
۲۵.۶۴				F-statistic

نتایج حاصل از تخمین مدل به روش حداقل مربعات در جدول (شماره ۵) نشان داده شده است. صحت نتایج ارایه شده در جدول بالا با توجه به آماره های R^2 و R^2 تعدیل شده و همچنین با در نظر داشت ارزش دوربین واتسن و با در نظر داشت ارزش های AIC, HIC, SIC مورد تأیید می باشد. در جدول بالا با توجه به آماره های R^2 و R^2 تعدیل شده مورد تأیید می باشد. در ضرایب بدست آمده برای متغیرهای تحقیق در خصوص تورم، بیکاری، مصارف دولت و رشد اقتصادی با تئوری های اقتصادی موجود سازگاری دارند ولی در خصوص نرخ مبادله تیوری های موجودی به اساس مطالعه فوق برای افغانستان سازگار نیست. همان طوری که پیش بینی می گردید نرخ تورم اثر منفی و معنا دار روی جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی داشته است. که این تاثیرات به اندازه ۰.۴٪ است یعنی از اثر یک درصد افزایش نرخ تورم جذب سرمایه گذاریهای مستقیم خارجی ۰.۴٪ کاهش می یابد. میزان بیکاری تاثیرات مثبت و معنی دار روی جذب سرمایه گذاریهای مستقیم خارجی دارد، یعنی در نتیجه یک درصد افزایش نرخ بیکاری جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی ۰.۱٪ افزایش می یابد. مصارف دولت روی جذب سرمایه گذاریهای مستقیم خارجی تاثیرات منفی و معنا دار دارد یعنی از اثر افزایش مصارف دولت جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی به کشور کم شود. نرخ مبادله روی جذب سرمایه گذاریهای مستقیم خارجی با در نظر داشت سطح اطمینان ۹۵٪ تاثیرات منفی دارد. یعنی با در نظر داشت افزایش نرخ مبادله جذب سرمایه گذاریهای مستقیم خارجی کاهش می یابد. رشد اقتصادی روی جذب سرمایه گذاریهای مستقیم خارجی با در نظر داشت سطح اطمینان ۹۰٪ تاثیرات مثبت دارد که در نتیجه افزایش این متغیر جذب سرمایه گذاریهای مستقیم خارجی به کشور افزایش می یابد.

مناقشه

نتایج به دست آمده از تخمین مدل ریگرسیون خطی ساده نشان می‌دهد که برای متغیرهای تحقیق در خصوص تورم، بیکاری، مصارف دولت و رشد اقتصادی با تیوری‌های اقتصادی موجود برای افغانستان طی دوره زمانی (۲۰۰۵-۲۰۲۰) و برآورد آن برای دوره‌های آینده سازگاراند. برای متغیر نرخ مبادله نتایج تجربی بدست آمده برای افغانستان طی دوره زمانی (۲۰۰۶-۲۰۲۰) سازگار نیست. در نتیجه تورم نه تنها تاثیرات منفی روی جذب سرمایه گذاری‌های مستقیم خارجی داشته است، بلکه به عنوان عاملی غیر مؤثر در برابر سرمایه گذاری‌های خارجی در افغانستان مطرح است. که این نتیجه مطابق تیوری‌های اقتصادی موجود است دلیل این هم میتوان در این جستجو کرد که تورم از یک سؤ موجب افزایش قیمت‌های عوامل تولید می‌گردد و ثانیاً موجودیت تورم باعث بلند بردن قیمت‌های تولید در جامعه می‌گردد. که در افغانستان هم مطابق این اصل نتایج تورم به دست آمده است. نرخ بیکاری روی جذب سرمایه گذاری‌های مستقیم خارجی مطابق تیوری اقتصادی تاثیرات مثبت دارد دلیل این هم میتوانیم در تیوری‌های مختلف اقتصادی جستجو کرد. گرچه در این راستا عمداً دو تیوری وجود دارد تیوری اول موجودیت بیکاری در خصوص جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی به عنوان مانع مطرح کرده و دلیل آن هم این است که بیکاری به معنی بی ثباتی اقتصادی، سیاسی و مالی در یک جامعه می‌باشد و این عوامل فراراه جذب سرمایه گذاری‌های خارجی به عنوان موانع عرض اندام می‌نماید. تیوری دوم در خصوص بیکاری بیان می‌دارد که بیکاری موجب جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی به کشور می‌گردد، دلیل آن هم این است که در نتیجه بیکاری نیروی فعال به قیمت ارزان برای سرمایه گذاری‌های خارجی فراهم می‌گردد. که در افغانستان هم تیوری دوم در این مورد تایید می‌دارد. مصارف دولت هم چنین مطابق تیوری اقتصادی تاثیرات منفی وارد می‌سازد، چون بیکاری از یک سؤ سرمایه گذاری دولت در ساحات اساس و بنیادی کشور صورت می‌گیرد که این به عنوان یک مانع در برابر سرمایه گذاری سکتور خصوص عرض وجود می‌نماید و از سوی دیگر سرمایه گذاری‌های دولت ساختار سرمایه گذاریدر یک شور پیچیده تر می‌سازد که این از جمله عواملی بنیادی است که در خصوص جذب سرمایه گذاری‌های مستقیم خارجی مصارف دولت به عنوان یک مانع مطرح می‌شود و در

پوهنیار محمد بلال تائب

افغانستان نیز این وضعیت صادق می‌باشد. نرخ مبادله در افغانستان با در نظر داشت نتایج تجربی نشان می‌دهد که مطابق تیوری اقتصادی تاثیرات منفی روی جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی دارد. دلیل آن هم میتوان در این جستجو کرد که، به هر میزان ارزش افغانی در برابر اسعار خارجی بلند می‌رود امتعه داخلی برای خارجی ها قیمت تمام می‌شود و باعث می‌شود تا سرمایه گذار های خارجی در کشور مربوطه تلاش برای سرمایه گذاری به خرج ندهد. که در افغانستان هم این وضعیت صدق می‌نماید. ولی رشد اقتصادی باعث جذب سرمایه گذاری های مستقیم خارجی می‌گردد، چون رشد اقتصادی به معنی ثبات اقتصادی می‌باشد و در افغانستان هم این وضعیت صدق می‌نماید.

نتیجه گیری و سفارشات

در تحقیق حاضر با استفاده از مدل ریگرسیون ساده روش حد اقل مربعات در افغانستان تحلیل تاثیرات عوامل مؤثر اقتصادی روی جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی طی سالهای ۲۰۰۵ الی ۲۰۲۰ را مورد آزمون تجربی قرار دادیم. یافته‌های تحقیق حاضر بیان گر این است که، با در نظر داشت ۹۵٪ سطح اطمینان، افزایش نرخ تورم تاثیر معنی دار منفی بر جذب سرمایه گذاری های مستقیم خارجی داشته است. چون تورم به معنی بی ثباتی اقتصادی و مالی در یک کشور می‌باشد و این بیثباتیاتی موجب می‌شود تا سرمایه گذارهای خارجی نه تنها علاقمندی برای سرمایه گذاری در کشور نداشته باشد بلکه باعث فرار سرمایه از کشور می‌گردد. در این باره سیاست های ضد تورمی در افغانستان پیشنهاد می‌گردد و توسط سیاست های مالی و پولی تلاش جهت مهار تورم باید به خرج رسانیده شود. در این باره نتایج تحقیق تائید فرضیه (تورم تاثیرات منفی معنا دار روی جذب سرمایه گذاری های خارجی دارد) را تائید می‌نماید چون با در نظر داشت ۹۵٪ سطح اطمینان ارزش الفاء (۰.۰۵) بزرگتر از ارزش احتمال پی (۰.۰۲) می‌باشد و منتهی به تائید فرضیه تحقیق می‌شود. بیکاری نیز اثر مثبت و معنا داری بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی در افغانستان دارد، از طرف دیگر ارزش احتمال پی (۰.۰۳) کوچکتر از ارزش الفاء (۰.۰۵) بوده و این موضوع نیز تائید فرضیه تحقیق می‌نماید. مصارف دولت با در نظر داشت سطح اطمینان ۹۵٪ اطمینان تاثیرات منفی معنا دار روی جذب سرمایه گذاری های مستقیم خارجی دارد،

پوهنیار محمد بلال تائب

از طرف دیگر ارزش الفاء (۰.۰۵) بزرگتر از ارزش احتمال پی (۰.۰۰۹) بوده که، این مورد نیز تائید فرضیه تحقیق می‌نماید. رشد اقتصادی با در نظر داشت سطح اطمینان ۹۵٪ تاثیرات مثبت روی جزی سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی دارد و با افزایش رشد اقتصادی رونق اقتصادی و افزایش ظرفیت فعالیت‌های اقتصادی در افغانستان منجر به افزایش سطح سرمایه‌گذاری‌های خارجی شده است، بنا بر این سیاست‌های محرک رشد اقتصادی در جهت گسترش سرمایه‌گذاری بخش خصوص در افغانستان پیشنهاد می‌گردد. در این مورد فرضیه تحقیق (رشد اقتصادی تاثیرات مثبت روش جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی دارد) نیز تائید می‌دارد. ولی این تاثیرات معنادار نیست یعنی ارزش الفاء کوچک از ارزش احتمال پی است. نرخ مبادله تاثیرات منفی روی جذب سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی در افغانستان وارد می‌سازد و با در نظر داشت سطح اطمینان ۹۵٪ این تاثیرات معنادار می‌باشد. ولی با در نظر داشت علامت منفی نرخ مبادله نمی‌توان فرضیه تحقیق که: افزایش نرخ مبادله روی جذب سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی در افغانستان تاثیرات مثبت دارد، تائید نمایم و نتایج تجربی این تحقیق این فرضیه را رد می‌نماید.

منابع

۱. استاد رمضان، آ.، بذرائی، م.، & کریمی، م. (۱۳۹۶). بررسی عوامل مؤثر بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی با تأکید بر متغیرهای نهادی و ساختاری در کشورهای منتخب اپک. *پژوهشنامه اقتصاد و کسب و کار*, ۸(۱۶), ۱-۱۳. بازیابی ۱۲۶، ۱۴۰۱
۲. اکبریان، ر. (۱۳۸۳). سرمایه گذاری خارجی و نقش آن در توسعه اقتصادی. *مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی* (۲۰۵)، ۱۵۰-۱۶۱.
۳. غفاری، ف.، و اکبری، ج. (۱۳۹۰). بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی در کشورهای نفت خیز خاورمیانه. *فصلنامه اقتصاد کاربردی*, ۷.
۴. کاظمی، ا.، بیگ، م.، هادیان، ا.، و حکیمی، ف. (۱۳۹۲). شناسایی و اولویت بندی عوامل مؤثر بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی با استفاده از تکنیک TOPSIS. *فصلنامه سیاست های مالی و اقتصادی*, ۴، ۴۵-۷۲.
۵. Balasubramanyam, V., Salisu, M., & Sapsford, D. (۱۹۹۶). Foreign Direct Investment and Growth in EP and US Countries. *Economic Journal*, ۱۰۶, ۹۲-۱۰۵.
۶. Baş, A. (۲۰۱۸). Haksız fiil sorumluluğunda kusur unsur. *İstanbul Barosu Dergisi*, ۲۲۴-۲۳۵.
۷. Başoğul, B. (۲۰۱۶). sözleşme dışı kusursuz sorumluluk hukuku. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, ۶, ۲۹-۵۶.
۸. Bhagwati, J. (۱۹۸۵). Investing Abroad: Esmée Fairbairn Lecture. *Lancaster University Press, Lancaster*, ۳۹-۳۰۹.
۹. C.Anyonwu, J. (۲۰۱۱). Determinants of Foreign Direct Investment Inflows to Africa, ۱۹۸۰-۲۰۰۷. *African Development Bank Group*.
۱۰. Çağlar, Ö. (۲۰۰۰). Türk özel Hukukunda sözleşme dışı sorumluluk olgularına genel bakış. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, ۱۸, ۴۱۵-۴۳۲.
۱۱. Chishti, M., Azeem, H. S., Mahmood, F., & Sheikh, A. (۲۰۱۹). Exchange Rate Volatility and Domestic Consumption: A Comparative Study of Developed, Developing and Emerging Economies.

- International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 9(3), 164-179.
۱۲. Eren, f. (۲۰۱۸). *borçlar hukuku genel hükümler*. Ankara: Yetkin Basımevi.
 ۱۳. Et al, & Liu, X. (۲۰۰۱). En dogenous Innvoation Growth Theory and Regional Income Convergence in China. *Journal of International Development*, 13(2).
 ۱۴. Faroh, A., & Shen, H. (۲۰۱۵). Impact of Interest Rates on Foreign Direct Investment: Case Study Sierra Leone Economy. *International Journal of Business Management and Economic Research*, 7(1), 124-132.
 ۱۵. Jaiblai, P., & Shenai, V. (۲۰۱۹, August ۱۲). The Determinants of FDI in Sub-Saharan Economies: A Study of Data from ۱۹۹۰-۲۰۱۷. *International Journal of Financial Studies*, 1(43).
 ۱۶. JR, L. R. (۱۹۹۰). Why Dosent Capital Flow From Rich to Poor Countries. *American Economic Review*, 92-96.
 ۱۷. Kaçano rodoslu, E. (۲۰۱۴). Ev başkanın sorumluluğu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 73, 88۰-۸۸۹.
 ۱۸. Kakar, V., & De, K. (۲۰۲۱). Effects of Monetary Policy on Food Inequality in India. *The Journal of Development Studies*, ۵۷(۱۱), ۱۸۵۲-۱۸۷۰.
 ۱۹. KB Jensen and N.W. Jankowsk. (۱۹۹۱). *A Handbook of qualitative for mass communication research*. Routledge.
 ۲۰. Khachoo, A., & Khan, M. (۲۰۱۲, February ۱۶). "Determinants of FDI inflows to developing countries: a panel data analysis. *MPRA*, ۱-۱۹.
 ۲۱. Kothari, C. R. (۲۰۰۱). *Research Methodology Methods and Techniques*. New Delhi: New Age International(P) Ltd.
 ۲۲. Oğuz, H. (۲۰۱۶). Sorumluluk hukukunda kusur. *Türkiye adalet akademisi Dergisi*, 24, 273-286.
 ۲۳. Oğuzman, M., & M. Turgut, Ö. (۲۰۱۸). *Borçlar hukuku genel hükümler* (Vol. ۲). İstanbul: Vedat Kitapçılık.
 ۲۴. Othman, N., Yusop, Z., Gul Adnan, & Ismail, M. (n.d.). Impact of Governement Spending on FDI Inflows: The Case of Asean-^o China and India. *International Journal of Business and Society*, 19(2), 41-44.
 ۲۵. Sekaran, U. (۲۰۰۳). *Research Methods For Business* (4th ed.). New York, United State of America: john wiley & sons,Inc.

۲۶. Shahab, M., Aslami, A., & Shahidi, J. A. (۲۰۲۰). Impact of Exchange Rate Volatility on Afghanistan Trade Flows. *International Journal of Managerial Studies and Research (IJMSR)*, ۸(۱۲), ۱۵-۲۴.
۲۷. Sofilda, E., Amilia, R., & Hamzah, M. (۲۰۱۵). Determinant Factor Analysis of Foreign Direct Investment in Asean-۶ Countries Period ۲۰۰۴-۲۰۱۲. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, ۸(۵), ۲۷-۴۰.
۲۸. Tahseen, A., & Malik, S. (۲۰۱۲). Determinants of Inflow of Foreign Direct Investment (FDI) into Pakistan. *NICE Research Journal*, ۲(۲۰۱۲), ۹۳-۱۱۰.
۲۹. Tayeb, M., & Wadhwa, B. (۲۰۲۰). Determinants of Foreign Direct Investment Inflows in Afghanistan. *International Journal of Modern Agriculture*, ۹(۳), ۱۳۷۹-۱۴۰۱.
۳۰. Tayeb, M., & Wadhwa, B. (۲۰۲۰). Determinants Of Foreign Direct Investment Inflows in Afghanistan. *International Journal of Modern Agriculture*, ۹(۳), ۱۳۷۹-۱۴۰۱.
۳۱. Unctad. (۲۰۰۸).
۳۲. Veera, P., & Chandran, V. (۲۰۰۹). *Research Method Book-A Simple Business Undergraduates*. Shah Alam UPENA.
۳۳. Wafure, O., & Abu Nurudeen. (۲۰۱۰). Determinants of Foreign Direct Investment in Nigeria: An Empirical Analysis. *Global Journal of Human Social Science*, ۱۰(۱), ۲۶-۳۴.

الجوانب التطبيقية للأخلاق في المعاملات المالية

پوهنيار محمد شعيب هاشمي^(١)*

پوهنيار مشتاق حقيار^(١)

المقرّظ: پوهندوى دكتور محبوب الرحمن صافي^(٢)

(١) الأستاذ المساعد بكلية الشريعة - قسم الثقافة الإسلامية - جامعة البيروني.

(١) * البريد الإلكتروني: abumuhammadhashemi@gmail.com

(٢) الأستاذ المشارك بكلية اللغات الآداب - جامعة البيروني.

الخلاصة

إن ارتباط الأخلاقيات بنظام المعاملات يعد من المسائل الجوهرية والملزمة التي يتميز بها التشريع الإسلامي، وذلك بخلاف أنظمة المؤسسات التقليدية التي تعدّ القواعد الأخلاقية فيها غير ملزمة، والرامية للإرتباط بين الأخلاق والمعاملات الإسلامية يعود إلى أن الإسلام عقيدة وشريعة وسلوك، والشريعة عبادات ومعاملات وأخلاق، ولا يختلف اثنان على أن الجشع والإستغلال وحب الذات وعدم المبالاة بالآخرين والتطيف في الموازين وعدم الإلتزام بالعقود من عيوب المعاملات ومنكراتها الأخلاقية مما يوجب على المسلم الإبتعاد عنها، حيث أن المعاملات لها وجهان وجهة دنيوي باعتبارها عملية مالية عادية، وديني وهو أن تتم المعاملة على أساس شرعي كما في الآية السابقة، فعبادة المسلم ومعاملاته أساس الأخلاق الإسلامية، والتي من خلالها يكفل الإسلام تكوين مجتمع صالح، وذلك ينطبق على المؤسسات مثل الأفراد، ومن المناسب لإيضاح الرؤية حول الجوانب التطبيقية للأخلاق في المعاملات في الفكر الإسلامي من حيث أهمها تفكيراً دينياً، فهل بالإمكان تطبيق الأخلاق في المعاملات المالية التي هدفها صلاح الإنسان وتأصيل المعاملات الربوية لأجل قداسة تعاليم الإسلام وإرادة الله تعالى المطلقة، يتم تحقيق هذه الدراسة باستخدام المنهج الوصفي التحليلي، وبالنسبة للدراسات السابقة، لقد بحث المسلمون في الأخلاق في شتى الميادين ومنه المعاملات المالية وكان لها في المذاهب الفقهية ركن أساسي، وصنفت في ذلك كتب كثيرة: مثل كتاب الأموال لأبي عبيد القاسم بن سلام، وكتاب الخراج وكتاب الحسبة لابن تيمية وغيرها كما ضم كتاب إحياء علوم الدين فضلاً سماه كتاب الكسب والمعاش ومنها: القواعد الأخلاقية للمعاملات المالية في الإسلام (٢٠٠٦). لصالح العقدة، فقد أشار فيها الباحث إلى ضرورة الأخلاق في المعاملات؛ ودراساتي جامعة للجوانب التطبيقية في المجتمع الأفغاني، وستكون هذه الدراسة مسهلة لجميع الصعوبات التي تقف حائلاً دون كشف عن الدراسات الأخلاقية وعلاقتها بالجوانب التطبيقية في المعاملات المالية، ينبغي أن يعدل القوانين المنظمة للأعمال التجارية ومراعات إلتزامها بالأخلاق الإسلامية وأن يفرض العقوبات الرادعة على المخالفين.

الكلمات المفتاحية: الخيار ، المخادعة ، المالي ، الربوية، الاستغ

چکیده

بدون شک رابطه اخلاق با نظام معاملات از جمله موضوعات اساسی شمرده می شود، که توسط آن قانون گذاری اسلام شناخته می شود، بر عکس نظامهای مؤسسات تقلیدی که در آن قواعد اخلاقی غیر لازمی می باشد، و موضوع الزامی بودن ارتباط اخلاق و معاملات اسلامی برمیگردد به این که اسلام، مجموعه عقیده، شریعت و سلوک می باشد. و شریعت عبارت از عبادات، معاملات و اخلاق می باشد، قسمیکه ماملات دویعدی می باشند؛ بعد دنیوی به اعتبار عمیل، مالی و عادی بودن، و دینی به اساس شرعی بودن معاملات. پس میتوان گفت: که عبادت مسلمان بنیاد اخلاق اسلامی می باشد که در نتیجه آن تضمین جامعه نیکو می شود؛ که نه تنها تطبیق آن بالای افراد میشود بلکه شامل مؤسسه ها نیز می شود و باید توضیح داده شود که دیدگاه شرعی و اسلامی در مورد جنبه های تطبیقی اخلاق در معاملات مادی که یک دیدگاه شرعی و اسلامی است؛ آیا میتوان در معاملات مالی، اخلاق را که هدف آن شایسته نمودن انسان و ریشه یابی معاملات ربوی، به ویژه معاملات غیراسلامی، عملی نمود، اما در رابطه به مرور آثار باید گفت: که در این موضوع مسلمانان در مورد معاملات مالی که جایگاه خاصی در مذاهب فقهی دارد، کتابها و رساله های زیادی نوشته اند؛ مانند: کتاب الأموال تالیف ابو عبید القاسم بن سلام، و کتاب الخراج و کتاب الحسبۃ الیف ابن تیمیة و غیره قسمیکه در کتاب إحياء علوم الدین یک فصل جداگانه آورده شده بنام کتاب الکسب والمعاش و از آن جمله: القواعد الأخلاقیة للمعاملات المالیة فی الإسلام. (۲۰۰۶). تالیف: صالح العقده، که نویسنده کتاب مذکور، اشاره نموده بطرف ضرورت اخلاق در معاملات؛ در حالیکه من در تحقیق خویش بحث نموده ام پیرامون جنبه های تطبیقی اخلاق در معاملات، به ویژه در جامعه افغانی، که این پژوهش با استفاده از روش توصیفی تحلیلی انجام شده است؛ که تمام مشکلاتی را که بر سر راه آشکار شدن مطالعات در جنبه های تطبیقی اخلاق در معاملات، تسهیل می کند. باید قوانین حاکم بر تجارت و التزام به اخلاق اسلامی را تنظیم نموده برای متخلفان مجازات های بازدارنده وضع کند.

واژه های کلیدی: اختیار، فریب، مالی، ربوی و بهره برداری.

المقدمة

الحمد لله رب العلمين، حمد الشاكرين، والصلاة والسلام على خير البرية مُحَمَّد وآله وصحبه الطيبين الطاهرين وبعد:
فالأصل في الدين هو الأخلاقيات، وقد حثنا الرسول -عليه السلام- في جميع جوانب الحياة علي الأخلاق، ومنها
رعاية الأخلاق في المعاملات المالية، وأن هذا الفهم الأعوج هو ما قاله أهل مدين لنبيهم شعيب، لله بعد أن دعاهم إلى
التوحيد وترك البخس، والنقص في المكيال والميزان. قال الله عز وجل: ﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلَاتِكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا
يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾ [هود: ٨٧].

إنهم يقولون، يا شعيب، ما دخل عبادتك وصلاتك في حياتنا الاقتصادية وفي اتباعنا لأبائنا، وطاعتهم فيما كانوا
يعبدون؟! سبحان الله! ما أشبه قلوبهم بقلوب الجاهلين في زماننا هذا، وما أشبه مقولتهم بمقولة العلمانيين المنافقين
المعاصرين ﴿أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَٰغُونَ﴾ [الذاريات: ٥٣].

ويتحدث سيد قطب -رحمه الله تعالى- عند قوله تعالى: ﴿أَصْلَاتِكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي
أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾ [هود: ٨٧] فيقول: «فهم لا يدركون - أو لا يريدون أن يدركوا - أن
الصلاة هي من مقتضيات العقيدة، ومن صور العبودية والدينونة. وأن العقيدة لا تقوم بغير توحيد الله، ونبذ ما يعبدونه
من دونه هم وآبائهم، كما أنها لا تقوم إلا بتنفيذ شرائع الله في التجارة، وفي تداول الأموال، وفي كل شأن من شئون
الحياة والتعامل، فهي لحمة واحدة لا يفترق فيها الاعتقاد عن الصلاة وعن شرائع الحياة وعن أوضاع الحياة...» (سيد
قطب الشاربي، ١٤١٢ هـ، في ظلال القرآن: ٣/ ١٢٥٧).

إن بيننا اليوم - ممن يقولون: إنهم مسلمون! خاصة في المجتمع الأفغاني من يستنكر وجود صلة بين العقيدة
والأخلاق، وبخاصة أخلاق المعاملات المادية.

يهدف البحث إلى إلقاء مزيد من الضوء على الأخلاق في الإسلام والتعريف بها وما إذا كانت القواعد الأخلاقية
بشكل عام، والقواعد الأخلاقية الإسلامية بشكل خاص، صالحة لتكون أساساً للمعاملات المالية، ويهدف البحث إلى
التحقق من الأمور الآتية:

إن للقواعد الأخلاقية علاقة بالمعاملات المالية، وأن للقواعد الأخلاقية الإسلامية علاقة بالتنمية الاقتصادية،
والقواعد الاقتصادية الإسلامية مغايرة عما عداها، وأن القواعد الاقتصادية الإسلامية أساس مناسب للمعاملات
المالية.

ومن ناحية أخرى نرى أن المتكلمين شغلوا بكثير من الدراسات المتعلقة بالإنسان دون أن يكون من بينها
الأخلاق، فهل كان للمسلم من مشكلات في الأخلاق بمعزل عن مشكلات الإنسان أينما وجد حتى تبقى

پوهنيار محمد شعيب هاشمي

الأخلاق الإسلامية في جهة والفلسفة الخلقية في جهة وتطبيقها في المعاملات في جهة أخرى؟ هذه الإستفسارات وغيرها لكي نجيب عليها لابد من وجود افتراضات:
 أولاً: أنه لابد من وجود دراسات في الأخلاق من خلال الدراسات في الفكر الإسلامي.
 ثانياً: وجود عقبات تعذرت معها الرؤية والكشف عن هذه الدراسات الأخلاقية.
 ثالثاً: هل للقواعد الأخلاقية الإسلامية علاقة بالتنمية الاقتصادية والمادية.

الدراسات السابقة

١- القواعد الأخلاقية للمعاملات المالية في الإسلام (٢٠٠٦). لصالح العقدة، أشار فيها الباحث إلى ضرورة الأخلاق في المعاملات؛ إلا أن هذه الدراسة تختلف عن الدراسات السابقة في اعتبارها أن تطبيق القواعد الأخلاقية الإسلامية أساس لإحداث النهضة الاقتصادية والاجتماعية والسياسية عند المسلمين بلاضافة إلى كون تطبيقها طلباً لمرضاة الله سبحانه وتعالى.

٢- دراسة غاتم (١٩٨٦) وهي بعنوان «الإقتصاد الإنساني» وقد بحث فيه عن عدم إنفصال عقيدة التوحيد عن الإقتصاد لأن الإنسان يسعى في نشاطه الإقتصادي ابتغاء مرضاة الله؛ لأن الهدف النهائي من النشاط الإقتصادي هو إخلاص العبودية لله، وقد بحثنا خاصة عن الجوانب التطبيقية للأخلاق في المعاملات المادية.

٣- دراسة (Aydoun, Willelt ١٩٩٧)

وهي دراسة بعنوان «الإسلام والمحاسبة: النواحي الأخلاقية في إعداد وعرض القوائم المالية». يفرض الإسلام علاقة محتملة بين الدين والمحاسبة، تعتمد على اعتبار أخلاقية غالباً ما يتم تجاهلها في النظم المحاسبية الوضعية، ويحتم الإسلام على المسلمين تطبيق النواحي المعنوية والسلوك الأخلاقي خلال سعيهم لجني الربح الشرعي (القانوني) مما يجعل من المستحيل تجنب أخلاقيات الإسلام عند إعداد القوائم المالية، ولقد تعرض الباحثون على مر السنين، لدراسة الأوضاع الاقتصادية والاجتماعية للمسلمين، وما إذا كان للمعاملات المالية في الإسلام قواعد أخلاقية، إلا أن هذه الدراسة تختلف عن الدراسات السابقة في اعتبارها أن الجوانب التطبيقية الأخلاقية الإسلامية أساس لإحداث النهضة الاقتصادية والاجتماعية والسياسة عند المسلمين بالإضافة إلى كون تطبيقها طلباً لمرضاة المولى سبحانه وتعالى.

منهجية الدراسة: استخدمت في هذه الدراسة المنهج الوصفي التحليلي، وإعتمدت على كتاب الله والسنة النبوية والكتب الفقهية والكتب المتوفرة في المكتبة.

مفهوم الأخلاق: الأخلاق، لغة من الخلق. بضم الخاء، ابن منظور، (١٤١٤ هـ، لسان العرب، ج ١٠ ص ٨٦). يقول علماء فقه اللغة إن الخلق، والخلق في الأصل واحد، لكن حُصَّ الخلق - بفتح الخاء - بالهينات والأشكال

پوهنیار محمد شعیب هاشمی

والصور المدركة بالبصر، حُصَّ الخلق - بضم الخاء - بالقوى والسجايا المدركة بالبصيرة. (الجرجاني، ١٤٠٣ هـ، كتاب التعريفات، ص ١٠٤).

والأخلاق في الاصطلاح لا تخرج عن دائرتها اللغوية، فقد عرفها الماوردي بأنها: «غرائز كامنة تظهر بالاختيار، وتظهر بالاضطرار» (الجرجاني، ١٤٠٣ هـ، كتاب التعريفات، ص ١٠٤). وعرفها الغزالي بأنها: «عبارة عن هيئة في النفس راسخة، عنها تصدر الأفعال بسهولة ويسر من غير حاجة إلى فكر وروية». (الغزالي، ٢٠٠٨ م، إحياء علوم الدين، ج ٣ ص ٥٣). فالأخلاق هي الصفات الجيدة أو السيئة التي يتصف بها الإنسان، وتنبثق من الداخل المتمثل بالقلب والنفس، ثم إن هذه الصفات تكون في بعض الناس غريزة وفطرة، وفي بعضهم لا تتحقق إلا بالترويض والتهديب والاجتهاد. (الميداني، ٢٠١٠ م، الأخلاق الإسلامية وأسسها، ج ١ ص ٣٣).

مفهوم المعاملات المالية: المعاملات المالية تطلق على الأحكام الشرعية التي تنظم جميع معاملات الناس الدنيوية المالية والغير المالية، وخص بعض الفقهاء المعاملات بالأحكام المتعلقة بالمال، حيث يمكن القول: أن المعاملات عملية تنظيم تبادل الأموال والمنافع بين الناس بواسطة العقود، بناء على ما سبق بيانه يمكن القول: أن المعاملات المالية هي كل العقود التي تقوم على المال، أو تنشأ عنها حقوق مالية؛ ك (البيع والشراء والإجارة والشركة) ومثل ذلك من العقود. (المشيقح، ١٤٢٤ هـ، المعاملات المالية المعاصرة، ج ١ ص ٢).

علاقة الأخلاق بالمعاملات الإسلامية.

حظيت الأخلاق على مدار التاريخ باهتمام الأمم والشعوب والمصلحين، وهي قواعد مكتوبة أو شفوية يتعارف الناس على إتباعها لضمان تسيير أعمالهم وحياتهم لتحقيق حياتهم، وكنماذج من أخلاقيات الأمم والشعوب السابقة وبنص القرآن الكريم ﴿كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ [المائدة: ٧٩]، وقال سبحانه وتعالى: ﴿وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ لِيُؤْمَ عَظِيمٍ﴾ [مطففين: ١-٤]، وقال ﷺ: إنما أهلك من كان قبلكم إنهم كانوا إذا سرق فيهم الشريف تركوه، وإذا سرق فيهم الضعيف أقاموا عليه الحد. (بخاري، ١٤٢٠، صحيح للبخاري، ج ٤ ص ١٧٥)، والعلمانية خبث لا يخرج إلا نكدًا قال الله تعالى: ﴿والذي خبث لا يخرج إلا نكدًا﴾ [الأعراف: ٥٨]. ولأن العلمانية شجرة خبيثة فقد أثمرت بيننا اليوم - ممن يقولون إنهم مسلمون - من يستنكر وجود صلة بين العقيدة والأخلاق، وبخاصة أخلاق المعاملات.

وأثمرت بيننا اليوم حاصلين على الشهادات العليا من جامعاتنا وجامعات العالم يتساءلون في استنكار ما للإسلام وسلوكنا الشخصي؟ وما للإسلام والعري على الشواطئ؟ وما للإسلام وزر المرأة في الطريق؟ وما للإسلام وتصريف الطاقة الجنسية بأي سبيل؟ ما للإسلام وتناول كأس من الخمر لإصلاح المزاج؟ ما للإسلام وتعامل الناس بالربا في

البنوك؟ ما للإسلام وهذا الذي يفعله «المتحضرين والمتجددون!!»؟ الذين يلهثون خلف راياتهم الخبيثة ويرددون بأن «الدين لله والوطن للجميع».. ولا عجب في ذلك فهم طلائع مدرسة «دع ما لقيصر لقيصر وما لله لله»!!..

... فأى فرق بين قولهم وعقيدتهم وبين سؤال أهل مدين: ﴿أصلاتك تأمرك أن نترك ما يعبد آباؤنا﴾ [هود: ٨٧].

وبين قولهم: «دع ما لقيصر لقيصر وما لله لله» الغاية تبرر الوساطة التعامل بالربا والمراهنات وأكل أموال الناس بالباطل والإستعمار ونهب المستعمرات، عقود التأمين والإحتكار وما ذلك إلا لأن أوروبا قد عزلت الدنيا عن الدين وتركت للدين تطهير الوجدان وتهديب الضمير، بينما تركت للقوانين الوضعية تنظيم المجتمع وتسيير الحياة وجاء في قانون الروماني المسمى قانون الألواح الإثني عشر: إن المدين إذا عجز عن دفع ديونه يحكم عليه بالرق إن كان حراً، ويحكم عليه بالسجن أو القتل إن كان رقيقاً، ولما جاء الإسلام كان للأخلاق النصيب الأوفى قال ﷺ: «واتبع السيئة الحسنة تمحها، وخالق الناس بخلق حسن»، وأيضاً قال: «إنما بعثت لأتمم مكارم الأخلاق». (السيوطي، ١٩٧٣، الجامع الصغير بشرح فيض القدير: ج ٢ ص ٥٧٢)، والهدف الأساسي من الجوانب التطبيقية للأخلاق في المعاملات هي الأشكال التي تدرس المبادئ الأخلاقية والمشكلات الأخلاقية أو الأدبية التي تنشأ في بيئة الأعمال التجارية في اختيار الأخلاق ورده إلى ضعف الإيمان أو فقدانه (الغزالي، ١٩٨٦، أخلاق المسلم: ص ١٠)، والأمر ينطبق على جميع جوانب إدارة الأعمال ذات الصلة بسلوك الأفراد ومنظمات الأعمال ككل. الأخلاق التطبيقية هو مجال في الأخلاقيات يتعامل مع المسائل الأخلاقية في العديد من المجالات مثل المجالات الطبية والتقنية والقانونية وأخلاقيات الأعمال.

ومنذ بداية القرن الواحد والعشرين يوجد ازدياد في الطلب على العمليات الأكثر أخلاقية في مجال الأعمال والإجراءات المعروفة باسم (الأخلاقيات). وفي الوقت نفسه، يتم تطبيق الضغط على الصناعة لتحسين أخلاقيات الأعمال التجارية من خلال مبادرات القطاع العام وقوانينه الجديدة (مثل ارتفاع الضرائب على الطرق في المملكة المتحدة للسيارات ذات الانبعاثات العالية). في كثير من الأحيان يمكن للأعمال تحقيق مكاسب قصيرة الأجل من خلال العمل بطريقة غير أخلاقية، ولكن مثل هذه السلوكيات تميل إلى تقويض الاقتصاد بمرور الوقت.

اختيار الدولة والتزامها بالتنمية بإدخال تغييرات جذرية في هيكل الإقتصاد في إطار منهج إقتصادي محدد تلتزم به الدولة فقط دون أفراد المجتمع (عفر، ١٩٨٣، مشكلة التخلف والتنمية في ضوء الإقتصاد الإسلامي: الإقتصاد الإسلامي، عدد ١٧). ويمكن أن تكون أخلاقيات الأعمال معيارية وذات انضباط وصفية. كممارسة الشركات والتخصص الوظيفي، المجال يكون معياري في المقام الأول. ويؤخذ أيضاً في الأسلوب الأكاديمي الوصفي. ويعكس مدى وقدر أخلاقيات الأعمال الدرجة التي تنظر بها الأعمال إلى القيم الاجتماعية الغير اقتصادية. ومن الناحية التاريخية، تم زيادة الاهتمام بأخلاق الأعمال أثناء الثمانينات والتسعينات، في كل من الشركات الكبيرة والأكاديميات. وعلى سبيل المثال، اليوم معظم مواقع الويب الخاصة بالشركات الكبرى تؤكد على التزامها بتعزيز القيم الاجتماعية الغير اقتصادية في

إطار مجموعة من العناوين (مثل مدونات قواعد السلوك، المواثيق والمسؤولية الاجتماعية). وفي بعض الحالات، أعادت شركات تعريف قيمهم الرئيسية على ضوء اعتبارات العمل الأخلاقية (مثل الإنجاة للبيئة لشركة).

الجوانب التطبيقية للأخلاق:

إن الأخلاق المحمودة في الإسلام ليست مجرد شعائر، أو آداباً عامة أو خاصة، بل هي التزامات، وواجبات شرعية أمر الله تعالى بها، ونهى عن أضرارها، وأن مصدر هذا الالتزام هو القرآن الكريم، والسنة النبوية الصحيحة المطهرة بالإضافة إلى الفطرة السليمة، والاجماع، فترى القرآن الكريم ينهي عن اتباع الهوى في آيات كثيرة، يقول الله تعالى: ﴿يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَظْلُمُونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ﴾ [ص: ٢٦]، ويقول: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ إِن يَكُنْ عَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا ۖ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَن تَعْدِلُوا ۚ وَإِن تَلَوُّوا أَوْ تَعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾ [النساء: ١٣٥]، كما نجد مئات الآيات والأحاديث تأمر المسلمين بالصدق، والأمانة، والعدل، ونحوها، وتنهيه عن الكذب، والغش والظلم والجور. (دراز، ١٤١٨هـ، دستور الأخلاق في القرآن، ص ١٩).

حرمة بيع الحاضر للبادي وتلقي الركبان: منعاً للغش، والإضرار بالسوق، والتحايل على الجاهل، «لنهي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ التَّلْفِي، وَأَنَّ يَبِيعَ حَاضِرٌ لِبَادٍ» (بخاري، ١٤٢٠هـ، صحيح للبخاري، ج ٢٣ ص ٧٢، رقم الحديث: ٢١٦٢).

منع الغبن الفاحش، ومنع الغبن مطلقاً في عقود القصر، والأوقاف، تحقيقاً للجانب الأخلاقي.
عدم بيع الثمار قبل بدو صلاحها: حفاظاً على الحقوق ومنعاً للاستغلال، لقوله عليه الصلاة والسلام في حديث أنس بن مالك بعد نهي عن بيع الثمرة قبل الزهو «أرأيت إن منع الله الثمرة فبم يأخذ أحدكم مال أخيه» (بخاري، ١٤٢٠هـ، صحيح للبخاري، ج ٢ ص ١٢٧، رقم الحديث: ١٤٨٨).

وجوب البيان والشفافية، وحرمة الكتمان، والاختفاء، ووجوب الصدق، وحرمة الكذب، لقوله عليه أفضل الصلاة والسلام: «مَنْ بَاعَ عَيْبًا لَمْ يَبَيِّنْهُ لَمْ يَزَلْ فِي مَقْتِ اللَّهِ، وَلَمْ تَزَلِ الْمَلَائِكَةُ تَلْعَنُهُ» (ابن ماجه، ١٤١٨هـ، سنن ابن ماجه، ج ٣، ص ٣٥٥، رقم الحديث: ٢٢٤٦).

عدم التدليس في المعاملات: لا خلاف بين الفقهاء في أن كل تدليس يخالف الثمن لأجله في المعاملات يثبت به الحياض: كتصريف الثياب ونحوها قبل بيعها ليظن المشتري كثرة اللبن، وصنع المبيع بلون مرغوب فيه، على اختلاف بين الفقهاء في بعض الصور، فيجب الالتزام بالخيارات؛ خيار العيب، والشرط، والرؤية والمجلس والغبن: فقد أجازها الرسول ﷺ دفعا للحاجة، واستدلوا لثبوت الخيار بالتصريف بحديث: «مَنْ اشْتَرَى عَنَّمَا مُصْرَّةً فَاحْتَلَبَهَا، فَإِنْ رَضِيَهَا أَمْسَكَهَا،

بوهنيار محمد شعيب هاشمي

وَأَنَّ سَخِطَهَا فِي حَلْبَتِهَا صَاعٌ مِنْ تَمْرٍ» (بخاري، ١٤٢٠هـ، صحيح للبخاري، ج ٣ ص ٧١، رقم الحديث: ٢١٥١)،
وَقِسَ عَلَيْهَا غَيْرَهَا، وَهُوَ كُلُّ فِعْلٍ مِنَ الْبَائِعِ، وَهَذَا يُؤَدَّبُ الْحَاكِمُ الْمُدَلِّسُ؛ لِحَقِّ اللَّهِ وَلِحَقِّ الْعِبَادِ.

وجوب وضع الجوائح : والمراد من الكوارث الطبيعية التي تصيب الزروع قبل جذادها، أو حصادها من الجراد،
والنار، والريح، والفيضانات، ونحوها: أي التزام البائع برد ثمن المقدار الذي أصابته الجائحة من الثمار، منعاً للاستغلال،
وتحقيقاً للجانب الأخلاقي والتكافلي، (ابن رشد، ١٤٢٥هـ، بداية المجتهد، ج ٣ ص ٢٠٢)، وكما قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ: «مَنْ بَاعَ تَمْرًا فَأَصَابَتْهُ جَائِحَةٌ فَلَا يَأْخُذُ مِنْ أَحِيهِ شَيْئًا، عَلَى مَاذَا يَأْخُذُ أَحَدُكُمْ مَالَ أَحِيهِ» (ابن ماجه،
١٤١٨هـ، سنن ابن ماجه، ج ٣، ص ٣٣٣)، وَعَنْ جَابِرٍ أَنَّهُ قَالَ: «أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِوَضْعِ الْجَوَائِحِ»
(البيهقي، ١٤٢٣هـ، الجامع لشعب الإيمان، ج ٢ ص ٢١٣).

شفقة التاجر على نفسه ودينه: بالتجنب عن أكل أموال الناس بالباطل وتحريم العقود الظالمة، كحرمه الربا باعتباره
ظلماً واستغلالاً لحاجة المدين، وأضراراً بالمجتمع، وحرمة الإكراه، وحرمة الجهالة الفاحشة، والغرر في المعاوضات، باعتباره
مؤثراً في الإرادة والرضا، والعدل في المعاملة بأن تحب لأخيك ما تحب لنفسك، والصدق، والأمانة، وعدم إضرار الناس،
والتجنب عن الغش.

كما قال رسول الله ﷺ: «مَنْ بَاعَ بَيْعًا لَمْ يَبِينْهُ لَمْ يَزَلْ فِي مَقْتِ اللَّهِ، وَلَمْ تَزَلْ الْمَلَائِكَةُ تَلْعَنُهُ» (ابن ماجه،
١٤١٨هـ، سنن ابن ماجه، ج ٢، ص ١٨٨).

الإحسان في المعاملة بإقالة المسلم: كما قال رسول الله ﷺ: «مَنْ أَقَالَ أَخَاهُ بَيْعًا أَقَالَ اللَّهُ عِثْرَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»
(الطبراني، ١٤١٥هـ، المعجم الأوسط للطبراني ج ١ ص ٢٧٢ رقم الحديث: ٨٨٩). والتجنب عن غبن المسترسل (الجاهل
بأمر السوق)، وإمهال المعسر، والبراءة ممن بات شعباناً وجاره جائع.

كون البيوعات والمعاملات مطابقاً للشرع: فلا يصح بيع المعدوم، ولا بيع ما لا يملكه الإنسان، ولا بيع النجش
(وهو أن يزيد ثمن السلعة، ولا يريد شراءها بهدف تريبح التاجر على حساب العمل). فيحرم بيع النجش باعتباره تحايلاً
وتغريباً.

قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا تَنَاجَشُوا» (أبو داود، ١٤٣٠هـ، سنن أبي داود، ج ٣ ص ٢٨٢ رقم الحديث: ٣٤٤٠).
عدم الإحتكار: لأنه قد شاع في هذا الزمان إحتكار الدولار لأجل ثم بيعه في وقت ضيق على التجار المسلمين،
فليس من أخلاق المؤمن نقض قواعد المالية للشرع ومنها الإحتكار، لنهي النبي ﷺ: قال رسول الله ﷺ: «الجالب
مرزوق و المحتكر ملعون» (البيهقي، ١٤٢٣هـ، الجامع لشعب الإيمان، ج ٧ ص ٥٢٥، رقم الحديث: ١١٢١٣).

كون الاقتصاد قائماً على الجودة، والمنفعة، والإحسان إلى الناس: كما في قوله تعالى: ﴿وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ
الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ

بوهنيار محمد شعيب هاشمي

الْمُفْسِدِينَ» [القصص: ٧٧]، والمقصود بالإحسان هنا هو إيصال الخير والمنفعة في مختلف مجالات الحياة بأحسن طريقة ووسيلة فالإحسان هو قمة الجودة والانتان، وهذه الآية تدل على أن الاقتصاد الإسلامي هو اقتصاد لخير الفرد والمجتمع، وانه يستهدف تحقيق ثلاثة أمور أساسية هي:

أ (تحقيق المنفعة والمصلحة والطيبات للفرد والمجتمع، والدولة والبيئة، وأنه قائم على الاحسان، وأن همه الوحيد هو البحث عما ينفع الناس، فكما أحسن الله إليه فهو كذلك خليفة الله في الأرض يحسن إلى كل من هو تحت تصرفه. ومن هنا فإن على الاقتصاد الاسلامي وضع جميع استراتيجياته وخططه لتحقيق ما ينفع الناس جميعاً، والاحسان إليهم، وتوفير ما يحتاجون إليه، بل توفير الزينة والرفاهية المشروعة للجميع، فهو اقتصاد يجب أن يحقق الغاية من الرسالة المحمدية وهي «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» [الأنبياء: ١٠٧].

ب (الإبتقان والجودة، لأن الإحسان فسره الرسول ﷺ ببذل الجهد المخلص الذي يبلغ الغاية فقال في جواب جبريل حينما سأله: «ما الإحسان؟ قال: أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك» (بخاري، ١٤٢٠هـ، صحيح للبخاري، ج ١ ص ١٩، رقم الحديث: ٥٠)، فالعبادة هنا بمعناها الشامل تشمل كل عمل صالح حينما تؤدي بهذه الطريقة إنما تؤدي على أحسن وجه وأخلصه.

فالإسلام يشجع كثيراً على الإبتقان، والجودة، والسعي الدائم للتقدم المستمر، ويعتبر التوقف تأخراً فقال تعالى: «لِيَمَن شَاءَ مِنْكُمْ أَن يَتَّقِدَّمَ أَوْ يَتَّخِرْ» [المدثر: ٣٧] ولم يقل «أو يتوقف» لأن التوقف هو عين التأخر. ج (الشمولية حيث أطلق القرآن الاحسان فقال (أحسن) دون تقييده لا بالنوع ولا بالشخص، بل ان مقارنته بإحسان الله تعالى الشامل للإنسان تؤكد هذه الشمولية، والإطلاق كماً وكيفاً ونوعاً. فالخاص أن هذه الأخلاق تعود إلى أصليين أساسيين هما:

(١) حسن العلاقة مع الله تعالى من خلال التقوى والإحسان الذي فسره الرسول ﷺ: «أن تعبد الله كأنك تراه وإن لم تكن تراه فإنه يراك» (بخاري، ١٤٢٠هـ، صحيح للبخاري، ج ١ ص ١٩، رقم الحديث: ٥٠)، ومن خلال الإحساس بحب الله، وإرضائه بطاعته، وعدم خالفته في الأيذاء، والاضرار، وأكل أموال الناس بالباطل، بالإضافة إلى الحشية من الله التي هي منبع الحكم، ومانع الأذى والشروع.

(٢) حسن العلاقة بالناس من خلال أنه يجب على المسلم أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه وغير ذلك من التعاليم العظيمة التي تجسد الأخلاق العظيمة فيه، وقد وضع الإسلام لذلك معياراً وهو معيار «أن تحب لأخيك (في الإسلام أو الإنسانية) ما تحب وتعمل لنفسك، وأن تكره لأخيك ما تكره لنفسك، وأن تتعاون على تحقيق البر والتقوى والاحسان، وترفض أيّ تعاون على الاثم والفساد والعدوان».

النتائج:

من أهم النتائج التي توصلت لها الدراسة، مايلي:
هناك إرتباط قوي بين الأخلاق الإسلامية والمعاملات المالية.
الإسلام دين متكامل، عبادات ومعاملات وأخلاق، وأن أساس جميع عبادات المسلم ومعاملاته الأخلاق الإسلامية.

من أكثر المشاكل التي تقع فيها المؤسسات المالية الإسلامية هي الوقوع في المحرمات مما يؤدي لمحق البركة.

التوصيات:

بناء على ما تقدم من النتائج أقترح بالتوصيات التالية:
يجب أن تكون المعاملات الإسلامية إسلامية حقيقية وليس شكلا.
تقوى الله - عز وجل - في جميع أحيانه، خاصة فيما يحبه الطبايع وهو المال.
تدريس مادة الأخلاق الإسلامية في المعاملات المالية في المراحل التعليمية المختلفة.
تعديل القوانين المنظمة للأعمال التجارية ومراعات إلزامها بالأخلاق الإسلامية.
بث الأخلاق الإسلامية في المعاملات المالية والمؤسسات المالية وفرض العقوبات الرادعة على المخالفين.

المراجع

القرآن الكريم

١. ابن رشد الحفيد، أبو الوليد مُجَدِّد بن أحمد بن مُجَدِّد بن أحمد بن رشد القرطبي. (١٤٢٥هـ). بداية المجتهد ونهاية المقتصد. (ب، ط). القاهرة: دار الحديث.
٢. ابن ماجه، أبو عبد الله مُجَدِّد بن يزيد القزويني. (١٤٣٠هـ). سنن ابن ماجه. (الطبعة: الأولى). بيروت: دار الجيل.
٣. ابن منظور، مُجَدِّد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين ابن منظور الأنصاري الرويفعي الإفريقي. (١٤١٤هـ). لسان العرب. (الطبعة: الثالثة). بيروت: دار صادر.
٤. أبو داود، سليمان بن الأشعث بن اسحاق بن بشير الأزدي السجستاني. (١٤٣٠هـ). سنن أبي داؤد. (الطبعة: الأولى). دار الفكر.
٥. البخاري، مُجَدِّد بن اسماعيل بن ابراهيم بن المغيرة. (١٤٢٠هـ). الجامع المسند الصحيح المختصر من امور رسول الله ﷺ و سنته و ايامه. (الطبعة: الأولى). بيروت: دار طوق النجاة.
٦. البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي، أبوبكر. (١٤٢٣هـ). الجامع لشعب الإيمان. (الطبعة: الأولى). مكتبة الرشد.
٧. الجرجاني، علي بن مُجَدِّد بن علي الزين الشريف. (١٤٠٣هـ). كتاب التعريفات. (الطبعة: الأولى). لبنان: دار الكتب العلمية بيروت.
٨. دراز، مُجَدِّد بن عبد الله. (١٤١٨هـ). دستور الأخلاق في القرآن. (الطبعة: العاشرة). مؤسسة الرسالة.
٩. سيد قطب، إبراهيم حسين الشاربي. (١٤١٢هـ). في ظلال القرآن. (الطبعة: السابعة عشر). بيروت: دار الشروق.
١٠. السيوطي، جلال الدين بن أبي بكر السيوطي. (١٩٧٣م). الجامع الصغير بشرح فيض القدير. (الطبعة الثانية). عمان: دار الفكر.
١١. الصالح، العقدة. (٢٠٠٦م). القواعد الأخلاقية للمعاملات المالية في الإسلام، مجلة الأردنية للعلوم التطبيقية. (العدد الأول). المجلد العاشر.
١٢. الطبراني، سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير اللخمي الشامي. (١٤١٥هـ). المعجم الأوسط للطبراني. (الطبعة: الأولى). دار الحرمين.
١٣. عفر، عبد المنعم. (١٩٨٣هـ). أصول الاقتصاد الإسلامي. (الطبعة: الأولى). دار البيان العربي.

١٤. الغزالي، أبو حامد مُجَدِّد بن مُجَدِّد الغزالي الطوسي. (١٩٨٦م) خلق المسلم. (الطبعة السادسة). دمشق: دار القلم.
١٥. الغزالي، أبو حامد مُجَدِّد بن مُجَدِّد الغزالي الطوسي. (٢٠٠٨م). إحياء علوم الدين. (ب . ط). مكتبة الإيمان.
١٦. المشيقح، خالد بن علي. (١٤٢٤هـ)، المعاملات المالية المعاصرة. (ب . ط).
١٧. الميداني، عبد الرحمن حسن حبنكة. (٢٠١٠م). الأخلاق الإسلامية وأسسها. (ب . ط). دمشق: دار القلم.

بررسی علل کتمان علم شرعی و پیامدهای آن

پوهنیار عبدالرازق هدفمند^{(۱)*}

تقریظ دهنده: پوهندوی دکتور محمد سلیم مدنی(۱)

(۱) استاد پوهنځی شرعیات، پوهنتون البیرونی.

(۱) * نویسنده مسؤل - ایمیل: ab.hadafmand@gmail.com

چکیده

یقیناً چون دین مقدس اسلام به پخش و نشر علم، اخلاق و سجایای حسنه، تبلیغ هدایات الله جل جلاله به مردم و نجات دادن شان از چنگال جهالت و نادانی توجه مزیدی داشته نشر و پخش آن را عبادت می‌داند، و اظهار کلمه حق را در مقابل سلطان و فرمان روایی ظالم و جابر جهاد اکبر می‌خواند و پوشاندن هدایات و دلایل واضح و روشن ما آنزل الله را خیانت بزرگ در مقابل همه مخلوقات و بنده‌های الله جل جلاله دانسته و سبب فساد ادیان شان می‌شمارد. این همه تهدیدات و تخاويف وارده نسبت به کتمان علم شرعی و بشارات در قبال اظهار حق، بنده را بر آن وا داشت تا مقاله علمی ای را با ویژگی خاصی که مشتمل است بر سوالات مطروحه، اهمیت موضوع، روش تحقیق و نتایج بحث به رشته تحریر در آورم که می‌توان به‌طور نسبی خلاصه و فشرده آن را در چند کلمه چنین بیان نمود. اگر خواسته باشیم اسباب و عوامل سقوط، ظلم، عقب‌گرایی، و وحشت و بربریت ... و صدها بواعث و انگیزه‌های تباه کن را به بررسی بگیریم در می‌یابیم که یکی از مهم‌ترین آنها کتمان علم شرعی و پوشانیدن واقعیت‌های عینی و مشهود جامعه است. لذا؛ در این مقاله راجع به بررسی علل کتمان علم شرعی و پیامدهای آن بحث صورت گرفته که تا حد توان همه ابعاد و جوانب آن اعم از علل و انگیزه‌های کتمان علم شرعی، که مشتمل است بر عوامل و انگیزه‌های فردی و اجتماعی پیامدهای فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی که هر یک به قدر کافی توضیح و تفسیر گردیده است. و همچنان در برگیرنده احکام و مسائل مهم فقهی استنباط شده، از نصوص متذکره که احتواء کننده است، بر حرام بودن کتمان علم شرعی، مکروه بودن آن مباح، مندوب و واجب بودن آن که نظر به احوال مردم شرایط و ظروف زمانی و مکانی گاهی حرام و مکروه بوده و ناجائز است و لیکن بعضی اوقات نظر به حالات پنهان دارنده و پیامدهای آن جائز و واجب می‌باشد. که همه موارد متذکره با ذکر منابع و مراجع مؤثق بیان گردیده است.

واژه‌های کلیدی: انگیزه، اصلاح، جامعه، علماء، لعنت.

Abstract

Certainly, since the holy religion of Islam has paid great attention to the dissemination of knowledge, morals and good deeds, the diffusion of the gifts of Allah to the people and saving them from the clutches of idiotism and ignorance, it considers its publication and awareness is as worship. So saying the word of truth in front of the cruel King is the greatest Jihad. On the other hand covering the truth word and clear gifts and evidence of Allah which mentioned in Quran is considered a great betrayal in front of all creatures and servants of Almighty and considers it the cause of the corruption of their religions. All these threats and fears regarding the concealment of Shari'a studies for asserting the right and true values prompted me to write an academic article with a feature that includes the questions raised, the importance of the topic. The research method, and the results of the discussion that I found it can be relatively summarized and condensed in a few words. If we want to examine the causes and factors of the downfall, oppression, backwardness, terror and barbarism, etc, and hundreds of destructive causes and motivations, we will find that one of the most important ones are the concealment of Islamic Sharia studies. Meanwhile, the covering up of objective realities evident in society is also the other problem that I considered. Therefore, in this article, there has been a discussion about the causes of the concealment of Sharia science and its consequences. social, worldly, and hereafter, each of which has been sufficiently explained and interpreted. And it also includes the rulings and important issues of jurisprudence, derived from the mentioned texts, which contain the prohibition of concealment of Sharia knowledge, the abhorrence of it, the permissible, mandated and obligatory nature of it, which depending on the conditions of the people, the conditions and conditions of time and place, are sometimes prohibited. And it is disgusting and illegitimate, but sometimes it is permissible and obligatory to comment on the hidden states of the holder and its consequences. that all the mentioned cases have been stated by citing reliable sources and authorities.

Key words: motivation, reform, society, scholars, curse.

الحمد لله الذي علم بالقلم، علم الإنسان ما لم يعلم، والصلاة والسلام على البشير و النذير و السراج المنير سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم، الذي محى الله به ظلمات الجهل والكفر، وأزال معالم الوثنية والضلال، وأعلى به منار التوحيد والإيمان، وعلى آله و أصحابه شمس العلم والعرفان، والتابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين.

اما بعد: از اینکه دین مبین اسلام به نشر علم و فرهنگ، تبلیغ هدایات خداوندی به مردم، بیرون آوردن شان از ظلمات و تاریکی‌ها و نجات دادن شان از چنگال جهالت و نادانی توجه زیادی داشته و نشر و پخش آن را عبادت می‌داند، و پوشاندن آن را خیانت بزرگ در مقابل مخلوقات و بنده‌های الله جل جلاله دانسته و سبب فساد ادیان شان می‌شمارد. و اعلان می‌دارد که هدف از ارسال پیامبران و فرو فرستادن کتب آسمانی این است که مردم از هدایات و رهنمائی‌های پروردگار شان آگاهی حاصل نموده و از بندگی بندگان و مخلوقات رهائی یابند و از آن نعمت بزرگی که الله متعال برای شان ارزانی فرموده مستفید گردند، با وصف این همه تأکیدات دین مقدس اسلام در مورد پخش و نشر این نعمت بزرگ الهی باز هم می‌بینیم که افرادی دون همت و پست فطرتی با عبا و قبای نامیمونش در هر عصر و زمانی ظهور کرده و با بکارگیری هزارها چال، نیرنگ، مکر، خدعه، و فریب جلوه نمایی می‌نمایند و بخاطر استحصال و به دست آوردن متاع و بهره مندی اندک دنیا، دین خود را می‌فروشند و بی‌شرمانه به کتمان علم شرعی می‌پردازند، و همه تلاش و کوشش خود را به خرج می‌دهند تا بنده‌های الله جل جلاله را از نعمت سترگ و رحمت بزرگش دور نگهداشته و با تمام وسایل و امکانات دست داشته شان به اغواء آن‌ها می‌پردازند. لهذا خواستم مقاله علمی ای را حول این مطلب به نگارش گیرم زیرا دریافتم که در دین مقدس اسلام این موضوع بحدی با ارزش بوده و از مقام و منزلت شامخی برخوردار است. که الله تبارک و تعالی جهت اظهار آن از اهل علم میثاق و پیمان محکمی گرفته که باید آنچه از این عطیه و احسان بزرگ الله جل جلاله نزد شان است آن را برای مردم بیان دارند، و بدانند که الله جل جلاله آنان را از بین همه مخلوقاتش به این خیر کثیر برگزیده و نسبت به هم‌قطاران و هم‌نوعان شان از درجات عالی برخوردار گردانیده و سر فرازی داده است.

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

و در صورت کفران و ناسپاسی از این نعمت، کتمان و پنهان نمودن آن و دور نگهداشتن بنده‌های الله از این رحمت الهی آنان را به وعیدهای سخت و شدیدی تخویف نموده و از ارتکاب آن برحذر داشته است؛ زیرا نادیده گرفتن همه این تهدیدات و تخاویف مرتکبین آن را به طرد و دوری از قرب الهی و رحمتش و به لعنت، لعنت کننده‌گان گرفتار می‌نماید. مگر این که ایشان از این عمل شنیع و زشت خود توبه نموده و از همچو خیانتی که با بنده‌های الله جل جلاله کرده‌اند؛ نادم و پشیمان گردند، و همه آنچه از هدایات و مصالحی را که در اثر کتمان نمودن فاسد ساخته اند؛ اصلاح کرده و با نیت خیر خواهانه و مبراء از همه کمبودی و نواقص بیان دارند، تا باشد که از آتش دوزخ نجات یافته و از لگام‌های آتشین آن در امان گردند.

از پژوهش و بررسی آنچه که در فوق تذکر داده شد دانستیم که موضوع مورد بحث از دیدگاه دین مقدس اسلام بحدی جدی و قابل اهتمام و با ارزش است که گویا کاتم و پنهان دارنده ما آنزل الله در ضدیت و مخالفت با امر الله جل جلاله قرار دارد. چون الله تبارک و تعالی آیاتش را جهت هدایت و راه یابی بندگانش بیان می‌دارد و پیامبرانش را بخاطر ادای این فریضه فرستاده و از علماء، موثیق و پیمان‌های استوار و محکمی أخذ نموده که آیات هدایت بخش و فروزانش را برای بندگانش بیان داشته و برسانند ولیکن کاتم و پنهان دارنده علم می‌خواهد که این نعمت بزرگ الله جل جلاله را پنهان داشته و به مردم نرساند تا جامعه در تاریکی قرار گرفته و مردم حق را از باطل تفکیک و جدا ساخته نتوانند. زیرا حُب و دوستی مقام و منزلت دنیوی و بهرمندی اندک و قلیل این دنیا چنان در قلب های شان آمیخته گردیده و آنها را سیراب گردانیده است که دیوانه وار بسوی زرق و برق آن می‌شتابند و به‌خاطر تحصیل آن افتخار-کنان حلقه‌های بندگی و بردگی هر کافر و مشرکی را به گردن می‌اندازند.

بناءً لازم و ضروری است که عوامل و انگیزه‌های این عمل شنیع و پیامدهای سوء و بد آن را بدانیم. بدین ملحوظ، اراده نمودم که این موضوع را تحت بررسی و پژوهش قراردهم. که کدام اسباب و عوامل مغرضانه و جاهلانه این کاتم و پنهان دارنده ما آنزل الله را وادار ساخته که تمام ارزش‌های اسلامی را زیر پا قرار داده و از هیچ نوع تهدیدات و تخاویف الهی هراسی نداشته و نمی‌داند که پیامدهای این عمل شنیع و ناگوارش در جامعه چیست؟ آیا این عمل زشت و تباه کن او از جهل و نادانی سرچشمه گرفته و یا

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

قصداً و عمدأً آن را مرتکب می‌گردد؟ چطور می‌توان این مرض مهلک و خطرناک را تداوی نموده و ریشه‌کن ساخت تا فرد و جامعه از شر و گزند آن در امان گردند؟.

از آنچه که در فوق تذکر داده شد؛ اهمیت موضوع چنان برملا و تصریح می‌گردد که ضرورت به تکرار ندارد، زیرا ما دانستیم که کاتم و پنهان دارنده علم شرعی هرگاه توبه ننماید؛ بدوری از قرب و رحمت الله جل جلاله محکوم گردیده و به لعنت، لعنت کننده گان گرفتار است.

بناءً به هر عالم دلسوز و داعی الی الله لازم است که امت را از این ورطه ای هلاکت نجات داده و حقائق را به مردم بازگو نماید. و اسباب و عواملیکه دامن گیر آن عده علماء ای سوء شده و آنها را وادار ساخته تا کتمان ما أنزل الله نموده، حقائق و هدایات ال‌هی را از مردم پنهان دارند، بر ملا ساخته و بیان دارد. و پیامدهای سوء و ناگواری را که این عمل شنیع و قبیح آن‌ها به جا می‌گذارد و جامعه را به هلاکت و نابودی سوق می‌دهد بررسی نموده و به شکل واضح و روشن توضیح دهد.

هر چند روی این مطلب در کتب و متون اسلامی بشکل متفرقه بحث های صورت گرفته و لیکن کدام رساله‌ای مستقلاً در مورد نگارش نیافته است. بناءً؛ لازم دانسته شد که به‌طور فشرده و مختصر مقاله علمی، تحقیقی ای در مورد نگاشته شود تا جامعه از گزند این عمل در امان قرار گرفته و راه رشد، فلاح، رستگاری، امنیت و آسایش را ببیند. لهذا بنده بر آن شدم تا مقاله علمی خویش را تحت عنوان فوق بنگارم.

پیشینه موضوع

هرگاه به کتب و متون اسلامی نگاهی بیندازیم در می‌یابیم که علماء و دانشمندان به شکل متفرق و پراکنده تحت آیات و احادیثی که در این مورد آمده مطالب خوب و ارزشمندی را بیان داشته اند، و بعضی از آن‌ها عناوین و باب‌های جداگانه ای را در آثار و کتب خویش به این موضوع اختصاص داده‌اند. و بعضی‌ها کتب و آثار مطولی نوشته‌اند. مانند: أحكام الکتیمان فی الشریعة الإسلامیة و تطبیقاته المعاصرة و تفسیر آیات الأحکام که مطالب مختصری را تحت عنوان کتمان علم شرعی بیان داشته است. که اولی نهایت درجه مطول بوده و کتب دیگری که ابواب گذاشته اند؛ خیلی‌ها مختصر است. طور مثال: امام ترمذی رحمه الله در کتاب مشهورش (جامع الترمذی) باب مستقلاً را تحت عنوان (باب ما جاء فی کتمان

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

العلم) گذاشته است که در آن فقط یک حدیث را از ابو هریره رضی الله عنه روایت نموده و موافق منهج کتابش می‌فرماید: (و فی الباب عن جابر و عبدالله بن عمر و حدیث أبوهریره حدیث حسن) (جامع الترمذی: ج ۱ ص ۹۳) هرگاه محتوای این مقاله‌ای علمی را که گرفته شده از همچو منابع مؤثق بوده و در حقیقت با اتکاء و استمداد از آنها نگارش یافته با حدیث الباب این کتاب مقایسه نمائیم؛ در می‌یابیم که این حدیث فقط جز معتمد و معتبر این مقاله بوده که با جمع‌آوری مطالب و مفاهیم گهربار دیگری که همه از منابع و مصادر معتبر أخذ گردیده اند؛ مزین گردیده است. و مشتمل بر احکام و مسایل فقهی، اصلاحی، اخلاقی و دعوتی است که با لسان سلیس و روان فارسی نگارش یافته که در اکثر آثار سابقه بدین ترتیب جمع‌آوری نگردیده است. و هرگاه محتوای این مقاله را که از عنوانش پیداست در نظر بگیریم؛ می‌توان میزانش را تفکیک نموده و موضوع محوری آن‌را که همانا بررسی علل و پیامدهای آن است دریافت نمود. به هر حال امید وارم این مقاله علمی در عصر کنونی که موافق به مقتضای حال تحریر گردیده در اصلاح فرد و جامعه تا حدّ توان عطش و تشنگی پوینده‌گانش را مرفوع ساخته و شفافبخش امراض کشنده و مهلکی که اکنون جامعه را به هلاکت و تباهی سوق داده واقع گردد.

روش بحث

چون بنیادین و اصلی‌ترین بخش‌های هر کار علمی و تحقیقی را جمع‌آوری دقیق و منظم دریافت‌ها، اطلاعات و برداشت‌های علمی تشکیل می‌دهد. بناءً به هر اندازه که این کار به شکل منظم و دقیق صورت گیرد، آنگاه می‌توان گفت که نگارش آن موضوع علمی تحقیق و تحلیل آن همراه با نتیجه‌ای مطلوب سریع‌تر و با دقت خوبی به‌دست خواهد آمد. لذا؛ برای هر پژوهش‌گری لازم است که شیوه و روش مناسب و خوبی را جهت به‌دست آوردن اهداف و نتایج مطلوب بررسی‌هایش انتخاب نماید. زیرا با گزینش روش و شیوه مناسب از ضیاع وقت جلوگیری به عمل آمده و نگارش آن تا حدّ توان عاری از اشتباه خواهد بود. چون روش تحریر این مقاله یک روش علمی، تحقیقی و دعوتی است؛ و در بخش تخنیکی طبق روش APA نگارش یافته که از پژوهش و تحقیق خوبی برخوردار می‌باشد بنده تا حدّ توان به تفاسیر و کتب دیگری منجمله متون حدیث و شروح آن مراجعه نمودم و در روشنائی این دو منبع

معتمد و آثار مفیده توانستم مطالب و مفاهیم مهم و ضروری را که متعلق به موضوع بوده جمع آوری نموده و با ذکر نظریات و آراء علماء و دانش‌مندان آن‌را مزین سازم.

هرگاه خواسته باشیم مطالب و مقاصد کلی موضوع مورد بحث را که تحت عنوان (بررسی علل کتمان علم شرعی و پیامدهای آن) آمده به بحث و پژوهش بگیریم لازم است جهت وضاحت مفاهیم محوری و اصلی آن اجزاء ترکیبی‌اش را تحلیل نموده و تفسیر نمائیم.

مفهوم کتمان علم شرعی ذکر آیات و آثار وارده

کتمان در لغت به معنای پنهان داشتن و نهان سازی را گویند. (سیاح، (۱۳۸۴ هـ)، ج ۲ ص ۱۶۹۴) مؤلف روح المعانی گفته: کتمان عبارت است از ظاهر نساختن چیزی از روی عمد و قصد در حالی که ضرورت به اظهار آن بوده باشد و این گاهی مجرد به پوشانیدن و پنهان نگهداشتن است و گاهی از بین بردن آن و چیز دیگری را به جای آن گذاشتن و یهودان هر دو نوع آن را مرتکب شدند. (آلوسی، (۱۲۷۰ هـ) تفسیر روح المعانی: ج ۲ ص ۲۷).

الله تبارک و تعالی فرموده: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾ [البقرة: ۱۵۹] ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنَّاهُ فَأُولَٰئِكَ أَثُوبٌ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ [البقرة: ۱۶۰].

«بی گمان کسانی که پنهان می‌دارند آنچه را که از دلائل روشن و هدایت فرو فرستاده ایم، بعد از آن که آن را برای مردم در کتاب (تورات و انجیل) بیان و روشن نموده‌ایم، خدا و نفرین کننده گان (چه از میان فرشتگان و چه از میان مؤمنان انس و جان)، ایشان را نفرین می‌کنند. (و خواستار طرد آنان از رحمت خدا خواهند شد). مگر کسانی که توبه کنند (از کتمان حق) و به اصلاح (حال خود و جبران مافات) پردازند و (آنچه را که از اوصاف پیغمبر و اسلام و دیگر حقائق می‌دانستند و پنهان می‌کردند) آشکار سازند چه توبه چنین کسانی را می‌پذیرم و من بسی توبه پذیر و مهربانم».

ابوحیان می‌گوید: آیت اگر چه سبب نزول خاص دارد؛ ولی ظاهر آن عموم مردم و عموم پوشانندگان احکام الله جل جلاله و عموم کتاب‌های الله جل جلاله را در بر می‌گیرد. و هر کسی که مرتکب پوشانیدن

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

آیات الله جل جلاله شود؛ در حالیکه مردم به حکم و معنای آن آیت ضرورت داشته باشند؛ این آیت او را شامل است و مطلب مذکور در حدیثی از پیامبر صلی الله علیه وسلم چنین شرح گردیده است:

«وعن أبي هريرة، رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مَنْ سئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكْتَمَهُ أُجِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ» (ابن ماجه، (ب ت): ج ۱ ص ۳۰۸) «از ابو هريره رضی الله عنه روایت است که: پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: کسی که از او در باره دانشی پرسند و او آن را بپوشد، در روز قیامت به لگامی از آتش لگام کرده می شود.» اصحاب کرام که عرب های فصیح بودند و در معنای قرآن مرجع پرسش واقع می شدند. از این آیت معنای عمومی آن را فهمیدند و آن را به تمام مردم مرتکب این عمل می شوند؛ حمل کردند.

علل و انگیزه های پنهان نمودن علم شرعی

الف: اسباب و انگیزه های فردی

پنهان نمودن علم شرعی عوامل و انگیزه های زیادی دارد که نظر به ظروف و شرایط خاصی هر یک ظاهر گردیده و سبب کتمان علم شرعی می گردد؛ که از آن جمله می توان گفت که یکی از آن عوامل و انگیزه ها ضعف ایمان و عدم الله ترسی و تقوی است که در حقیقت بالای تمام عوامل و انگیزه های دیگر سایه انداخته و آنها را تحت تأثیر تیره و نا ملائمش قرار می دهد. زیرا می توان گفت اگر ایمان قوی و راسخ باشد، قلب با آن معمور و روشن بوده و نمی گذارد که لکه های سیاه جهل و حُب دنیا از اظهار حق جلوگیری نمایند. و هرگاه آن ملوث و مملو از حب دنیا و آکنده از خواهشات نفسانی گردید. آنگاه است که خیری در آن نبوده و منبع اظهار حق نمی گردد. الله تبارک و تعالی این مطلب را چنین تصریح نموده:

«وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتَمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ» [البقرة: ۲۸۳] «و گواهی را پنهان نکنید و هر کس آن را پنهان دارد قلبش بزهکار است، و خدا بدانچه انجام می دهید آگاه است.» در این آیت اسناد گناه به سوی قلب گردیده، زیرا قلب شهادت را پوشانده و نمی گذارد که زبان بر آن تکلم نماید، چون قلب رئیس اعضاء است و پارچه گوشتی است هرگاه صالح گردد، تمام جسد صالح می گردد و هرگاه فاسد گردد تمام جسد فاسد می گردد. (نسفی، (۱۴۳۲هـ) ج ۱ ص ۱۵۸).

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

مدارک نوشته کسی که ایمان به الله جل جلاله و عذابش داشته باشد، به هم چون گناه بزرگی جرأت نمی- کند مفسر أحسن الکلام تحت این آیت می نگارد: تقاضای ایمان صحیح این ست که (حیض و یا حمل) را پنهان نخواهد کرد. (رسمتی؛ ۱۴۲۸هـ). تفسیر احسن الکلام: ج ۱ ص ۶۷۰.

دومین انگیزه و عوامل کتمان علم شرعی تکبر و خود بینی است و از جمله اخلاق ذمیمه و بدی است که مانع ایصال خیر و سعادت و نیک بختی بوده و از اظهار حق جلوگیری می نماید. چنانچه الله تبارک و تعالی در مورد انکار فرعون و فرعون‌ها می فرماید: ﴿وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ﴾ [النمل: ۱۴] «ستم گرانه و مستکبرانه معجزات را انکار کردند، هر چند که در دل بدانها یقین و اطمینان داشتند؛ بنگر سرانجام و سرنوشت تباهاکاران چگونه شد؟ (مگر در دریا غرق نشدند و به دوزخ واصل نگشتند؟)» تکبر و خود خواهی یکی از صفات مذموم و قبیح ای است که پیامبر صلی الله علیه وسلم در موردش فرموده: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ قَالَ رَجُلٌ إِنَّ الرَّجُلَ يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا وَنَعْلُهُ حَسَنَةً قَالَ إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ الْكِبَرُ بَطْرُ الْحَقِّ وَعَمَطُ النَّاسِ» (نيسابوري، (ب ت.) صحیح مسلم: ج ۱ ص ۲۴۷) «آن که در دلش به اندازه ذره کبر باشد، به بهشت داخل نمی شود. کسی گفت: شخصی دوست می دارد که جامه اش و کفشش نیکو باشد! فرمود: خداوند زیبا است و زیبایی را دوست می دارد. کبر سرکشی در برابر حق و حقیر شمردن مردم است.»

سومین عوامل و انگیزه کتمان علم شرعی برگزیدن متاع دنیا در مقابل اظهار حق است متاع فانی و زود گذری که انسان ضعیف النفس و مغرور را چنان می فریبد که گویا طفلک نورسته ایست که اندک- ترین زیبایی‌ها او را به خود جلب نموده و مفتون خویش می گرداند. الله تبارک و تعالی می فرماید: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُرَكِّبُهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ [البقرة: ۱۷۴] «کسانی که آنچه را خدا از کتاب (آسمانی) نازل کرده است، پنهان می دارند (یا دست به تأویل ناروا و تحریف می یازند) و آن را به بهای کم (و ناچیز دنیا) می- فروشند ، آنان جز آتش چیزی نمی خورند. (زیرا اموالی که از رهگذر کتمان آیات آسمانی و تحریف و تأویل ناروای حقائق رحمانی به دست می آید، سبب نزول آنان به آتش دوزخ خواهد شد) و روز

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

رستاخیز خدا « از آنان روگردان بوده » و با ایشان سخن نمی گوید و آنان را (از کثافت گناهان با عفو و گذشت خویش) پاکیزه نمی دارد . و ایشان را عذاب دردناکی است .»

عوامل و انگیزه‌های دیگری هم است که سبب کتمان علم شرعی می شود مثل حب جاه، مقام، ریاست، عناد و حسد چنانچه ابن کثیر رحمه الله در تفسیر این آیت نوشته است، یهود همان صفات پیامبر صلی الله علیه وسلم را که شاهد و گواه رسالت و نبوتش بوده و در کتاب شان موجود بود، بخاطر اینکه مقام و ریاست شان را از دست نداده باشند، و همان تحفه‌ها و هدایایی را که عرب‌ها برای شان می دادند قطع نکردند و همیشه تعظیم و احترام شان را کرده باشند. تغییر دادند و کتمان ما أنزل الله نمودند و بعضی احکام و مطالب کتب سابقه را تغییر دادند. (ابن کثیر، (۱۴۲۰هـ) تفسیر القرآن العظیم : ج ۱ ص ۴۴۰) اگر ریشه یابی نماییم عوامل و انگیزه‌های زیادی است که انسان را منحرف ساخته و از اظهار حق باز می دارد ولی، ما به نکات فوق اکتفاء نموده و از تطویل بحث جلوگیری نمودیم.

ب: علل و انگیزه‌های اجتماعی

قبلاً در مورد علل و انگیزه‌های فردی پنهان نمودن علم شرعی بحث صورت گرفت که متعلق به صفات ذمیمه شخص بوده و در اثر انفعال آنها کتمان علم شرعی به وقوع می پیوندد. در این عنوان می - پردازیم به بحث روی عوامل اجتماعی کتمان علم شرعی این موضوع را از دو بُعد به بررسی می گیریم:

اولاً - اینکه اجتماع ملوث به اخلاق ذمیمه است، و اکثراً تحت تأثیر فضای نامطلوب و تیره و تار بد اخلاقی قرار گرفته‌اند. و این جامعه ایست که صدق و صفا، امانت داری و ترسگاری از الله جل جلاله در آن از کدام ارزش و جایگاهی برخوردار نیست.

اگر فردی از افراد این جامعه راه صدق و امانت داری را پیشه گیرد، در حقیقت خود را در مضیقه و تنگ‌نایی قرار داده که دیگران از آن دوری جسته و او را ساده لوح قلم داد می نمایند. افراد کاذب، متملق، عوام فریب، دو روی و سازش کار چنان می درخشند که گویا برق خاطف و جهنده ای اند، و همیشه بازارشان رونق دار است و کسادی به آن راه ندارد. جامعه چنان هویثش را از دست داده که انسان صادق و راستکار کاذب معرفی می گردد و اشخاص کاذب و دروغ گو صادق و راست کار، در چنان جامعه‌ای اظهار حق و کتمان علم شرعی در یک میزان و مقیاس سنجیده می شود و اصلاً از ارزش‌های

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

اخلاقی و تدین خبری نیست. بناءً می توان گفت که این عوامل و انگیزه های اجتماعی تأثیر به سزائی در اظهار حق و کتمان علم شرعی بالای افراد جامعه داشته و سبب انحراف آن ها می گردند.

ثانیاً - افراد جامعه سالم اند و اکثراً خدا ترس و امانت کار و صادق، ولیکن فضای حاکم بالای جامعه فضای ظالمانه و جابرانه است، و اظهار حق در آن جامعه باعث هلاکت و نابودی افراد حق گو و صادق می گردد. چنانچه امام بخاری رحمه الله با سندش از ابو هریره رضی الله عنه روایت می نماید که فرمود: «حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَعَاءَيْنِ، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَيْتُهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَلَوْ بَشَّتُهُ فُطِعَ هَذَا الْبُلْغُومُ» (بخاری، (ب ت)، صحیح البخاری: ج ۱ ص ۳۵) «دو نوع حدیث از پیامبر - صلی الله علیه وسلم - حفظ کردم. نخست، احادیثی که آنها را روایت و نشر کردم. دوم، احادیثی که اگر آنها را روایت کنم، این گلویم بریده خواهد شد».

پیامدهای پنهان نمودن علم شرعی

الف: پیامد فردی

ابوبکر بن العربی می گوید: هرگاه عالم از جواب سوالی سکوت نماید که جواب آن سبب فسادهای گردیده و یا پرسنده آن اگر با خبر و مطلع شود در جهالت و حماقت واقع می گردد و یا این که جواب آن سوال سبب فوت و از دست رفتن منفعت دینی ای می گردد، در همچو حالات، عالم کاتم و پوشنده علم شمرده نمی شود. (ابن العربی، (۵۴۳ هـ)، عارضه الأحمودی فی شرح الترمذی: ج ۱۰ ص ۱۱۸).

چنانچه قرطبی رحمه الله فرموده: نشر و پخش رخصت های شرعی در بین عامه مردم یعنی در بین سفهاء و جهال جائز نیست، زیرا آنها همان رخصت ها را راهی به سوی مرتکب شدن محظورات و ممنوعات قرار داده و واجبات را ترک می نمایند. [قرطبی، (ب ت) تفسیر القرطبی: ج ۲ ص ۱۲۴] پیامبر صلی الله علیه وسلم از قیام به اعمالی که آن را مشروع می دانست، ولی نسبت به آثار و پیامدهای سلبيه اش از آن منصرف گردیده است.

چنانچه امام بخاری رحمه الله حدیثی را با سندش چنین بیان داشته است... «عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَنَا يَا عَائِشَةُ لَوْلَا أَنَّ قَوْمَكَ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ لَأَمَرْتُ بِالْبَيْتِ فَهَدِمَ فَأَدْخَلْتُ فِيهِ مَا أُخْرِجُ مِنْهُ وَالزَّقْنَةَ بِالْأَرْضِ وَجَعَلْتُ لَهُ بَابَيْنِ بَابًا شَرْفِيًّا وَبَابًا غَرِيْبًا فَبَلَغْتُ بِهِ أَسَاسَ إِبْرَاهِيمَ فَذَلِكَ الَّذِي حَمَلَ ابْنُ الرُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَلَى هَدْمِهِ» بخاری، صحیح البخاری: ج ۵ ص ۴۹۶)

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

عروه از عائشه رضی الله عنها روایت می کند که یقیناً پیامبر صلی الله علیه وسلم برای عائشه رضی الله عنها فرمود: ای عائشه! اگر این نبود که قوم تو با جاهلیت نو عهدند یعنی قریب هستند، امر می کردم کعبه را تخریب کنند و آنچه از آن بیرون افکنده شده است در آن داخل می کردم و دروازه آن را به زمین وصل می کردم و برای آن دو دروازه قرار می دادم: دروازه ای شرقی و دروازه غربی، و آن را به سطح بنای ابراهیم می رساندم. همین امر بود که ابن زبیر رضی الله عنه را به تخریب کعبه واداشت. از این حدیث مبارک معلوم می گردد که پیامبر صلی الله علیه وسلم می دانست که هرگاه خانه کعبه دوباره اعمار گردد، عرب‌ها با این کار مخالفت می نمایند. در حالی که پیامبر صلی الله علیه وسلم اراده تقویم و پرداختن به اعمار او را داشت، ولیکن می ترسید که مبدا این فعل بار بار تکرار شود و از اینکار کرده [بحالت خودش باقی ماندن بهتر است] زیرا مبدا فتنه بزرگتری ایجاد گردد این بود بعضی پیامدهای نیک کتمان علم شرعی نظر به احوال مردم، هر چند در این مورد آثار زیادی است ولیکن جهت اختصار به آنچه که در فوق ذکر گردیده اکتفاء می نمایم.

ب: پیامد اجتماعی کتمان علم شرعی

همان گونه که در مورد پیامد فردی کتمان علم شرعی توضیحات مفید و مثمیری داده شد که در بعضی حالات پیامد ناگوار و زشتی داشته که فرد و جامعه را به هلاکت و نابودی می کشاند و گاهی هم پیامد خوب و نیکوئی دارد که سبب نجات فرد و اجتماع می گردد و اجتماع را از متزلزل شدن و نا امنی نجات می دهد و نمی گذارد که به ورطه ای هلاکت و نابودی سقوط نماید یکی از مواردی که کتمان و پنهان نمودن علم شرعی پیامد نیک دارد، عدم بیان نصی است که حکام و یا رعیت نسبت مجال فسیح و گسترده آن می توانند زیادتر از معنای حقیقی اش او را تأویل نمایند. و در اصطلاح علماء این چنین تأویلات را [إساءة استخدام النص] گویند. بدین معنی که نص گاهی نسبت به گستردگی مجال تأویل اش قطعی المراد نمی باشد و گاهی در بکارگیری و استخدامش جفا و إساءة صورت گرفته و او را از معنای مقصوداش کشیده و بر آنچه که بر آن وضع نشده استعمال می نمایند. گاهی این جفا و إساءة نسبت به آن نص از طرف حُکام صورت می گیرد و گاهی هم از طرف رعیت به هر حال اذعان باید کرد که بعضی حکام ظالم از علماء سوء و درباری می طلبند که برای بعضی افعال شان مسوُغ شرعی پیدا نموده حالانکه

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

آن افعال بعید از اسباب و ظروف آن نص است تا بتوانند به اساس آن تأویلات فاسده بعضی اغراض و اهداف شان را تحقق ببخشند. و با استدلال از آن، همه ظلم و جبروت شان را صبغه ای قانونی داده و فکر و رأی باطل شان را ترویج دهند در این صورت، کتمان همچو یک نص لازم و ضروری است. (کیسی، ۱۴۳۳ هـ) أحكام الکتمان فی الشریعة الإسلامیة: ج ۱ ص ۳۰۶.

قرطبی رحمه الله هم در این مورد فرموده که تعلیم دادن سلطان و پادشاه تأویل نصی را که با استفاده از آن بالای رعیت راه اکراه و اجبار را پیشه گیرد و بر آنها ظلم روا دارد جائز نیست. (القرطبی، (ب ت) تفسیر قرطبی: ج ۲ ص ۱۲۵).

از اینکه نصوص در مورد کتمان علم زیادتر است و مطالب آنها چنان با هم ممزوج اند که می توان گفت آنچه در مورد پیامدهای فردی و اجتماعی تذکر داده شده همه مربوط و منوطاند به پیامدهای دنیوی کتمان علم شرعی بدین ملحوظ جهت اختصار و عدم تکرار نصوص به آنچه که در عناوین پیامد- های فردی و اجتماعی بیان گردیده اکتفاء می نمایم. و فقط یک آیه از سوره مائده را که با عنوان همخوانی دارد بیان خواهم نمود و بس.

ج: پیامد اخروی کتمان علم شرعی

چون نصوص زیادی در مورد پیامدهای اخروی کتمان علم شرعی آمده که تعدادی از آنها در عناوین مختلفی مقاله تذکر داده شده است. لهذا، جهت احتراز از تطویل بحث و تکرار نصوص ما چند نص محدود و شمرده شده را تحت این عنوان بیان می داریم و مطالب ویژه این مقاله را به پایان می رسانیم.

الله تبارک و تعالی می فرماید: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ [البقرة: ۱۷۴] «کسانی که آنچه را خدا از کتاب (آسمانی) نازل کرده است، پنهان می دارند (با دست به تأویل ناروا و تحریف می یازند) و آن را به بهای کم (و ناچیز دنیا) می فروشند، آنان جز آتش چیزی نمی خورند. (زیرا اموالی که از رهگذر کتمان آیات آسمانی و تحریف و تأویل ناروای حقائق رحمانی به دست می آید، سبب نزول آنان به آتش دوزخ خواهد شد.) و روز رستاخیز خدا (از آنان روگردان بوده و) با ایشان سخن نمی گوید و آنان را (از کثافت گناهان با عفو و گذشت خویش) پاکیزه نمی دارد. و ایشان را عذاب دردناکی است»

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

و پیامبر صلی الله فرموده: «مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكْتَمَهُ، أُجِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ» (سجستانی، سنن أبي داود: ج ۱۰ ص ۷۳).

«کسی که از او در باره دانشی پرسند و او آن را بپوشد، در روز قیامت به لگامی از آتش لگام کرده می‌شود».

مناقشه

مقاله هذا با سبک و روش جدیدی تحریر گردیده که در حقیقت با پژوهش‌های قبلی هم‌خوانی داشته و ادامه کارهای قبلی است که دیگران در حد توان تحت عناوین مختلفی در زمینه قلم‌فرسائی نموده‌اند. و در آثار و کتاب‌های خویش عناوین مختلفی گذاشته‌اند که مجموع آنها گرد همان محور اصلی که کتمان علم شرعی است می‌چرخد، بعضی‌ها از یک بُعد این مطلب را بررسی نموده و تمام اضرار فردی و اجتماعی و تخاويف أخروی آن را بیان داشته‌اند و بعضی‌ها مباحث جداگانه‌ای را در آثار و کتب خویش تحت عنوان [مظاهر الکتمان و أشکاله] رقم زده‌اند. و در مورد احکام کتمان علم قلم فرسائی نموده و نظر به حالات عصر و احوال مردم احکام آن را نوشته‌اند که در کدام حالت کتمان علم شرعی حرام بوده و ناجائز است و در کدام حالت واجب بوده و جائز است حتی درجه‌های را بر آن تعیین نموده‌اند. در بعضی حالات کتمان علم شرعی واجب بوده و در بعضی حالات مندوب و مباح و در بعضی حالات مکروه و حرام، که هر یک از این آثار نظر به شروط و ظروف خاصی نگارش یافته که نشان دهنده تراوش فکری و استعداد همان محقق و پژوهش‌گر است. مقاله ه^۱ذا که از سبک و روش نگارش- اش هویدا است. نظر به ظروف و شرایط عصر حاضر و پیامدهای ناگواری که کتمان علم شرعی به جامعه تقدیم نموده است، نگارش یافته و تاحد توان در مورد علل و انگیزه‌های کتمان علم شرعی و پیامدهای گوناگون آن توضیحات لازم ارائه نموده است و با همین ویژگی‌ها از کتب و آثار پیشینه متفاوت است، و بر خواننده اش مطالب آتی الذکر را تفهیم می‌نماید:

۱- بیان اسباب و انگیزه‌های فردی و اجتماعی پنهان نمودن علم شرعی.

۲- بیان پیامدهای فردی، اجتماعی، دنیوی، و اخروی پنهان نمودن علم شرعی در پرتو آیات و

احادیث نبوی صلی الله علیه وسلم.

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

۳- قوام و ثبات جامعه منوط و مربوط به اصلاح و ثبات علماء و امراء است. هرگاه این دو عنصر راه اصلاح و فلاح را در پیش گرفتند، جامعه به سوی أمن، آرامش، فلاح و رستگاری پیش می‌رود، و اگر این دو گروه به سوی ظلم، حق تلفی‌ها، اتباع هوا و خواهشات نفسانی و کتمان ما أنزل الله پیش رفتند. آنگاه است که جامعه هم سیر نزولی و فلاکت‌اش را در پیش گرفته و بالاخره به گودال‌های بد بختی و شقاوت سقوط می‌نماید.

۴- علماء باید بخاطر اظهار حق همچو چراغ بسوزند تا دیگران از روشنائی شان استفاده نموده و به راه حق و راستی حرکت نمایند.

۵- کتمان علم شرعی هرگاه بخاطر متاع دنیا، حب جاه، مقام و ریاست‌ها صورت گیرد، اگر پنهان دارنده و کاتم آن توبه نکند، علاوه بر این که به لعنت الله جل جلاله و لعنت، لعنت کننده‌گان گرفتار می‌گردد، جامعه و مخلوقات دیگری را هم متضرر ساخته و به هلاکت سوق می‌دهد.

۶- کتمان علم شرعی با تمام تخاویف و تهدیداتی که در موردش آمده نظر به احوال مردم و ظروف زمانی و مکانی، نیت کاتم و پنهان دارنده حکمش تغییر می‌نماید. گاهی حرام و ناجائز است، ولیکن گاهی واجب و مندوب گاهی پیامد قبیح و ناگواری دارد، ولیکن گاهی پیامد نیک و مفیدی.

۷- هرگاه علماء و دانشمندان علوم اسلامی با همان فقاہت و دانائی ایکه ویژه‌ای خاص ایشان است، بدانند که حاجت و ضرورت داعی اظهار حق ملموس و مشهود است و با اظهار حق و بیان حقیقت‌ها نفع بی‌گران دینی و یا دنیوی عاید حال امت اسلامی می‌گردد آنگاه لازم است که از ملامت هیچ ملامت کننده نترسیده و اظهار حق نمایند و به این فرموده پیامبر بزرگوار اسلام گوش فرا دهد:

«أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ» [سنن أبی داود: ج ۱۱ ص ۴۱۹] «بهترین جهاد سخن حقی است که در برابر پادشاه ستم‌گر گفته می‌شود.

نتیجه‌گیری

نتایج به دست آمده از تحقیق فوق‌الذکر در چند جمله به‌طور فشرده و مختصر ذیلاً بیان می‌گردد.

۱- بر حذر داشتن امت اسلامی از کتمان و پنهان داشتن علم شرعی که مردم به پخش و نشر آن

محتاج و نیازمند هستند.

پوهنیار عبدالرزاق هدفمند

- ۲- هرگاه خواسته باشیم اسباب و عوامل سقوط، ظلم، بیداد، عقب گرایی، تسلط اغیار و بی گانگان، وحشت و بربریت... فروپاشی جامعه و قرار گرفتن آن در حال تحیر و سرگردانی و صدها عوامل و انگیزه‌های تباہ کن و هلاکت‌زای آن را به بررسی بگیریم، در می یابیم که یکی از مهم ترین آن عوامل که جامعه اسلامی را به هلاکت و برپادی مواجه ساخته؛ کتمان علم شرعی و پوشاندن واقعیت‌های عینی و مشهود جامعه است که با گذاشتن پرده ای از مکر و تزویر صورت می گیرد.
- ۳- دریافت علل و انگیزه‌های کتمان علم شرعی و بیان پیامدهای آن.
- ۴- باید دانست که پنهان داشتن علم شرعی در همه حالات مذموم و قبیح نبوده و نظر به احوال مردم، ظروف و شرایط عصر گاهی مندوب و گاهی هم مباح و گاهی هم واجب می باشد و پوشاننده آن نظر به نیت نیک و در نظر گرفتن مصالح فرد و اجتماع مأجور بوده و ثواب داده می شود.
- ۵- چون قوام جامعه منوط و مربوط به اصلاح علماء و امراء است. هرگاه این دو رکن فاسد گردند، جامعه خود به خود سیر نزولی اش را پیموده و به مگافی از دوزخ دنیوی تبدیل می گردد.
- ۶- دریافت احکام و مسائل مهم فقهی استنباط شده از آیه های: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَأَهْدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾ [البقرة: ۱۵۹] ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنَّاهُ فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ [البقرة: ۱۶۰].
- ۷- هرگاه اظهار علمی سبب بروز ناقراری و یا زایل ساختن أمن و آرامش بلاد مسلمین گردیده و یا سبب برانگیختن فتنه‌ها و از دست رفتن منفعت دینی در آن حالت به جای اظهار نمودن علم شرعی کتمان آن واجب و ضروری است.
- ۸- نشر و پخش رخصت‌های شرعی در بین عامه مردم یعنی در بین سفهاء و جهال جائز نیست.
- ۹- تفهیم و دانستن پیامدهای دنیوی و اخروی کتمان علم شرعی.
- ۱۰- علماء باید بخاطر اظهار حق همچو چراغ بسوزند و تمام تکالیف و مشقت‌ها را با جبین کشاده استقبال نمایند، تا دیگران از روشنائی شان مستفید گردند.
- این بود نتایج بدست آمده از این مقاله که بطور فشرده و مختصر خدمت پوینده گان و شائقین علم و دانش تقدیم گردید.

سفارشات

چون لازم است در قسمت، سفارشات کاربرد، نتایج به دست آمده در عرصه های عملی و نظری نگاشته شود. بدین ملحوظ، گفته می‌توانیم آنچه که در نتایج بدست آمده تذکر داده شده از دیدگاه نظری در محدوده خویش کافی است. هر چه در عرصه عملی بر علماء است که:

۱- بخاطر حب جاه، مقام و متاع ناچیز و نا پایه دار دنیا کتمان علم شرعی ننموده و خود را از ثواب و پاداش اخروی محروم نگردانند.

۲- همان‌گونه که پنهان داشتن علم شرعی فرد و جامعه را متضرر می‌سازد و سبب هبوط و سقوط آنها در گودال‌های هلاکت و بدبختی می‌گردد. گاهی هم نظر به احوال مردم و شرایط زمانی و مکانی اظهار علم سبب بروز بد امنی و زوال امنیت و آسایش جامعه و بلاد مسلمین می‌گردد. لہذا، بر علماء لازم است که تمام ابعاد و پیامدهای مسأله را در نظر گرفته با فقاہت و دانائی اظهار علم نمایند.

۳- علماء و دانش‌مندان را لازم است قبل از اینکه به اظهار علمی بپردازند و یا احکامی را پنهان دارند، باید حالات فرد، اجتماع، پرسنده و مصالح امت مسلمه را در نظر گیرند و در پرتو بررسی آنچه که به دست آورده اند، اصدار حکم نموده و اظهار علم نمایند و یا حکمی را جهت مصالح فرد، اجتماع، امن و آرامش بلاد مسلمین که گاهی واجب بوده و گاهی هم مندوب و مباح است پنهان دارند و از اظهار آن ابا و ورزیده و سکوت نمایند. این بود بعضی نکات مهم و ضروری که از محتوای بحث چیده‌ام و بر تأکید آن سفارش نمودم.

لہذا از مقامات ذی صلاح متمنی‌ام که در پخش و نشر همچو مقالات عندالموقع همت گمارند.

منابع

قرآن كريم.

١. آلوسي، شهاب الدين، محمود بن عبد الله، (١٢٧٠هـ) تفسير روح المعاني، الحميدية، بغداد.
٢. ابن العربي، مُجَدِّد بن عبد الله، (٥٤٣ هـ) عارضة الأحوذى في شرح الترمذي. بيروت: دار الكتب العلمية.
٣. ابن حنبل، أبو عبد الله، (٢٤١ هـ) مسند أحمد بن حنبل. مؤسسة الريان، الطبعة: الأولى، ١٤٢٣ هـ - ٢٠٠٢ م.
٤. ابن كثير، أبو الفداء، إسماعيل بن عمر بن كثير (١٤٢٠هـ) تفسير القرآن العظيم تحقيق: سامي بن مُجَدِّد سلامة، دار طيبة.
٥. ابن ماجه، أبو عبد الله، مُجَدِّد بن يزيد، (٢٧٣هـ) سنن ابن ماجه، تحقيق: مُجَدِّد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء الكتب العربية.
٦. بخاري، مُجَدِّد بن اسماعيل، (٢٥٦هـ) صحيح البخاري، بيروت، المكتبة العلمية.
٧. سجستاني، سليمان بن الأشعث، (٣٧٥ هـ) سنن أبي داود، بيروت، دار العروبة.
٨. قرطبي، مُجَدِّد بن أحمد، (٦٧١ هـ) تفسير القرطبي، القاهرة، دار الكتب المصرية.
٩. نسفي، عبد الله بن أحمد، (١٤٣٢هـ) مدارك التنزيل وحقائق التأويل، دار البشائر الإسلامية.
١٠. نيسابوري، مسلم بن الحجاج (٢٦١ هـ) صحيح مسلم، بيروت، دار إحياء التراث العربي.
١١. رستمى؛ ابى ذكريا؛ عبدالسلام؛ (١٤٢٨هـ). تفسير احسن الكلام؛ مترجم صادق بنت سيد عبدالأحد؛ دار التفسير جامعة عربية پشاور.
١٢. سياح، احمد (١٣٨٤ هـ) فرهنگ بزرگ جامع نوين، انتشارات اسلام، الطبعة: الخامسة.
١٣. عثمانى، مفتى مُجَدِّد شفيح، (١٣٩٤ هـ ق) تفسير معارف القرآن، مترجم: مولانا مُجَدِّد يوسف حسين پور، شيخ الإسلام احمد جام.
١٤. كيسي، عمر شاکر عبدالله، (١٤٣٣ هـ) أحكام الكتمان في الشريعة الإسلامية و تطبيقاته المعاصرة، بيروت، دار إحياء الكتب العربية.
١٥. هروى، داکتر عبدالرحيم فيروز، (١٤٢٨هـ) فيض الباري شرح مختصر صحيح البخاري، مكتبة حقانيه، قصه خوانى پشاور.

جایگاه امام ابوحنیفه رحمه الله نزد علمای حدیث

پوهیالی کرامت الله صدیق^(۱)*

تقریظ دهنده: پوهنوال دکتور احسان الحق نیازی(۱)

(۱) استاد پوهنچی شرعیات، پوهنتون البیرونی.

(۱)* نویسنده مسؤول- ایمیل: SadiqKeramatullah@gmail.com

چکیده

جای شک و تردید وجود ندارد که امامان مجتهد، حقوق دانان چیره دست نسل اول فهم و دانش کافی از منابع نخست تشریح اسلامی قرآن و سنت داشتند، شخصیت حقوقی مجتهد زمانی تبارز می نماید که بتواند مسایل کوچک و ریز متغیر با زمان و مکان را از نصوص ثابت و لایتغیر کتاب و سنت استنباط و اجتهاد نماید.

امام ابوحنیفه - رحمه الله - دربره ای از زمان می زیست که سنت نبوی هنوز تدوین نشده بود، مذاهب کلامی بیشتری عرض وجود کرده بود که اصول اعتقادی اهل سنت را زیر سوال برده بودند، فرقه قدریه، جهمییه، مرجیه و خوارج از جمله گروههای نخستین اند که بعد از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و سلم در میان امت بوجود آمدند.

از جانب دیگر نیاز مبرم دیده می شد مجتهد و حقوقدانی وجود داشته باشد تا مسایل مهم حقوقی مسلمانان را از متن نصوص دینی حل و فصل نماید و به استفتا آت مراجعین پاسخ حقوقی بدهد، چالش مهم دیگری که فرا راه دانشمندان همچو امام ابوحنیفه وجود داشت گسترش جعل حدیث نبوی در همان برهه تاریخ بود، وضع و جعل حدیث با ظهور گروهها و فرقه های ذکر شده پیوند ناگسستنی دارد، بیشتر احادیث را کسانی وضع و جعل کردند که با حماسه فزاینده ای تابع و پیروی یکی گروهها بودند، حتی پیشینه تاریخی وضع و جعل حدیث به کشمکش های حضرات علی و معاویه رضی الله عنهما برمی گردد، احایث موضوعی و جعلی نخست هم در بیان برتری و فضیلت شخصیت ها صورت گرفته بود.

واژه های کلیدی: سنت، تدوین، اجتهاد، استنباط و اسناد.

Abstract

There is no doubt that the Mujtahid Imams and the master jurists of the first generation had sufficient understanding and knowledge of the primary sources of the Islamic legislation (Qur'an and Sunnah). The juridical personality of a Mujtahid emerges when he can infer the small and trivial issues, varying proportionate to time and place, from the fixed fundamental texts of the book and Sunnah. Imam Abu Hanifah, may God have mercy on him, lived at a time when the prophetic Sunnah had not yet been compiled. There were many theological sects that questioned the fundamentals of the Sunnis that Qadiriyya, Jahmiyyah, Marjiyya and Khawarij sects are among the first groups that later after the death of the Messenger, may God bless him and grant him peace, came into existence among the Ummah. On the other hand, there was an urgent need for Mujtahid and jurist to solve all the important legal issues of the Muslims based on the religious fundamental texts and to give legal answers to the requests of the clients. Another important challenge faced by the scholars like Imam Abu Hanifah was the spread of falsification of the prophetic Hadith at that time. The creation and falsification of Hadith is inextricably linked with the emergence of the mentioned groups and sects. Most of the Hadiths were created and forged with an increasing saga by those who were subordinate to and followers of one of the groups. Even the historical background of the creation and falsification of Hadiths goes back to the conflicts between Hazrat Ali and Muawiya, may God be pleased with them, and the first thematic and forged Hadiths occurred to express the superiority and virtue of the characters

Key words: Hadith, Sunnah, Editing, Lithad, Inferene and Documents.

مقدمه

امام ابوحنیفه نعمان بن ثابت کوفی متوفی ۱۵۰ هجری، یکی از دانشمندان حقوق اسلامی، محدث، فقیه، مجتهد و مفسر قرآن کریم به شمار می‌ورد.

نویسندگان در گذشته و حال پیرامون ابعاد مختلف زندگی این امام جلیل‌القدر، تحقیق و پژوهش نموده‌اند؛ چون امام ابوحنیفه -رضی الله عنه- طلایه دارمکتب رأی و اجتهاد می‌باشند. بیشترین نوشته‌های دانشمندان متمرکز به همین بُعد شخصیتی امام صورت گرفته است. بادر نظر داشت اینکه امام رضی الله عنه در علم حدیث از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

یکی از فرایندهای بلند دانش واقعی اسلامی جلوگیری از پدیده تکفیر است که امروزه دام‌گیر جوامع اسلامی شده است، امام ابوحنیفه از شخصیت‌های والامقامی بود که از تکفیر می‌پرهیزید و برای آن ضوابطی قایل بود.

امام می‌فرمود: «ولانکفر مسلماً بذنوب من الذنوب، وان کانت کبیره، اذالم يستحلها...» (ابوحنیفه، فقه اکبر: ص ۴۳) هیچ مسلمانی را در ارتکاب گناه کبیره تکفیر نمی‌کنیم، تا آنکه آن را حلال نشمارد امام مالک در حوزة حدیث نبوی از نبوغ و استعداد زاید الوصفی برخوردار بود، نخستین کتاب رادر حدیث نبوی به نام الموطأ تألیف نمود، اما نسبت به فقه و حقوق اسلام نیز دسترسی قابل ملاحظه‌ی داشت. آنانی که بر امامان بزرگ دین خورده می‌گیرند و آنها را مورد جرح قرار میدهند این کارشان از دو حالت خالی نیست:

الف: ناشی از عدم آگاهی شان از شخصیت علمی امامان جلیل‌القدر می‌باشد.

ب: ناشی از تعصب کورکورانه شان است، تعصب پدیده مذمومی است که حقایق را پنهان ساخته و واقعیت‌ها را وارونه نشان می‌دهد.

پیشینه

آنچه پیرامون ابعاد مختلف زندگی امامان و پیشوایان دین نوشته، تحقیق و تألیف شده است بیشتر از هر بخش دیگر میباشد و ویژه زندگی، فقه، اجتهاد و مکتب حقوقی امام ابوحنیفه رحمه الله علیه. از

پوهیالی کرامت الله صدیق

سده نخستی که امام در گزشت تا اکنون مولفات بیشتری پیرامون زندگی ایشان نوشته شده است حتی محمد عبدالرشید دانشمند پاکستانی پیرامون مکانه الامام ابی حنیفه فی الحدیث هم کتاب ضخیم و بزرگی نوشته است.

بشترین چیزی که پیرامون زندگی امام ابوحنیفه نوشته شده است به زبان عربی میباشد، بهره گیری از آن برای تعداد انگشت شماری میسر است، روی همین ملحوظ خواستم مقاله خویش را تحت عنوان جایگاه امام ابوحنیفه نزد علمای حدیث به زبان دری به رشته تحریر درآورم تا دانشجویان و دانش پروان عزیز بتوانند از آن بهره کافی بگیرند و نیز پاسخی باشد برای کسانی که امام ابوحنیفه را بی بهره علم حدیث می دانند.

سوالات تحقیق: سوال اصلی: امام ابوحنیفه در علم حدیث از چه جایگاهی برخوردار است؟
سوال فرعی: چطور میتواند یک شخصیتی که مجتهد، فقیه و حقوق دان بوده ولی دسترسی کامل به منابع اصیل و نخستین تشریح اسلامی نداشته باشد؟

فرضیه تحقیق: دیده میشود که امام ابوحنیفه از جایگاه والا و بلندی در اجتهاد، استنباط و استخراج مسائل برخوردار است، احراز این مقام شامخ در طبیعت خودش دسترسی به دانش بلندی در کتاب خدا جل جلاله و سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم را در قبال دارد، اتهام امام به کم رسی به علم حدیث جز از آدرس کسانی بدر میشود که معلومات کافی پیرامون شخصیت والا مقام امام ابوحنیفه ندارند.

امام ابوحنیفه و علم حدیث

امام ابوحنیفه - رحمه الله - یکی از امامان دارای پیروان زیادی در خاور زمین بوده، در کشورهای آسیایی و جنوب شرق آسیا اکثریت مسلمانان اهل سنت پیرو مذهب امام ابوحنیفه رحمه الله علیه می باشند و در بخش احوال شخصی شان فقه حنفی حاکم است.

امام ابوحنیفه در علم حدیث، دانش، فقاقت، پارسایی، امانت داری، نبوغ و فهم زیرکانه در مسایل حقوقی ید طولی داشت، علاوه بر آن از اخلاق حمیده برخوردار بود، سخاوت و همدردی بیشتری بامستندان می نمود، از مزد کار خویش امرار حیات می کرد، دکانی بزازی داشت تا بار دوش دیگران نشده و به دستگاه حکومتی محتاج نباشد.

پوهیالی کرامت الله صدیق

قرآن کریم رایبشتر تلاوت می نمود و نماز تهجد را ترک نمی کرد.

دردانش کتاب خدا و سنت پیامبرش اهتمام و توجه خاص می نمود، برای جمع آوری حدیث نبوی

سفرهای علمی فراوانی انجام داد.

عصری که امام ابوحنیفه در آن می زیست، آشوب های گونه گونی آن رایبچانده بود، پدیده

نامیمون جعل احادیث، کشمکش های مکاتب مختلف حقوقی، پدید آمدن مکاتب و دیدگاه های منطقی

و فلسفی، ایجاد فاصله بین دستگاه حاکم و ملت، تشتت و پراکندگی نظام سیاسی که از پدیده های

تأثیر گذار بر روند زندگی عام و خاص به حساب می آید، امام در همچو برهه تاریخ به عنوان حقوقدان

و فقیه چیره دست عرض وجود می نماید که سه کار را باید انجام دهد:

۱- خود را از همچو فتنه هابه سلامت نجات دهد.

۲- در پذیرش احادیث و روایات محتاط باشد، چون احادیث جعلی با آنچه از رسول خدا صلی الله

علیه وسلم به سند صحیح و متصل روایت شده است به آسانی تفکیک نمی شد، حدیث نبوی تا آن زمان

جمع و تدوین نشده بود.

۳- به عنوان حقوقدان و فقیه به پرسشهای حقوقی مردم باید پاسخ دهد.

این سه فکتور دست به دست هم داده، امام را وامیدارد تا مکتب اجتهاد را تأسیس نماید، در مسایل

اجتهادی نیاز داشت تا آیات و احادیث احکام مورد مذاقه و ژرف نگری بیشتر قرار گیرد.

اجماع دانشمندان اسلامی بر آنست که امام ابوحنیفه جایگاه شامخی بین امامان، فقهاء و دانشمندان

نسل دوم فقه اسلامی داشت، دانشمندان زیادی که با امام ابوحنیفه همعصر بودند بردانش، فقاقت و نبوغ

علمی امام اعتراف کرده اند.

توجه امام ابوحنیفه برای آموزش حدیث نبوی

آنچه پیرامون حدیث نبوی که سایر دانشمندان انجام داده اند امام ابوحنیفه نیز انجام داده است، و آن

روایت و فهم حدیث نبوی می باشد، امام در فقاقت حدیث، جنبه استخراج مسایل مهم اجتهاد را از آن

بعهد گرفته بود.

پوهیالی کرامت الله صدیق

امام ذهبی در سیر اعلام النبلاء می نویسد: «امام ابوحنیفه برای آموزش حدیث و آثار، اهتمام و توجه بیشتری نمود، و بدین هدف سفرهای زیادی داشت». (ذهبی، (۱۹۸۵)، سیر اعلام النبلاء: ۶-۳۹۲) فهم امام از حدیث نبوی فهم زیرکانه، فقیهانه و مبتنی بر استنباط احکام بود، نه محض روایت، طوریکه اکثر دانشمندان حدیث این کار شیوه روایت را برگزیده بودند، امام حدیث را از دیدگاه عمل کردن به آن می دید و تلاش می نمود تا از ورای آن حکمی را استنباط نماید، لذا به جنبه سنت بودن آن نگاه می کرد. دو اصطلاح در قبال آنچه از پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم روایت شده است بین دانشمندان متداول است:

الف: حدیث؛ این اصطلاح بیشتر به جنبه های علمی آن اطلاق می گردد.

ب: سنت؛ این اصطلاح بیشتر به جنبه های عملی آن اطلاق می گردد.

پس ما بادو رویکرد برمی خوریم:

یکم: رویکرد روایت حدیث است، محدثین کرام رابطه مان را با آن پیوند می دهند، آنها عموماً برای پذیرش حدیث پنج شرط گذاشته اند؛ سه شرط آن متعلق به سند و دو شرط آن متعلق به متن حدیث است:

- ۱- درسند، راوی بایستی فردی آگاه باشد که بتواند آنچه می شنود به خاطر بسپارد، و سپس آن را مطابق اصل آن نقل کند. این به ضبط راوی تعبیر کرده اند.
 - ۲- با آگاهی هوشمندانه، راوی باید دارای اخلاق متین، وجدان پاک و ترس از خدا داشته باشد تا هیچ تحریفی را نپذیرد. آن را به عدالت الراوی تعبیر نموده اند.
 - ۳- این دو ویژگی بایستی پیوسته در سلسله راویان وجود داشته باشد، هرگاه این دو ویژگی یا یکی از آنها، در یک راوی ناقص و آشفته باشند، حدیث از درجه صحت می افتد.
- پس با آنکه سند مقبول واقع شد، متنی را که با آن سندنقل شده، می کاویم یعنی متن حدیث را مورد مذاقه قرار می دهیم:

۱- متن حدیث نباید شاذ و منفرد باشد.

۲- متن حدیث نباید دارای علت قاده باشد.

پوهیالی کرامت الله صدیق

این شرایط، برای دقیق بودن حدیث و پذیرفتن روایت، ضمانت اجرایی کافی هستند (غزالی، ۱۳۸۷، ص ۴۰).

گاه حدیثی از نظر سند صحیح تلقی می شود، اما پس از موشکافی های فقیهان و دستیابی شان بر ایرادی نهفته، ضعیف و نامعتبر شمرده می شود.

امام -رحمه الله- در دانش حدیث تلاش نمود: إن الإمام أبو حنيفة طلب الحديث واكثر منه في سنة مائة وبعدها. (ذهبی، سیر اعلام النبلاء: ۳۹۲/۶).

امام ابوحنیفه برای آموزش حدیث تلاش کرد، و آن را بعد از سده نخست بیشتر نمود.

امام ابوحنیفه حدیث را از عطاء بن ابی رباح رضی الله عنهما در مکه فرا گرفت.

امام ابوحنیفه در مورد استادش عطاء بن ابی رباح فرموده است:

هیچ کس را بهتر از عطاء ندیدم. (النعمانی، ۱۴۱۶هـ مکانة الامام أبي حنيفة في الحديث ص ۱۱)

خطیب بغدادی در مورد ملاقات های امام با عطاء روایاتی دارد، می نویسد:

«ابوحنیفه گفت: با عطاء در مکه ملاقات نمودم، از وی پرسشی داشتم».

عطاء گفت: از کجاهستی؟

گفتم: از کوفه، گفت: از سرزمینی هستی که دین خود را از هم پاشیدند و گروه گروه شدند؟ گفتم:

آری از همان جا هستم، گفت: از کدام گروه آن هستی؟

گفتم: از آنانیکه گذشته گان دین را دشنام نمی دهیم، به قدرایمان دارم و هیچ کس را باگناه کبیره

تکفیر نمی کنم.

عطاء گفت: حق را شناختی، التزام نما. « (بغدادی، ۲۰۰۲، تاریخ بغداد: ۳۳/۱۱).

امام ابوحنیفه حدیث را از عطاء، از ابن عباس از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت می

نماید. (الشعراونی، ۱۲۴۲هـ، المیزان الکبری: ۴۸/۱).

امام مالک حدیث را از نافع، از ابن عمر از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت می کند.

امام ابوحنیفه از شاگردان ممتاز و رشید حماد بن ابی سلیمان بود، و در صدر مجلس فقاهت حماد

قرار داشت.

پوهیالی کرامت الله صدیق

بعد از درگذشت حماد، امام ابوحنیفه برمسند تدریس استادش تکیه زد، امام با ادبی که داشت تازنده بودپاهای خود را به سوی خانه حماد دراز نمی کرد.

امام مسعربن کدام می گوید: «با ابوحنیفه یکجا حدیث آموختیم او از ما جلو رفت، به زهد و پارسایی رو آوردیم او از ما پیش قدمی کرد، به فقه وارد شدیم آنچه می بینید دلالت به چیره دستی ابوحنیفه در فقه دارد.

امام مسعربن کدام طوریکه ذهبی نوشته است از دانشمندان معاصر امام ابوحنیفه بود، القاب وزین :

الامام الثبت، شیخ العراق والحافظ را از آن خود نموده بود. (ذهبی، ۱۴۰۸هـ، ص ۲۷).

ابوحنیفه در علم حدیث هم امام بود.

دانشمندان زیادی بر امام بودن ابوحنیفه در علم حدیث گواهی داده اند.

امام ابوداود - رحمه الله - می گوید: «رحم الله مالکاً کان اماماً، رحم الله الشافعی کان اماماً، رحم الله

أباحنیفه کان اماماً. (القرطبی، ۲۰۰۳، جامع العلم وفضله: ۱۶۳/۲).

مالک، شافعی و ابوحنیفه را خدا رحمت کند همه در علم حدیث امام بودند».

یکی از دانش های مربوط به علم حدیث دانش جرح و تعدیل است، امام ابوحنیفه از این دانش نیز برخوردار بود.

آنانی که در خور تعدیل بودند امام آنها را می ستود، درباره شان اظهار نظر مثبت می نمود، آنانی که

در خور جرح بودند نیز دیدگاه خود را پیرامون شان منصفانه اظهار می داشت .

راجع به عطاء و جابر جعفی می گوید: «ما رأیت أكذب من جابر الجعفی، ولأفضل من عطاء».

دروغگو تر از جابر جعفی و بهتر از عطاء کس رانیدم.

ابوسعید صغانی راجع به سفیان ثوری از امام ابوحنیفه پرسید، امام فرمود: اکتب عنه، فانه ثقة

ما خلاً احادیث أبی اسحق عن الحارث عن علی و حدیث جابر الجعفی «حدیث را از سفیان ثوری بنویس،

جز احادیث ابواسحاق از حارث از علی و احادیث جابر جعفی را». (النعمانی، ۱۴۱۶هـ محمد عبدالرشید،

مکانه الامام أبی حنیفه: ص ۸۲).

پوهیالی کرامت الله صدیق

تذکره نویسان چیره دست، مانند ذهبی در کتاب وزین خویش تذکره الحفاظ امام ابوحنیفه رضی الله عنه رادربین حافظان حدیث برشمرده است.

همچنان امام ذوالفنون شمس الدین محمد بن احمد مقدسی حنبلی در کتاب المختصر فی طبقات علماء الحدیث خویش، نام امام رادرمزه محدثان چیره دست درج نموده می نویسد: «ابوحنیفه نعمان بن ثابت بن زوطی، مولای بنی تیم، کوفی، امام، فقیه عراق در سال هشتادبه دنیا آمده است. انس بن مالک صحابی جلیل القدر راباربار دیده است، زمانیکه موصوف به کوفه آمد، ابوحنیفه وی را دید.»

امام ابوحنیفه از عطاء، نافع، عبدالرحمن بن هرمزاعرج، عدی بن ثابت، سلمه بن گهیل، ابو جعفر محمد بن علی، قتاده، عمرو بن دینار، ابو اسحاق و تعداد بیشتری روایت کرده است.

اینکه امام ابوحنیفه در زمره حافظان حدیث قرار دارد جای هیچ شک و تردیدی نیست، علاوه بر آن در سلسله سندی که امام ابوحنیفه قرار داشته باشد اصح الاسانید بشمار می رود.

امام مغلطایی می نویسد: «صحیح ترین سند حدیث آنست که امام ابوحنیفه از نافع از ابن عمر از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت نموده باشد.»

بلکه مباحث و گفتگویی علمی هر دو امام رابعضی محدثین مانند دارالقطنی به گمان روایت از یکدیگر نقل کرده اند.

پیرامون اصح الاسانید دیدگاه های دانشمندان متفاوت است؛ طوریکه قبلاً تذکر رفت، روی همین اصل علامه ابن صلاح اصح الاسانید روایت ابن سیرین از عبیده از علی رضی الله عنهم را میدانند. (ذهبی، ۱۹۸۵، سیر اعلام النبلاء: ۴/۴۱).

قال بعض الحفاظ: أصح الأسانید: منصور، عن ابراهیم، عن علقمة، عن ابن مسعود رضی الله عنهم. (همان ۴/۶۰)

اگر در سلسله سند حدیث فقاقت راوی در نظر گرفته شود و سلسله آن با روایان فقیه ادامه یابد، درین صورت دیدگاه محمد عبدالرشید چنین است:

پوهیالی کرامت الله صدیق

صحیح ترین وقوی ترین سند حدیث در عراق آنست که ابویوسف و محمد از امام ابوحنیفه، از حماد بن ابی سلیمان، از ابراهیم، از علقمه یا از الاسود، از عبد الله بن مسعود رضی الله عنه از نبی کریم صلی الله علیه وسلم روایت نموده باشد.

ابن شهاب زهری رضی الله عنه برای پایه گذاری سند متصل تلاش های فراوانی انجام داد، عمر بن عبدالعزیز رضی الله عنه زهری را برای این وظیفه سترگ گماشت تا از ضایع شدن سنت نبوی جلوگیری بعمل آید، و تاحدیث صحیح متصل از احادیث جعل شده تفکیک شود.

آری! اگر ابن شهاب زهری نبود حدیث نبوی با این آب و تابی که داردمی بود، امام ابوحنیفه نیز از ابن شهاب زهری روایاتی دارد.

می توان گفت بیشترین روایت حدیث از ابن شهاب صورت گرفته است.

پس امام ابوحنیفه باروایاتی که از راویان مشهور دارد، سهم بسزا و قابل ملاحظه ی را در روایت حدیث نیز ایفا نموده است.

آنانی که بر امام ابوحنیفه خرده گرفتند که وی احادیث اندکی در حافظه داشت، یا روایات کمی از وی صورت گرفته به خطاء رفته اند، مکتب فقهی و حقوقی احناف دارای هزاران مسئله فقهی و حقوقی می باشد، پذیرفتنی نخواهد بود که این همه مسایل از چند حدیث محدود استنباط شده باشد.

امام مسئولیت خویش را در همان مقوله مشهورش: إیذا صح الحدیث فهومذهبی اداء نموده است (ابن حجر، ۱۴۱۶هـ التلخیص الحبیر: ۲۰/۱).

ابن عبدالبر این گفته را از ابوحنیفه و سایر امامان روایت نموده است.

حتی دیدگاه عمومی در فقه حنفی آنست که حدیث ضعیف از قیاس ورأی بهتر است..

بین امام ابوحنیفه و صحابی که حدیث را از وی روایت می کند یک راوی قرار دارد، این راوی هم از بزرگان تابعین می باشد، و تابعین افراد شناخته شده، با اعتماد و موثق بوده، پس خرده گیری بر ضعف روایت امام ابوحنیفه از نظر سند کاملاً بی مورد است.

قبلاً تذکر دادیم که روایت مجتهد و حقوقدان باروایت راوی که جز روایت کاری ندارد فرق می کند، مجتهد با ژرف نگری خاص خودش قوت دلیل راسراغ می کند، بحث ناسخ و منسوخ را مطرح

پوهیالی کرامت الله صدیق

نموده، عام و خاص، مطلق و مقید را مورد تحقیق قرار داده گاهی به حدیثی عمل و احیاناً حدیثی را می گذارد.

از جانب دیگر پراکنده بودن راویان نسل اول صحابه احتوا بر همه روایات از رسول کریم صلی الله علیه و سلم را دشوار ساخته بود.

مثال های ازدیدگاه امام ابوحنیفه نسبت به برخی احادیث

امام ابوحنیفه با امام اوزاعی بحث علمی نمودند، اوزاعی گفت: چرا در وقت رفتن به رکوع و بلند شدن از آن رفع الیدین نمی کنید؟

ابوحنیفه پاسخ داد: چون چیزی صحیح از رسول خدا صلی الله علیه و سلم بما نرسیده است.

اوزاعی گفت: چطور در حالیکه زهری به من از سالم، سالم از پدرش روایت نموده اند:

رسول خدا صلی الله علیه و سلم در آغاز نماز و در وقت رفتن به رکوع و بلند شدن از آن رفع الیدین می کرد؟

ابوحنیفه گفت: حماد بن ابراهیم، از علقمه و اسود، از عبدالله بن مسعود روایت کرده اند: رسول خدا صلی الله علیه و سلم جز در آغاز نماز رفع الیدین نمی کرد. رفع الیدین را تکرار نمی نمود، اوزاعی گفت: من به تواز زهری از سالم از ابن عمر روایت می کنم، و تواز حماد از ابراهیم؟

ابوحنیفه گفت: حماد فقیه تراز زهری است. ابراهیم فقیه تراز سالم، علقمه به ابن عمر نمی رسد اگر چه ابن عمر مصاحب دارد، اسود هم دارای برتری زیادی است.

سفیان بن عیینه با ابوحنیفه بحث کردند:

سفیان از ابوحنیفه پرسید آیا درست است که تو فتوا داده ای که خریدار و فروشنده زمانی که از بحث و گفتگوی خرید و فروش صرف نظر نمایند، خیاری بر آن ها نیست ولو که در جای باهم زندگی نمایند؟

ابوحنیفه فرمود: بلی، سفیان گفت چطور در حالیکه حدیث صحیحی از رسول خدا صلی الله علیه و سلم آمده است: البیعان بالخیار ما لم یتفرقا. خریدار و فروشنده خیار دارند، مادامی که از هم جدا نشده

پوهیالی کرامت الله صدیق

اند؟ ابوحنیفه گفت: آیا ندیدی اگر آن دو در کشتی، ویا در زندان با هم یکجا باشند ویا در سفر چگونه از هم جدا می شوند؟.

پس امام ابوحنیفه حدیث را رد نمی نماید؛ بلکه فهم زیرکانه وی از جدایی خریدار و فروشنده جدایی سخن خرید و فروش است، نه دوری جسمی و فیزیکی شان، و در عقد خرید و فروش این مقصود بیشتر دیده میشود. (سباعی، السنه و مکانتها فی التشریح الاسلامی، ص: ۴۶۲).

تسلسل سند توسط ابن شهاب زهري پایه گذاری شده بود با آمدن امام محمد بن اسماعیل بخاری رضی الله عنه متوفی ۲۵۶ هجری، گسترش و توسعه یافت، بخاری آمده خدمات سترگ ابن شهاب زهري را در عرصه علم حدیث به اتمام رسانید و کتاب الجامع الصحیح... خویش را که بعد از قران کریم صحیح ترین کتاب در جمع و تدوین حدیث در زیر چتر آسمان است، تألیف نمود.

جمع و تدوین حدیث یعنی نوشتن و ثبت آن در صفحات البته با ذکر سند، مراحل مختلفی را پشت سر گذشتانده که ذیلا ذکر می گردد:

الف- تدوین حدیث در مرحله نخست:

این تدوین با نوشتن الموطأ توسط امام مالک آغاز می گردد، در این مرحله فقط حدیث رسول الله صلی الله علیه وسلم از آثار صحابه جدا می شوند، کتاب موطأ امام مالک نخستین کتاب در حدیث نبوی به شمار می رود.

ب- تدوین حدیث نبوی به شکل مسانید:

دانشمندان مهمی مانند امام احمد ابن حنبل آمده حدیث نبوی را به روایت هر صحابی طبقه بندی نموده و تمام روایات یک صحابی را فهرست وار تدوین نموده است، طلایه دار این کار شیوه، امام احمد ابن حنبل رضی الله عنه بشمار می رود.

امام احمد مسند خویش را از روایات ابوبکر صدیق رضی الله عنه آغاز می نماید و تا آخرین صحابه که نامشان با حرف یاء یزید بن هارون است آغاز شده ادامه می دهد.

پوهیالی کرامت الله صدیق

ج- تدوین حدیث در کتاب های ششگانه صحاح و سنن: از باب تغلیب آن را صحاح سته می نامند، بخاری، مسلم، ترمذی، ابوداود، نسائی، ابن ماجه وغیره ، محدثین چیره دست کتاب های صحاح و سنن خویش را نوشتند و احادیث را با ذکر سند در آن تدوین نمودند.

د- تدوین حدیث نبوی بعد از صحاح سته: درین مرحله امام ابن حبان بستی هلمندی متوفی ۳۵۴ هجری، امام طبرانی متوفی ۳۶۰ هجری، امام حاکم نیشاپوری متوفی ۴۰۵ هجری، امام بیهقی متوفی سنه ۴۵۸ هجری، عرض وجود کردند، کتاب های مشهور خویش را در حدیث نوشتند.

ه- تدوین جوامع الحدیث: در دوره متأخرین: اواخر سده سوم هجری و اوایل سده چهارم آن مشمول این مرحله است، امام خمیدی متوفی سنه ۴۸۸ هجری، امام صاغانی متوفی ۶۵۰ هجری، امام حسین بغوی متوفی سنه ۵۱۶ هجری، امام ابن جوزی متوفی سنه ۵۹۷ هجری، و غیره عرض وجود کردند و برای حدیث نبوی خدمات شایانی انجام دادند.

و- بعد از سده پنجم هجری دانشمندان زیادی آمده پیرامون موضوعات مختلف حدیث نبوی کار های سترگی انجام دادند، هر کدام دارای ارزش و جایگاه خاصی می باشند.

دانشمندان حنفی نیز در مراحل گوناگون ذکر شده هر کدام در خدمت حدیث نبوی بوده یا کتابی را در حدیث تدوین کردند و یا کتابی را شرح نمودند از آن جمله میتوان از امام ابو جعفر طحاوی متوفی سنه ۳۲۱ هجری، نام برد که شرح مشکل الآثار و معانی الآثار را نوشتند، امام بدر الدین عینی متوفی ۸۵۵ هجری صحیح بخاری را شرح نموده و آنرا عمده القاری نام نهاد و سنن ابو داود را نیز شرح نمود، ملا علی القاری الهروی متوفی ۱۰۱۴ هجری مرقات المفاتیح شرح مشکات المصابیح را تالیف و احادیث قدسی را نیز شرح نمود و شرحی نیز بر مسند امام ابوحنیفه داشتند.

مسند امام ابوحنیفه

این مسند از راه ها مختلف روایت شده است از آنجمله امام ابو نعیم الاصفهانی متوفی ۴۳۰ هجری، آنرا روایت نموده است. امام ابو نعیم نخست برخی از زوایای زندگی امام ابوحنیفه را درین مسند بیان داشته و سلسله سند خویش را نیز درین مسند توضیح می دهد.

بعد از آن دیدگاه دو امام جلیل القدر مالک و شافعی را پیرامون شخصیت امام ابوحنیفه بیان میدارد.

پوهیالی کرامت الله صدیق

همچنان دیدگاه دانشمندان دیگری را پیرامون شخصیت امام ابوحنیفه روایت می کند.

ابو نعیم اصفهانی دیدار و ملاقات های امام ابوحنیفه با تعداد از صحابه کرام را به اثبات می رساند، از جمله ابوحنیفه با انس ابن مالک و عبدالله ابن ابی اوفی رضی الله عنهم ملاقات هایی داشت و روایت حدیث: (طلب العلم فریضه علی کل مسلم). را از انس ابن مالک ثابت می نماید و نیز بیان می دارد که امام ابوحنیفه با صحابی جلیل القدر، عبدالله بن حارث بن جزء الزبیدی مصاحبت کرده است. ابوحنیفه عبدالله بن حارث الزبیدی را در مکه ملاقات نمود و حدیث ذیل را از وی روایت کرده است: من تفقه فی دین الله، کفاه الله عزوجل، و رزقه من حیث لا یحتسب.

مسند امام ابوحنیفه با ذکر راوی که محمد نام دارد آغاز می گردد و این بخاطر تشرف و ارج گزاری به نام نامی محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم آغاز گردیده است.

نخستین حدیث از ابو جعفر محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب رضی الله عنهم میباشد. (اصفهانی، ۱۴۱۵هـ، مسند الامام أبی حنيفة بروایة ابو نعیم: ص ۲۷) بعد از بیان مسند کسی که نامش محمد است روایت حدیث را از حرف الف تا یا ء ادامه میدهد بعد از آن کسانی که دارای کنیه اند ذکر می کند.

رویه مرفته امام ابوحنیفه در دانش حدیث، فهم و روایت و فقه آن دسترسی کامل داشت، اینکه چرا امام ابوحنیفه به طلایه دار مکتب رأی و شخصیت حقوق دان اسلامی شهرت دارد عمدتاً قرار ذیل است:

۱- امام ابوحنیفه در پذیرش حدیث نبوی سختگیرانه عمل می کرد و تشدد ویژه ای را قایل بود، چون پدیده جعل در حدیث نبوی در زمان امام ابوحنیفه به اوج خودش رسیده بود، امام حدیثی را می پذیرفت که راوی آن حافظ و حدیث را از حافظه خویش روایت می نمود. علامه ابن صلاح و ابن معین نیز بر این امر تصریح دارند می گویند: «امام ابوحنیفه جز حدیثی را که از حافظه راوی می بود نمی پذیرفت، آن هم باید از حفظ خویش روایت نموده باشد».

۲- شغل و مصروفیت امام در مسائل حقوقی و فقهی، توجه امام را به مجموعه احادیث احکام جلب نموده بود تا مسایل فقهی را از آن استخراج و به سوال های حقوقی پاسخ دهد.

پوهیالی کرامت الله صدیق

با در نظر داشت فکتور های فوق، منابع احادیث مانند کتاب الاثار از محمد بن حسن شیبانی متوفی ۱۷۹ هجری، و مسانید امام ابو یوسف متوفی ۱۸۲ هجری و مسند امام ابو حنیفه خود بیانگر دسترسی امام در فن حدیث و علم روایت می باشد.

امام بیشتر پیرامون راویان حدیث دقت می نمود، از متن حدیث هم احکامی را استخراج می کرد که به شکل پنهان در آن نهفته بود طوری که حدیث خیار بایعان خریدار و فروشنده قبلا تذکر رفت. امام نسبت به حدیث مرسل نیز دیدگاه خاص داشت، حدیث مرسل را با دقت تمام در راویان آن از احادیث صحیح می پنداشت، حدیث مرسل آنست که تابعی حدیث را از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت نماید، نه تنها امام ابوحنیفه بلکه مالک و شافعی نیز آن را در زمره احادیث صحیح می شمارند.

مناقشه

شناخت اشخاص و تثبیت جایگاه شخصیت ها بیشتر از این موارد مورد تحلیل قرار می گیرد:

۱- گذشته های نیک و جایگاه شخصیتی شان در حوزه ای که عرض وجود نموده اند.

۲- عملکردشان به عنوان شخصیت تأثیر گزار در جامعه .

۳- پیامدهای عملکردشان به نسل های آینده.

*امام ابوحنیفه از نظر نسل و نسب و جایگاه شخصیتی شان در حوزه ای علمی و فقهی از مقام بلندی

بر خوردار است.

شناخت ما از شخصیت امام با این گستردگی، ما را وا میدارد تا نسل های بعدی را با آن آشنا

سازیم.

نتیجه گیری

بدون شک شخصیت امام ابوحنیفه در حوزه روایت حدیث نبوی، فقه، اجتهاد و استنباط مسائل از

دومین نخست اسلام (قرآن و حدیث) بیانگر دسترسی کافی وی به آنها میباشد، که دانش علم حدیث

جزء آن بشمار میرود حتی آنانیکه منکر مقام و منزلت امام در علم حدیث اند ابوحنیفه را به عنوان "امام"

یاد میکنند، این خود می رساند که امام شدن فرع فهم کلی از منابع تشریح اسلامی بود، مجتهد زمانی

پاسخ حقوقی را ارا به میدارد که بدانند این مسئله از کدام آیت قرآن گرفته شده و حکم آن از کدام

پوهیالی کرامت الله صدیق

حدیث ثابت میگردد هر گاه نصی در کتاب و سنت وجود نداشت به اجتهاد و استنباط متوسل شده مسائل را چنان بیان می نماید که منطبق با اصول کتاب سنت باشد و در مخالفت با آن قرار نگیرد. ذیلا نتایجی که از بحث به دست آمده است نگاشته میشود:

۱- پیرامون شخصیت والای امام ابوحنیفه نوشته ها و تالیفات کنفرانسها دایر شده همه دلالت به مقام والا و شامخ امام دارد.

۲- امام ابوحنیفه برای مسائل مهم فقهی و اعتقادی اصول و ضوابط را وضع نموده است.

۳- امام همطراز با سایر امامان دین و مجتهدان فرهیخته مسائل فرعی را مبتنی بر اصول و ضوابط اجتهادی خویش استنباط می نمودند.

۴- زبان درازی بر حریم پاک امام ابوحنیفه و سایر امامان دین نتیجه کم دانشی و جهل تعدادی میباشد.

۵- مجتهد زمانی به مقام بلند و رفیع اجتهاد می رسد که تبحر و دسترسی کافی و کامل به منابع تشریح اسلامی و اصول و ضوابط اجتهاد داشته باشد.

۶- مجتهد زمانی به این سمت قرار میگیرد که دسترسی همه جانبه به کتاب و سنت داشته باشد.

۷- توصل به اجماع و قیاس و اجتهاد در فقدان نصوص از قرآن و حدیث و دیدگاه صحابه صورت میگردد.

۸- طویکه امام ابوحنیفه در اجتهاد و استنباط مسائل مقام امامت را از آن خود کرده بود در علم حدیث و تفسیر نیز به این مقام نایل آمده بود.

۹- امام دارای روایات متعددی در حدیث است و یکی از صحیح ترین سندها آنست که امام ابوحنیفه در سلسله آن قرار داشته باشد.

۱۰- راویان حدیث حیثیت تجاران زر و گهر را دارند، که از زبا گهر باررسول خدا "صوات الله وسلامه علیه" بدرشده باشد، اما فقیهان و مجتهدان حیثیت زرگران ماهر را، بسا اوقات راویان، حدیث را بدون بیان حکم و استنباط مسائل روایت نموده اند، اما فقیه از هر جمله حدیث حکمی را استنباط نموده و همه نیاز مندی های حقوقی جامعه را در نظر گرفته پاسخ میدهد.

پوهیالی کرامت الله صدیق

۱۱- امام ابوحنیفه طلایه دار مکتب اجتهاد است، و اجتهاد یک نیاز حقوقی در طول تاریخ بشمار

میرود.

پیشنهادات

- ۱- به منظور شناخت هرچه بیشتر و بهتر امام ابوحنیفه و سایر پیشکسوتان حوزه تفسیر، حدیث، فقه و روایت، دانشمندان و قلم بدستان پیش گام دینی نیاز است تا کنفرانسها، ورکشاپ ها و سمپوزیم های علمی- تحقیقی در سطح مرکز و ولایات کشور دایر گردد، دانشمندان و قلم بدستان مقالات خویش را تحت عناوین از قبل اعلان شده با معیارهای علمی و اکادمیک بنویسند، در جریان تدویر کنفرانس بخوانش گرفته بعد از ارزیابی زیور چاپ بیابند، تاجوانان دانشجو بتوانند از آن بهره کافی بگیرند.
- ۲- مراکز علمی و دانشگاهها پیرامون همچو مسایل مهم علمی-تاریخی و مباحث اکادمیک و علمی مختلف همکاری های همه جانبه نموده تفاهم نامه های همکاری های علمی را به امضاء برسانند، مانند اکادمی علوم افغانستان، پوهنتونهای دولتی و خصوصی.
- ۳- آثار علمی دانشمندان که به زبانهای دیگر نوشته شده است به زبانهای ملی مان ترجمه گردد تا هموطنان دانشجو و تشنه گاه علم و معرفت از آن بهره گیرند.
- ۴- مسابقات علمی پیرامون موضوعات مختلف علمی براه انداخته شود نویسندگان، قلم بدستان اعم از جوانان، محصلین و دانشجویان هر کدام حق سهم گیری و اشتراک در آن راداشته باشند، تا حوزه دانش پروری گسترش یابد.
- ۵- تلاش شود تا در نصاب تعلیمی و تحصیلی کشور عناوینی پیرامون معرفی و شناخت شخصیت های بارز دینی در حوزه های مختلف گنجانیده شود.
- ۶- تلویزیونها و سایر صفحات اجتماعی کنترل شوند، تا برنامه های مبتذل را نشر و پخش ننموده بجای آن یک برنامه اختصاصی پیرامون معرفی شخصیت های علمی در وقت مناسب که بیننده داشته باشد تنظیم و ترتیب شود، در این عرصه مسوولیت وزارت اطلاعات و فرهنگ نهایت مهم و بارز است.

منابع

۱. السباعی، دکتور مصطفی، متوفی ۱۹۶۴ السنة ومکانتها فی التشريع الاسلامی، دار الوراق للنشر والتوزيع.
۲. صابری، داکتر حسین، تاریخ فرق اسلامی، سازمان مطالعه وتدوین کتب تهران ۱۳۸۷.
۳. البغدادی، احمد بن ابوبکر الامام الخطیب متوفی ۴۶۳، تاریخ بغداد، دار العزب الاسلامی بیروت ۲۰۰۲.
۴. الذهبی، شمس الدین ابوعبد الله مُجَدِّد بن احمد متوفی ۷۴۸، مناقب الامام أبي حنيفة وصاحبيه، حيدر آباد دکن هند ۱۴۰۸هـ.
۵. القرطبي، ابو عمريوسف بن عبد الله النمري القرطبي متوفی ۴۶۳هـ، جامع العلم وفضله، مؤسسة الريان، دار ابن حزم ۲۰۰۳.
۶. النعماني، مُجَدِّد عبد الرشيد النعماني، متوفی ۱۴۲۰هـ، مكانة الامام أبي حنيفة في الحديث، مكتبة المطبوعات الاسلامية، حلب ۱۴۱۶هـ.
۷. الاصفهاني، ابونعيم احمد بن عبد الله بن احمد بن اسحق متوفی ۴۳۰هـ، مسند الامام أبي حنيفة برواية أبي نعيم، مكتبة الكوثر ۱۴۱۵هـ.
۸. الذهبی، سيرأعلام النبلاء، مؤسسة الرسالة ۱۹۸۵.
۹. الغزالي، الشيخ مُجَدِّد غزالي متوفی ۱۹۹۶، نكرشي نو در فهم احاديث نبوي، ترجمه: داود نا رويي، نشر احسان تهران ۱۳۸۱.
۱۰. الشعرائي، عبد الوهاب بن احمد بن علي المتوفى ۹۷۳هـ الميزان الكبرى، كتابخانه الهيأت ومعارف اسلامي، تهران ۱۲۴۲هـ.
۱۱. الامام أبي حنيفة، نعمان بن ثابت الكوفي متوفى ۱۵۰هـ الفقه الكبر مكتبة الفرقان الامارات العربية المتحدة ۱۹۹۹.

د اجمل خټک سبک

پوهنيار محمد آغا الهام^(۱)*

پوهنيار صفی الله صميم^(۱)

تقریظ دهنده: پوهنوال دکتور احسان الحق نیازی (۲)

(۱) د البیروني پوهنتون، ژبو ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانگي استادان.

(۱) * د لیکنې مسؤل- ایمپل: mohammadaghaelham77@gmail.com

(۲) دشرعیاتو پوهنځي د فقهي او قانون د څانگي استاذ، البیروني پوهنتون.

لنډيز

اجمل خټک د پښتو معاصر ادب يو انقلابي شاعر دی، چې هم نثر او شعر کې لوی لاس لري. د يوه ادیب د پېژندنې له پاره د هغه سبک څېړل د هغه د مفکورې و عمق ته د ورکښته کېدو تر ټولو ښه لاره ده. په دغه مقاله کې هڅه شوې، چې د اجمل خټک د نظم او نثر سبکي ځانگړتیاوې تر يوه ځايه و کتل شي.

سبک لغتاً د سرو زرو په قالب کې اچولو ته وايي، چې له عربي ژبې څخه راوتلي يوه کلمه ده، او په عربي ژبه کې سبک د سرو زرو ټوټې ته وايي. مگر په اصطلاح کې د يوه شاعر، ليکوال، هنرمند او بل هر ډول کارکونکي هغه ټاکلي او ځانگړي لارې ته وايي، چې د هغه د لارې ځانگړنې د نورو ورته خلکو په لارو کې نه ليدل کيږي.

مور په دغه لنډه مقاله کې د پښتو ژبې د معاصرو ادبیاتو د يوه شاعر، ليکوال او نقاد اجمل خټک پر سبک غږېږو، چې د ليکنو، شعرونو او نقد سبک يې څه ډول دی په دې مقاله کې به د ادب مينوالو ته له يوې خوا د سبکي څېړنې لارې وړ و ښودل شي او له بله اړخه به د پښتو ادب د دې انقلابي شاعر له سبک څخه پرده پورته شي.

د دې څيړنې اهميت او ارزښت په دې کې دی، چې لوستونکو ته د اجمل خټک سبکي ځانگړنې او د هغه د مفکورې په اړه کره او مستند معلومات د شعري او نثري بېلگو په ښودلو سره وړاندې کيږي. د موضوع له ليکلو مو موخه دا ده، چې د اجمل خټک د مبارزې اصلي اړخ او ادبي سبک اړوند ځينې پېچلي موضوعات روښانه شي. دغه څېړنه د دې لپاره تر سره شوې، چې د اجمل خټک سبک او د افکارو سپړنه وشي، چې دا برخه د يو شاعر او ليکوال په ليکنو او اشعارو کې مهمه ده. دې برخه کې پخوا هم په متفرقه بڼه ځينو کتابونو کې يادونه شوې؛ خو په ټوليز ډول يې دا موضوع نه ده څېړل شوې. په دې څېړنه کې د کتاب او کتابتون پر مټ له تشرېحي او تحليلي ميتود څخه گټه اخيستل شوې.

کلیدي کلمې: ټولنيز ریاالېزم، انقلابي مفکوره، مبارزه او بيداری.

Abstract

Ajmal Khattak is a revolutionary poet in contemporary Pashto literature, who excels in both prose and poetry. As a writer, he delves deep into the style and substance of his thought and produces excellent work. In this article, it will be discussed how Ajmal Khattak's style in poetry and prose stands out in a unique way".The style of language is usually derived from dominant groups, which may originate from an Arabic word and be adapted to the style of language in Arabic. However, in terms of terminology, a poet, writer, artist, or any kind of practitioner may develop their own unique style and language, which may not be used by other people in the community. In this article, we will discuss the style of Ajmal Khattak, a poet, writer, and critic of contemporary Pashto literature, and explore his style of writing, poetry, and criticism. The aim of this article is to shed light on the various aspects of his style in literature and to highlight his revolutionary approach in Pashto literature. The importance and value of this research is to provide accurate and reliable information about Ajmal Khatak's stylistic features and thoughts, which are in the form of prose and poetry to the readers. The purpose of writing this topic is to clarify some complex issues related to the main struggle and literary style of the poet (Ajmal Khatak). This research is done in order to investigate the style and thoughts of Ajmal Khatak, which is considered something important in the writings of a poet or a writer. Although this topic has been discussed in insufficiently in other sources, but in general, it not been mentioned fully. In this research, I have used descriptive and analytical methods, which are based on books and library materials and suff.

Key Words: Social Realism, Revolutionary Consciousness, Struggle and Awakening.

سريزه

دا چې ادبيات له ژوند سره تړلي مسئله ده؛ نو د ژوند څخه د چا بېل بېل برداشت وي، څوک يې له يو ډول پر مخ وړلو څخه خوند اخلي او څوک يې له نورو ډولونو؛ يعنې څوک يوازې په مادي امکاناتو د خوشحالي لوري نيسي او څوک يې د معنوياتو په خپلولو سره د روح تسکين هر څه بولي.

همدا وي، چې د دغه لټون په لاره کې کله ځينې خوش چانسې خپله بريا په اسانه تر لاسه کړي او ځينې يې نه يوازې دا چې زحمتونه وگالي، بلکې د مرگ بلا ته هم غاړه غړۍ شي.

پښتون ولس يو له هاغه قوم څخه عبارت دی، چې د تاريخ په لمنه کې يې ډېر داسې کړاوونه گاللي دي، چې اوس يې هم د زخمو نه هماغسې ناسور پاتې دي او داسې کوم طبيب يې ونه موند چې د دغه درد دوا وکړي.

اجمل خټک هم يو له دغه پښتون قوم څخه د مثال په ډول را پورته شو، چا چې د پښتون ټبر لپاره د خوشاله او خپلواکه ژوند مبارزه کوله او هغه نه يوازې دا چې دغه ارمان ته ونه رسېد؛ بلکې د مرگ غبرې ته يې د ارمانونو له پټو سره بدرگه کړ. نو مورن هم وغوښتل چې د همداسې يو مبارز شاعر سبک په دې لنډه مقاله کې وڅېړو چې بې گټې به نه وي.

د څېړنې موخه: د موضوع له ليکلو مو موخه دا ده، چې د اجمل خټک د مبارزې اصلي اړخ او ادبي سبک، درنو لوستونکو ته وړاندې شي او د سبک د اړوند ځينې پېچلي موضوعات لوستونکو ته روښانه شي.

سبک پېژندنې مضمون په څو سمسترونو کې تدرېسېږي؛ نو مورن غوره وگڼله، چې لوستوالو لپاره د دغه انقلابي شاعر سبک شننه وکړو. د يو شاعر او ليکوال، چې مفکوره او اشعار چې عملاً په يوې رشتې کې لوستل کېږي، نو د هغه د سبک او د شعر د مفکورې په اړه هر مستند مواد يا څېړنه چې ترسره کېږي د محصلينو لپاره بې گټې نه وي.

د څېړنې اهميت: د دې څېړنې اهميت او ارزښت په دې کې دی، چې لوستونکو ته د اجمل خټک سبکي ځانگړنې او د هغه د مفکورې په اړه کره او مستند معلومات د شعري او نثري بېلگو په بنودلو سره وړاندې کوي. د ادبياتو يو محصل، هغه وخت د يو شاعر او ليکوال له کلام څخه مفهوم او مطلب اخيستلای شي، چې د ياد ليکوال په سبک، د سبک په ځانگړنو او مفکورې باندې پوه شي. نو په دې څېړنيزه مقاله کې د اجمل خټک سبک، د سبک ځانگړنې او مفکورې باندې بحث شوی، چې د پښتو ادبياتو لوستوالو او مينه والو ته په زړه پورې معلومات وړاندې کوي.

د موضوع شاليد(پس منظر)

د سبک او ادبي سبک په اړه ډېرې مقالې او کتابونه ليکل شوي دي؛ خو په ځانگړي ډول د اجمل خټک د سبک په اړه داسې څه نه دي ليکل شوي چې په خاص ډول د دې انقلابي شاعر او ريالېست ليکوال مفکوره او سبک بيان کړي؛ نو مور وپتېله چې دغه مقاله وليکو تر څو لوستونکو او خصوصا د پښتو څانگې محصلين ترې گټه پورته کړي. ځکه چې سبک پوهنه، په ادبياتو کې يو اساسي مضمون دی، چې دغسې مقالې د دوی د معلوماتو لپاره گټورې دي..

د څېړنې فرضيه: اجمل خټک يو ځانگړی سبک لرونکی شاعر دی.

اصلي متن

تر دې وړاندې چې د اجمل خټک پر سبک خبرې وکړم، ضروري برېښي چې د موضوع د بڼه روښانتيا لپاره لومړی په عمومي ډول سبک بايد وپېژندل شي، چې سبک څه ته وايي؟

د سبک لغوي او اصطلاحي پېژندنه

سبک په لغت کې: طرز، روش، لار او طريقي ته وايي او هغه خاص دود، لاره، روش، طريقه يا طرز دی، چې يو شاعر يا هنرمند د هغه په اساس خپل احساس او ادراک بيانوي. ادبي سبک د ادبي اثر له مشخصاتو څخه يو دی، چې د هغه په وسيله يو اثر له ورته اثارو څخه را بېلېدای شي (غضنفر، ۱۳۹۲: ۲۹).

د سبک اصطلاحي معنا

د سبک لغوي پېژندنه داسې شوې: د سرو يا سپينو زرو ويلي کول او په کالب کې اچول دي، مجازا د بيان او څرگندونې خاص دود ته ويل کېږي (پزال، ۱۳۸۷: ۱۰).

يا په بله وينا: په بڼه او زړه ورونکي توگه د کلماتو اوډنې ته هم سبک ويل کېږي.

فرهنگ عميد يې د پېژندنې په اړه ليکي:

«سبک عربي کلمه ده، چې لغوي معنا يې ويلي شوی فلز په کالب کې اچول، کلمې په بڼه او غوره بڼه يا طرز سره يو ځای کولو ته وايي او په فارسي ژبه کې طرز او روش ته هم وايي (عميد، ۱۳۸۳: ۱۱۲).

کانديد اکادمېس محمد صديق روهي د سبک لغوي او اصطلاحي پېژندنې په اړه مفصل بحث کړی، چې دلته په لنډيز سره ځينې ټکي را اخلو.

د سبک لغوي معنا په اړه داسې وايي: سبک عربي کلمه ده او په لغت کې د سرو او سپينو زرو ويلي کولو او په کالب کې اچولو ته ويل کېږي.... د فارسي ژبې پخوانيو ادیبانو د سبک پر ځای د فن، طرز، سياق(ځانگړنې) شپوه، اسلوب او داسې نورې کلمې کارولې. په اوسني وخت کې د سبک اصطلاح ډېره تعميم شوې يا عامه شوې ده.

د عربي د «سبک» په ځای اروپايان د«سټايل» اصطلاح کاروي، چې د لاتيني ژبې له«سټيلوس» څخه مشتق يا جوړه شوې ده او«سټيلوس» هغه آله وه، چې تېره څوکه يې درلوده او د هغې په وسيله به پر موميایي تابلوگانو باندې ليکنې کېدې، هر چا به چې په دغه فن کې مهارت درلود د غوره سټيلوس خاوند گڼل کېده. ورو - ورو د دغې کلمې مفهوم پراخ شو. په ځينو قاموسونو، لکه: «امريکن کالج ډېکشنري» کې د انگرېزي«سټايل» په اتلسو مختلفو، مگر سره ورته معناگانو راغلي دي.

د «لاگمين» په قاموس کې د سټايل مشهورې معناوې داسې راغلي دي:

۱- د کلمو د انتخاب ډول، په تېره هغه ډول کلمې، چې د هغو په وسيله د يو ليکوال يا شاعر ليکنې او ويناوې له نورو څخه امتياز پيدا کوي.

۲- د کار يا د يوه عمل د اجرا کولو عمومي طريقه، چې د هغې له امله يو شخص، ډلې يا زمانې د يوې مقطع بېلگه ايزې ځانگړتياوې څرگندېږي.

۳- د ټولنيز سلوک يا مشخصې سليقې ډېر عالي ډول دی.

۴- فېشن، په تېره د کاليو فېشن او داسې نور.

د سبک د اصطلاحي معنا په اړه روحي صاحب داسې وايي:

د انگرېزي ژبې په يوه قاموس راغلي دي: «سبک د کلماتو هغه ترتيب ته وايي، چې په خورا ښه ډول د ليکونکي انفراديت، مفکوره او ذهني مراد څرگند کړي... سبک د دوو توکونو په ترکيب څخه جوړېږي؛ مفکوره او د ليکوال انفراديت (ځانگړتيا) هر کله چې په بشري ټولنه کې هېڅکله هم دوه تنه عين شخصيت نه لري؛ نو ځکه مور عين وخت کې دوه مشابهې سبکونه هم نشو موندلی.

حتا د يو سري شخصيت هم په مختلفو وختونو او جلا شرايطو کې يو ډول نه وي. له دې امله هغه انفرادي سبکونه، چې د يوې کټگورۍ لاندې راځي په نسبي ډول د «ټيپولوجي» د معيارونو په اساس مطالعه کيږي. په يوه سبک هغه څه چې لوستونکي يې درک کوي يوازې ليکل شوي مفکوره نه ده؛ بلکې ځينې نورې ضمني اشارې ورسره شته، چې د ليکوال د شخصيت بېلونکي نښې گڼل کېږي(روحي، ۱۳۸۶: ۱۸).

اراوښاد استاد گل پاچا الفت په خپل اثر «ليکوالي» کې د سبک په اړه داسې څرگندونې کوي:

د سبک حقيقي معنا د سره او سپين زر ويلي کول او په کالب کې اچول دي، مجازا د بيان او اظهار خاص طرز ته سبک وايي.

د سبک په اړه بيا استاد اسدالله غضنفر د نثر ليکلو هنر په اثر کې داسې وايي: د ژبې د کارولو خاصه طريقه، چې د يو ليکوال، ادبي مکتب، ادبي پيرو يا صنف ځانگړنه وي، سبک بلل کېږي. د يو ليکوال د سبک شننه د هغه د شخصيت د معلومولو هېنداره په لاس راکوي. ټول هغه کيفيتونه، چې د يو ليکوال سبک ځانگړی کوي د هغه ادبي شخصيت را پېژني او د هغه د رواني شخصيت څرگندوی دي (غضنفر، ۱۳۸۹: ۲۴).

د سبک په اړه ډېر نظريات شتون لري، چې د لفظ په لحاظ مختلف او د معنا په لحاظ ډېر سره نږدې او يو شان دي؛ نو د سبک په اړه د خپلې ليکنې لمنه راتولوم او راځو اصلي موضوع ته چې هغه د اجمل خټک «د سبک پېژندنه» ده.

په لومړي سر کې به د اجمل خټک پېژندنه را واخلو.

اجمل خټک

د اجمل خټک لنډه پېژندنه به د بېنوا صاحب له کتاب، «اوسني ليکوال» څخه را واخلم، کومه چې اجمل خټک په خپله ورته ليکلي ده.

«زه اجمل خټک د حکمت خان زوی يم په ۱۹۲۵م کې د اپريل په مياشت کې په اکوړه خټک کلي کې پيدا شوی يم، دا اکوړه خټک د اکوړ خان بابا نه واخله تر علي خان بابا پورې زموږ د نيکونو د گدی ځای و او د کابل د سيند، چې دلته ورته لنډی درياب وايي په غاړه يو ډېر ښه کلی ودان دی. (بېنوا، ۱۳۶۳: ۲)

د اجمل خټک سبک - ټولنيز رياليزم

دا چې هر ليکوال د يو ځانگړي سبک او طرز څېښتن وي؛ خو د دې سره سره د يو داسې لوی سبک ځانگړنی هم لري، چې په ټولنه کې د هماغه ستر او پراخه سبک په نوم شهرت پيدا کړي.

اجمل خټک هم په خپلو ليکنو کې په موجوده نظام د انتقادي رياليزم درجه هغه اوج ته رسولې ده، چې د انقلابي روح په گډولو يې د ټولنيز رياليزم بڼه ورکړې ده.

سوسيالېستي (اجتماعي رياليزم) د ادب د تيورۍ په اصطلاح غالباً په همدغه نامه يادېږي، د واقعيت سره د رابطې لرلو په مناسبت د ادبي انکشاف په تاريخ کې د رياليزم لويه پورۍ ده، چې د شلمې پېړۍ په سر کې خصوصاً د ماکسيم گورگي په انقلابي آثارو کې ايجاد شوی دی.

پوهنيار محمد آغا الهام

د شلمې پېړۍ په دويمه نيمايي کې چې په پېښور کې د پښتنو لخوا کومه قلمي مبارزه شروع وه، نو د اکثرو مجلو او جريدو منځپانگه يې انتقادي رياليزم و، چې ورپسې د انتقادي رياليزم په څنګ کې د عصر انقلابي روح هم د دغه وخت په ادبياتو کې خپلې غزونې وکړې؛ يعنې اجتماعي رياليزم ورو - ورو دغو ادبياتو ته لاره موندلې او وده يې کړې، چې په دې جمله کې «ارواښاد کاکا جي صنور حسين» د خاصې يادونې وړ دی.

د دغه رياليزم مشهور انځورگران هر يو: اجمل خټک، سيف الرحمن سليم، سعدالله جان برق، فضل الحق شيدا، قلندر مومند او رحمت شاه د يادونې وړ دي.

د دوی له جملې څخه يو هغه چې د بدايانو په وطن کې، چې دغه وخت د غريبانانو ته دوزخ گرځېدلی و، د دوی لپاره د جنت جوړولو غږ پورته کړ، هغه جوشناک او انقلابي شاعر او شخصيت، اجمل خټک و.

لـوـيـان لـوـيـان غـټـان غـټـان پـيـدا دـي

دوۍ خـو له اصله جنتيان پيدا دـي

خـوۍ چې دې خوارو له جنت وگټو

څوک چې له موره دوزخيان پيدا دـي

(گيرس، ۱۳۸۷: ۵)

چېرته د پاکستاني رياست د ظلم خبره کېږي؛ نو هلته به خامخا د اجمل خټک د انقلابي روح او مزاج خبره هم کېږي. هغه د ژوند تر پايه نه رياست پروا ساتلې او نه يې په دغه لار کې د چا د ظلمونو او سختيو خيال ساتلی دی. هغه خپله خبره اېغه نېغه کړې ده؛ که څه هم په دغه لاره کې قيدونو او مشقتونو سره شوی دی، خو د پښتونستان دا سختی يې په اسانه کړي دي.

چې خوړ سرود د پښتنو د ورور ولی گرم شي

په غـر او سمه يو نوبت د قامولی گرم شي

د روہستان نه د بنايست او خوند جنت جوړ شي

تس نس پښتون د ايشيا د زړه طاقت جوړ شي

دا مي منزل دی دا مي جنت دی ور روان يم ورته

نه په ملا يم، نه په خان يم، نه په خان يم ورته

که د غـېرت دغه منزل ته رسېدلی نه يم

ملـگرو واورئ پښتني به زېږولی نه يم

(وزير، ۲۰۱۷: ۸۸)

د اجمل خټک په خپل سېک کې د حریت اوچته جذبې د ولسي جونگرو ترجماني د تخیل د عرش معلی ساحت په داسې انداز ذکر کړی دی، چې تل به د ادب پر افق د ده د افکارو سره خپره وي.

د اجمل خټک شاعري د ږوند اقتدار نا کړدو، د هغه د مظلومی او د هغه د تریخ ژوند د وارداتو هغه باز گشت دی، چې د ژوند قافلي يې را ویني کړي، د منزل احساس يې ور په گوته کړ او د هغوی په رفتار کې يې لکه د روانې وینې گرمي او تېزي راوسته، د هغه شاعري د سوونو کلونو د ارمان او اسانیت د خوشحالی او سوکالی زېری هم دی.

(بېتوا، ۱۳۹۲: ۷)

اجمل خټک د خپل قوم دردونو داسې دردمند کړی دی، چې د دې دردونو د دوا کولو په لاره کې هرې فدا کاري او ايثار ته تيار دی او خپل ملگري هم د فدا کاري او قرباني ميدان ته داسې را بولي:

ملـگرو نور په لوگيدو ونه شوه

خـئ چې لمبه شو دا خپل خان وسوزو

د نوي گـل د خصمانی د پاره

دا زور خـورلی گلستان وسوزو

اياز داوودزی د اجمل خټک د فن په اړه داسې وايي: «د فن د جذبې امتزاج د شعر او نغمې گډون، د انگار او گلستان تخیل، د جمال او جلال پټ پټونی، رښتیني ننگ، پټ او غیرت، د ښکلا مهین احساس د زلمو پښتنو د خوبونو زلمی تعبیر، د ژوند او کایناتو حقایقو رښتینی تصویر، د مثالیت او حقیقت پسندی نه جوړه یوه نادره دنیا، په یوه سندریزه فضا خوره وړه غوغا، د نا قراره روح نه وتلي سوي وړيتي، لږزېدلې کرنګېدلې کړیکي، د نن مایوسی د خپل غېر کې د امید د روڼ سباوون ویده ښاپېری، د مثالي ژوند، مثالي معاشرې، د مثالي انسان او مثالي دنیا ارمانونو د ځوانی ښایسته خوبونه دا ټول د اجمل خټک د لولپه ولولو په غرغندو کې داسې بیانېږي، چې په یو بل کې ورک شي؛ نو فطرت د زړه نه یوه لوغر نه چيغه را اوچته شي.

د يوې زلزلي په غبر کې نيولې احساس، يو پښتني پت را لړزولې شعور، د ژوند د اسرارونو له تېرو تېرو نظريو، يو د امکاناتو له بلندو څخه اوچت فکر، د زمان او مکان له قیده ازاد تخیل، يو د ولس د مینې په میو مست زړه گۍ، د شعر او فن په پرېستان کې اوسېدونکی رنگین خیال، د ورک شوي جنت په لټون پسې نا قراره روح، چې دا ټول د يو دردېدلي، غمېدلي، نيستم، دردمند ولي خور من ژوند په ارته سينه سره کېږدي او سترگې يې ورشي او څه خوب شان وينې، نو تعبير يې هم د پښتني فن تعبير خور اجمل کېدای شي.

(بېنوا، ۱۳۹۲: ۹)

که ظالم مي ژبه غـــــــوڅه کړه تېره شوه

توره څــــومره چې تېره شوه لا خوږه شوه

اوس که نه وي نو غوړونه دې خپل پرې کړه

چې زما نغمه سره نشوله سره شوه

(خټک، ۱۳۶۳: ۱۶۱)

اجمل خټک د يو خلاق شاعر او اديب په ډول، چې څه ليکي، نو هغه ورته خپل فکر د ژانرونو او صنفونو په چوکاټ کې نه منحصر وي؛ بلکې په ازادۍ خپل فکر د ادبي نثر يا نظم په بڼه وړاندې کوي. نو بيا د ادبي نقاد ته په کار دی، چې ژانر ورته وټاکي، نوم ورته ږدي او تعريف يې کوي، چې د ادبي ژانرونو د ورځ په ورځ د ډېرېدلو لامل هم دی. د اجمل خټک په دې څو بيتونو کې په ښکاره ډول څرگندېږي، چې دی داسې يو انقلابي شاعر دی، چې هېڅ وخت د ظلم او زور په مقابل کې غلی ناست نه دی او غږ يې پورته کړی دی. (رفيع، ۱۳۹۶: ۵۷)

هغه د مظلوم انسان په خاطر او هغو ته د جنت د گټلو په خاطر پرځان دغه ژوند تريخ کړی او د وخت د قدرتمندانو سره لاس په گريوان وو.

مرحوم اجمل خټک دلته په و خپل يو شعر کې بيا داسې ليکي :

منم چــــي دا د ټولاکانو دنيا

د خپلواکۍ گونگوسې بدې گني

منم چــــي دا د څوغټانو ډلي

د اداژادۍ ولــــولي بدې گني

په دې کي هيڅ شک نه سته چي د اجمل خان خټک هره وينا د ولس غږ گڼل کيږي او هغه په خپله وينا کي فقط د ټولني آرمانونه خلکو ته رسوي. هغه و خپل خدای ته هم مناجات کوي او د خپل ولس بڼه غواړي. او په خپل يو مناجات کي داسي خپل خواست وړاندي کوي:

لـويه خدايه! لويه خدايه!

دا تياري په مور رڼا کړي

ستاله ميني مو اگاه کړي

ورورولي راکښي پيدا کړي!

هغه په دغه ډول خپل احساس بيا هم د خپل يوه پارکي په ژبه داسي وايي:

چي نشه داستبداد لري په سر کښي

ماته يو دی که مغل دی که افغان

چي خما د کور اغزي ته کاره گوري

وايمه اورشه د هغه په گلستان

په دې کي هيڅ يو افغان او پښتون شک نه لري، چي مرحوم اجمل خټک په عام ډول د سېمي يو تکړه پوه او عالم، سياستمدار او اديب وو. خو په ځانگړي توگه د پښتو ژبي يو وتلی او د خپل وخت ژبور شاعر او ليکوال هم وو.

مناقشه

دېری خلک اجمل خټک د يو نشنلېست په نوم د دغه گوند د مفاداتو لپاره يو مبارز بولي؛ خو که مور د اجمل خټک اثار وگورو کوم چي د هغه د خپل فکر زېږنده دی؛ نو بڼه به راته معلوم شي چي اجمل خټک يوازي د گوند په نوم د مبارزې څېره نه وه؛ بلکي د هغه مبارزې هغه ته د يو نشنلېست نوم ورکړی و.

هغه د نوم لپاره مبارزه نه ده کړې او نه يي دا ويلي دي، چي په تاريخ کي د يو وتلي نشنلېست په نوم ياد شي؛ بلکي د پښتون وجود د هوساينې او بسياينې لپاره يي يوه بې باکه او رنده مبارزه کړې ده.

پايڼه (نتايج)

سبک لغوي مانا سره او سپين په کالب کې اچول او ويلې کول دي؛ خو اصطلاحي مانا يې مجازا د بيان او اظهار خاص طرز ته سبک وايي. اجمل خټک د يو ټولنيز رياليزم برجسته ليکوال او پلوی و، چې تل يې د ظلم او زور په مقابل کې غږ پورته کړی دی. د اجمل خټک په خپل سبک کې د حریت اوچته جذبې د ولسي جونگرو ترجماني د تخيل د عرش معلى لورواى په داسې انداز کړی دی، چې تل به د ادب پر آسمان کې د ده د افکارو سره خپره وي نوموړی يو سترگور او ژبور شاعر او ليکوال دی، چې د غريبو غمخور او د هغو ی د حقه حقوقو د تر لاسه کولو لپاره يې انقلابي روحيه غوره کړې وه، چې همدغې روحيې هغه ته د يو چوشناک، رند او انقلابي شاعر څېره ورکړې وه. د نورو سبکي ځانگړتياوو تر څنگ همدغه ځانگړنې هم د ده د سبک بارزې نښې کېدای شي.

وراندیزونه

- بايد د نوموړي د سبک او مفکوره په اړه لارښوونې کار وشي.

- په پوهنتونونو کې د مختلفو دورو شاعرانو د سبک ځانگړنو اړوند کورنۍ دندې ورکړل شي.

- اجمل خټک د سبک او مفکورې اړوند د پښتو څانگې استادانو لخوا کوټلي گامونه واخيستل شي.

ماخذونه

- ۱- غضنفر، اسدالله. (۱۳۸۹ ل). د نثر ليكلو هنر. كابل: مومند خپرندويه ټولنه.
- ۲- بېنو، عبدالروف. (۱۳۹۲ ل). اوسني ليكوال. كندهار: رشاد خپرندويه ټولنه.
- ۳- خټك، اجمل. (۲۰۰۸ م). دا زه پاگل وم؟. پېښور: يونيورستي بك ايجنسي.
- ۴- خټك، اجمل. (۱۳۶۳ ل). د غيرت چيغه. كابل: دولتي مطبعه.
- ۵- روهي، مجد صديق. (۱۳۸۶ ل). ادبي څېړنې. كابل: دانش خپرندويه ټولنه.
- ۶- خيري، مجد انور. (۱۳۸۶ ل). د اجمل خټك ياد. كابل: د لوړو زده كړو وزارت.
- ۷- رفيع، حبيب الله. (۱۳۹۶ ل). د اجمل خټك ياد. كابل: د لوړو زده كړو وزارت.
- ۸- گيرس، گيورگي فيوډر ويچ. (۱۳۸۷ ل). د مېرني ولس ادبيات. پېښور: دانش خپرندويه ټولنه.
- ۹- وزير، محب. (۲۰۱۷ م). پښتونستان تحريك او پښتو شاعري. پېښور: عامر پرنټ اينډ پبلشرز.
- ۱۰- عميد، حسن. (۱۳۸۳ ل). تهران: ايران.
- ۱۱- يزال، پوهنوال يار مجد. (۱۳۸۷ ل). د پښتو اب دويمه دوره (كلاسيك منتخب منظوم متون). كابل پوهنتون، كابل: افغانستان.

د علمي (Scientific) حساب ماشین د کارونې دندې او هنرونه

پوهنپارهمايون همتا^(۱)*

تقریظ دهنده: پوهنمل دکتور محمداکبر فرهنگ^(۱)

(۱) د اقتصاد پوهنځی استاد، غزنی پوهنتون.

(۱) * مسؤل لیکوال- ایمیل: h.humta@gmail.com

لنډیز

د دي مقالې موخه داده چې د علمي حساب ماشین هنرونه او تریکونه واضح شي، تر څو زده کړیالان، زده کوونکی، سوداگر او په ټوله کې بشر د خپل ورځني ژوند د حساب او کتاب لپاره گټه ترې پورته کړي چې په دې کار سره به له یوې خوا وخت سپما شي او له بلې خوا به محاسبه په دقیق ډول ترسره شوی وي. مقاله کې د علمي حساب ماشین د کلیمې پر مفهوم او معني، ډولونو، او دندو ته لنډه کتنه شوی ده، د یادونې وړ ده چې علمي حساب ماشینونه لکه د بل هری تکنالوژۍ په څیر مختلف مودلونو لری چې مونږ (fx-۸۲MS) مودل چې د کاسیو (Casio) کمپنی تولید او دوهم ادیشن دی، گټه اخیستی ده. که چیرې تاسو متفاوت مودل حساب ماشین کاروی نو طبیعي خبره ده چې د مینیو او کار طریقې به یې یو له بل سره څه ناڅه توپیر ولري خو په ټوله کې به پایله ان شا الله عین شي وي.

کلیدی اصطلاحات: علمي حساب ماشین، ریگریشن، مالي حساب ماشین، د حساب ماشین (Reset) کول، ترتیب او ترکیب دنده.

Abstract

The purpose of this study is to clarify the tips and tricks of calculation machines, which may help all people, including students and businessmen, save time and do correct calculations in their daily activities. The idea, types, and function of a scientific calculator have been covered in this article. It is worth mentioning and remembering that scientific calculator machines have different models as technology has changed. The second edition calculator model (fx-٨٢MS) from Casio is used. If a different model of calculator machine is used, the way it works will differ, but the result will remain the same.

Keywords: Scientific Calculator Machine, Financial Calculator Machine, Reset the Calculator Machine, Function of Combination and Permutation.

مقدمه

د حساب ماشین (Calculator) کلمه د لمړي ځل لپاره د (۱۴) پېړۍ په وروستیو کې وکارول شوه او حساب ماشین د لمړي ځل لپاره په (۱۶۲۳) میلادي کال کې د ویلهلم شیکارد (Wilhelm Schickard) لخوا اختراع شوی وو، چې وروسته بیا د دوهم ځل لپاره په (۱۶۴۲) میلادي کال کې د پاسکال لخوا جوړ شو (Şehitli, ۲۰۱۰). د حساب ماشین (Calculator) کلیمه د لاتیني ژبې کلکولاتوس (Calculatus) څخه اخیستل شوې ده، چې د حساب کولو په معنی ده. تاسو کولی شئ له لاندې اصطلاحاتو څخه هر یو د حساب ماشین لپاره وکاروئ: د شمیرې لندونکی (Number Cruncher)، د محاسبي ماشین (Calculating Machine)، شخصي ډیجیټل کمک کونکی (Personal Digital Assistant)، د ډیټا پروسیسر (Data Processor)، د کمپیوټر معادله (Equation Computer)، مالي وسیله (Finance Tool)، د جیب محاسب (Pocket Accountant)، اټکل کونکی (Estimator)، حساب کونکی (Reckoner)، د اضافه کولو وسیله (Adding Gadget)، ټولیزونکی (Totalizer)، که څه هم یاد اصطلاحات او عبارتونه په عام ډول نه کارول کیږي، مګر دا روښانه کوي چې مونږ ولې حساب ماشین کاروو، دا ځکه چې دا وسیله له مونږ سره د شمیرو په کمولو د ځوابونو په اټکل او حتی د ناهل شویو مساواتو په محاسبه کې را سره همکاري کولای شي (Mertes, ۲۰۲۱).

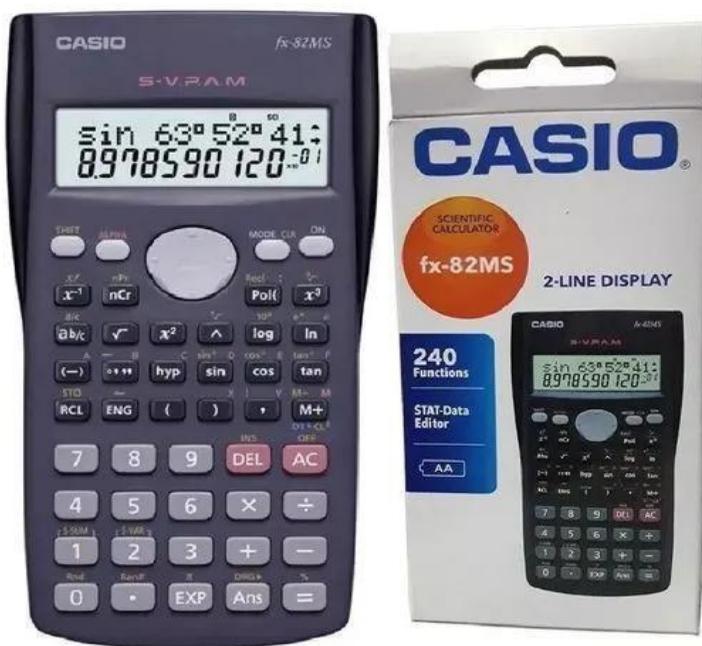
په بنسټیزه توګه حساب ماشینونه په پښځو ډولونو ویشل کیږي:

- ✓ اساسي (Basic) ماشین حساب
- ✓ علمي (Scientific) ماشین حساب
- ✓ ګرافینګ (Graphing) ماشین حساب
- ✓ چاپي (Printing) ماشین حساب
- ✓ مالي (Financial) ماشین حساب

بنسټیز ماشین حساب د هر چا لخوا د عام مساواتو د حل کولو لپاره کارول کیږي، پداسې حال کې چې علمي او ګرافینګ ماشین حسابونه د محاسبه کونکو او د ریاضیکي علومو د زده کونکو لپاره چمتو شوي دي. چاپي او مالي ماشین حسابونه بیا د هغو کسانو لپاره اړین دي چې د پیسو سره یې سرو کار وي یعنې سوداګري یې مسلک وي. هر حساب ماشین کولای شي بنسټیز حسابونه ترسره کړي، مګر ځینې یې شتون لري چې د نورو په پرتله خورا پرمختللي دي. د ماشین حسابونو مختلف ډولونه په لاندې ډول تشریح شوي دي.

(۱) اساسي (Basic) ماشین حساب: یو اساسي ماشین حساب ځینې وختونه د څلورو دندو لرونکي ماشین حساب په نوم هم یادېږي. دا د ساده ریاضیاتو د ترسره کولو وړتیا لري، کوم چې جمع، منفي، ضرب، او تقسیم عملي په کې ترسره کېدای شي نو تاسو کولای

شی چی د خپلې میاشتني بودیجې د معلومولو لپاره په کور کې له یو بنسټیز ماشین حساب څخه کار واخلی او خپل حساب کتاب پری تصفیه کړی. (۲) علمي (Scientific) ماشین حساب: د علمي ماشین حساب له کارونې پرته له لېسو یا هم پوهنتونونو څخه فراغت ناممکن دی ځکه چی اکثره زده کړیالان او زده کوونکي په پوهنتونونو او یا هم لېسو کې د مثلثاتو، هندسي او الجبر مضامین لولي او د اړوندو مسایلو دقیق او چټک حل لپاره علمي ماشین حسابونو کارونې ته اړتیا لري. د یادونې وړ ده چې تر ټولو ډیر پلورل شوي علمي ماشین حسابونه د تکز آس وسایل (Texas Instruments) برانډ یا مارکې دي. (۳) د گراف جوړونې (Graphing) حساب ماشین: د گراف جوړونې حساب ماشین د علمي حساب ماشینونو له ډولونو څخه شمیرل کیږي، چې د زده کړیالانو او زده کوونکو لخوا هم کارول کیږي. دغه ماشین حسابونه ډیر پرمختللي دي او د ډیرو پیچلو دندو ترسره کولو وړتیا لري لکه د گرافونو جوړول او د لوگاریتم بشپړول. (۴) چاپي (Printing) ماشین حساب: که تاسو غواړی د خپلو محاسبو ریکارډ ولری، نو چاپي ماشین حساب باید ستاسو سره وي، دا حساب ماشین د حساب ټولې شمیرې او ارقام د کاغذ په یوه ټوټه چاپوي او د حساب ماشین په پورتنۍ برخه کې د اړتیا پر مهال چاپیږي. دا ماشین حساب د هغو کسانو لپاره گټور دی څوک چې د پیسو سره سروکار لري. (۵) مالي (Financial) ماشین حساب: مالي حساب ماشین لکه څرنګه چې له نوم څخه یې څرګندیږی د مالي محاسبې لپاره چمتو شوي دي نو مونږ کولای شو د سود نرخونه، د گروه تادیاتو، او د نغدو جریانونو د معلومولو لپاره یې وکاروو، دا ماشین حسابونه د نورو په پرتله ډیر عام نه دي، مګر دا د پرچون پلورونکو، محاسبه کوونکو، او مالي مشاورینو لپاره ډیر گټور دي (Pro, ۲۰۲۲). ننی پرمختګ چې په هر څه کې رامنځ ته شوی همداسې په ماشین حسابونو کې هم رامنځ ته شوی دی یعنی د مختلفو او ځانګړو اړتیاوو پر بنسټ جوړ شوي حساب ماشینونه او یا هم د حساب ماشینونو اپلیکیشنونه په انلاین او افلاین ډول په موبایلونو، لپډ ټاپونو، لاسی ساعتونو او نورو الکترونيکي وسایلو کې د حساب او کتاب لپاره د استفادې وړ او لازم ګڼل شوي دي نو په دغه لیکنه کې د علمي حساب ماشین د کارونې دندې او د هغه ټریکونو ته لنډه کتنه شوي ده، چې زده کوونکو او زده کړیالانو او په ټوله کې علمي کهول ته لازم ګڼل کیږي. د یادونې وړ ده، چې ساینټیفک ماشین حسابونه لکه موبایلوونه بیلا بیل موډلونه لري، څومره چې پرمختللي موډل وي په هماغه کچه ډیرې دندې ترسره کولای شي یعنی د حساب ډیر آپشنونه لري، مونږ چې د کوم حساب ماشین څخه گټه اخیستی، موډل یې (fx-۸۲MS) د کاسیو کمپنی تولید او دوهم ادیشن دی، که چیرې تاسو متفاوت موډل حساب ماشین کاروی نو طبیعي خبره ده چې د مینیو او کار طریقې به یې یو له بل سره څه ناڅه توپیر ولري خو په ټوله کې به پایله ان شاءالله عین شی وي. د بڼې پیژندنې لپاره د یاد ماشین حساب یو انځور ستاسو مخ ته ږدم.

تپرو اثارو ته کتنه

افغانستان کی تراوسه پوری هیچا هم د علمی حساب ماشین لارښود په هکله نه په پښتو او نه هم په دری ژبه څه لیکلی دی او بهرنیو لیکوالانو تر ډیره چی د حساب ماشین پر دندو او تریکونو مقالی ولیکی؛ د حساب ماشین پر تخنیکي برخو یی لیکنی کری دی او دا یی هم ورسره واضح کری دی چی د ریاضیاتو د علومو په زده کړه کی حساب ماشین څومره مهم دی او کوم فکتورونه کولای شی چی د حساب ماشین گټه، مثبتة یا هم په منفی ډول اغیزمنه کری مونږ دلته د څو لیکوالانو د مقالو مهم ټکی راخیستی دی هیله ده چی لوستونکو او مینوالو ته گټور تمام شی.

بیری کیسان په (۲۰۱۶) میلادی کال کی د (علمی ماشین حساب او د ریاضاتو د سکول) تر عنوان لاندی مقاله کی، لاندی مهمو موضوعاتو باندی څیرنه کری ده چی د مقالی خلص یی دادی: علمی ماشین حساب ځینی وختونه یوازی د محاسبوی پوښتنو لپاره د عددی ځوابونو ترلاسه کولو لپاره مهم گڼل کیږی، او پدی توگه په ځینو هیوادونو کی د ریاضیاتو ښوونځی لپاره ور نه گڼل کیږی، ځکه چی امکان لري چی د ښوونځیو نصاب کمزوری کړی. دا مقاله د یو مخالف نظر استدلال کوي لومړی دا چی، دا اعدادو حساب او کتاب په تعلیم کی د حساب ماشین اصلی موخه نه ده او دویم دا چی حساب ماشین کولی شی د زده کوونکو د زده کړی په ملاتړ کی ارزښتناکه رول ولوبوي. په زده کړو کی د حساب ماشین کارونی ماډل، ښودنه،

محاسبه، سپړنه او د تصدیق څلورو کلیدي برخو سره تشریح شوي دي. مقاله کی داسې بیلگې هم وړاندې شوي دي چې څنگه حساب ماشین د ریاضیاتو په بنوونځیو باندې مثبتې اغیزه کوي، او داسې وړاندیزونو ته هم گوتځنډنه شوي ده چې د حساب ماشین سره یو ځای د ښه تدریس او نصاب لپاره ممد واقع کیږی (Kissane, ۲۰۱۶).

جیروس پی اوچ، فرانسیس سی اندوشي په (۲۰۱۱) میلادی کال کی د (ثانوي بنوونځي زده کړې کی د ریاضیاتو په تدریس او زده کړې کی د علمی ماشین حساب کارولو ننگوني او گټې) تر عنوان لاندی مقاله کې، لاندی مهمو موضوعاتو باندی څیړنه کړی ده چی د مقالی خالص یی دادی: تعلیمی ټیکنالوژي د تدریسي پروسې د لازمي برخي په توگه پیژندل کیږي. په ځانگړي توگه، علمی ماشین حساب په کینیا کی د ریاضیاتو تدریس او زده کړې لپاره د گټورې وسیلې په توگه منل شوی دي. د ۲۰۰۲ میلادي کال څخه راپدیخوا، د کینیا د پوهني وزارت د کینیا د ثانوي زده کړې سند (KCSE) ازمويني په موخه او سربیره پر دې یی په ټولگی د علمی ماشین حساب کارول تصویب کړل، د دې موخه دا وه چې د ریاضي د ستونزو په حل کې د وخت ضایع کیدو مخنیوی وشي او د پخوا په څیر د زده کونکو فعالیت ښه کړي. دې کار د ریاضیاتو په تدریس او زده کړې کی د علمی حساب ماشین ونډې په اړه پوښتنی راپورته کړی ځکه چې فعالیت یی د کارولو سره ښه نه شو. دا هم روښانه نه وه چې د دې حساب ماشین کاروونکي له کومو ننگونو سره مخ وو. له همدې امله د دې مطالعي موخه د ننگونو او گټو رامینځته کول وو چې ممکن د علمی حساب ماشین کارولو پایله وي (Och and Indoshi, ۲۰۱۱). گلوریا دیون، این هاروي، کارول جیکسن، پیتریشیا کلاک، جینگوا لیو او کریک رایټ په گډه سره په (۲۰۱۰) میلادی کال کی په (عالي بنوونځیو کی د کیلکولیتز کارولو سروی) تر سرلیک لاندی سروی ترسره کړی ده چی نتایج او محتوا یی داده: دې سروی په ټولگیو او بنوونځیو کی د کیلکولیتز کارولو اوسنی وضعیت څېړلې، پایلو ښودلې، چې د عالی بنوونځیو په نمونو کې، موجوده پالیسي دا ده چې د ټولگی د زده کړې فعالیتونو او ازموينو پرمهال حساب ماشین ته اجازه ورکړي. علمی کیلکولیترونه په الجبر (۱) او جیومیټري کې د گرافینک حساب ماشینونو په پرتله ډیر ځله

کارول کیږي؛ پداسی حال کی چې د گرافینک کیلکولیترونه په مکرر ډول په الجبر (۲) او (precalculus/trigonometry) کې کارول کیږي. د دې سروی په وخت کې، د سمبولیک الجبر وړتیاوو سره د گرافینک کیلکولیترونو کارولو په اړه د بنوونځیو پالیسی لا تر اوسه مشخصه شوي نه ده (Dion, Harvey et al, ۲۰۱۰).

کیسان بی او کمپ ام په (۲۰۱۳) میلادي کال کې د (مفکورې پراختیا او عصري ماشین حساب: د هیر شوي ټیکنالوژي کارول) تر عنوان لاندی په دی محتوا او نتیجه مقاله لیکلی ده: پدې تحلیلي مقاله کې، ځیني داسی فرصتونه په گوته شوی کوم چی په منظم ډول د معاصر علمی ماشین حساب لاس رسی سره د مفهومی پراختیا لپاره رامینځته شوي دي. په دی کی ډیر تمرکز د ریاضیکي مفاهیمو په پراختیا او ژور پوهاوي باندې دی، چې په پراخه توگه د زده کونکو د زده کړې لپاره د لومړي اهمیت په توگه پیژندل کیږي. دغه تحلیلونه د

اړوندو بیلگو سره د مفهوم په مختلفو اړایو کی واضح او د پرمختللي علمي ماشين حساب څخه په استفاده توضیح شوی دی ترڅو مهم ریاضیکي مفاهیم او شمیري چمتو کړي (Kissane, ۲۰۱۳ and Kemp).

نبیل عبدالعزيز په کال (۲۰۱۱) میلادی کی د (ریاضیاتو په لارښوونو کی د علمی حساب ماشين کارولو په اړه د زده کوونکو د چلند ارزونه) تر عنوان لاندې تحقیقی مقاله لیکلی ده چی لنډیز یی دادی: د دې مطالعي موخه د ریاضیاتو په لارښوونو کی د علمی حساب ماشين کارولو په اړه د زده کوونکو د چلند څیرنه ده. په ځانگړي توگه، اوسنی مطالعي لاندې پوښتنو ته د ځوابونه پیدا کولو هڅه شوی ده، د ریاضیاتو په لارښوونو کی د علمی حساب ماشين کارونی په اړه د زده کوونکو د چلند عمومي پروفایل څه دی؟ آیا د ریاضیاتو په لارښوونو کی د علمی حساب ماشين په اړه د زده کوونکو چلند د جنډر متغیر له مخي توپیر لري؟ آیا د ریاضیاتو په لارښوونو کی د علمی حساب ماشين په اړه د زده کوونکو د چلند متغیر له مخي توپیر لري؟ آیا د ریاضیاتو په لارښوونو کی د علمی حساب ماشين په اړه د زده کوونکو چلند د شرایطو له مخي توپیر لري؟ آیا د ریاضیاتو په لارښوونو کی د علمی حساب ماشين په اړه د زده کوونکو چلند د ریاضیکي وړتیا کچي له مخي توپیر لري؟ په دې څیرنه کی ټولټال (۴۰۰) د لومړنیو ښوونځیو زده کوونکو برخه اخیستی وه. د علمی حساب ماشين کارولو په اړه د زده کوونکو د چلند ارزولو لپاره د چلند کچه رامینځته شوی. د مطالعي پایلي ښيي چي د زده کوونکو چلند په اړه د حساب ماشين کارول په لوړه کچه دي. د حساب ماشين په اړه د زده کوونکو د چلند تر منځ د پام وړ توپیرونه وموندل شول چي د جنسیت، ټولگي، او د ریاضیکي وړتیا کچي پوري تړاو لري (Abedlazeez, ۲۰۱۱).

جونز کیت په کال (۲۰۰۵) میلادی په خپله یوه مقاله کی تر دی (ریاضیاتو په تدریس او زده کړه کی د گرافینگ کیلکولیتیر: بیبلیوگرافی (Bibliography) څیرنه) سرلیک لاندې، داسی څیرنیزی موندني یی په گوته کړي دي: دغه مقاله وړاندیز کوي چي د ریاضیاتو په زده کړي کی د گرافینگ کیلکولیترونو کارول زده کوونکي ددې جوگه کولی شي چی وضعیت ته په گرافیکي، عددي او سمبولیک ډول مراجعه وکړي، او همداسی د زده کوونکو د لید سره مرسته کوی او دوی ته اجازه ورکوي چي هغه حالتونه وپلټي چي دوی ممکن د حل کولو توان ونلري (او په دې توگه ممکن دوی ته وړتیا ورکړي چی د دوی ریاضي خورا پرمختللي کچي ته ورسوي). په دې توگه، د گرافینگ کیلکولیترونو کارول کولی شي د زده کوونکو ترمنځ د لوړي لاسته راوړني لامل شي، شاید د زده کوونکو د گرافیکي حلونو ستراتیژیو کارولو، د دندو ښه پوهه، او د گرافونو، جدولونو او د ستونزو حل کولو فعالیتونو په وړاندې کولو او تشریح کولو کی د ښوونکو د وخت زیاتوالي په پرتله زده کوونکي دا ډول محاسبه نه کاروي. د یادونی وړ ده چی د ښووني او روزني په میتودونو او نصاب کی د دې ښي د حساب ماشين د شتون اغیز ډیر محدود ښکاري، د راپورونو له مخي ښوونکي د تدریس په شیوه یا د نصاب ډیزاین کی د بنسټیز بدلون پرځای د گرافینگ کیلکولیترونو څخه د هغه لاري د تمديد په توگه کار اخلي چي دوی تل تدریس کړي دی (Jones, ۲۰۰۵).

محمد يوسف ياسين په (۲۰۱۲) ميلادي كال كې د (علمي حساب ماشين او د مؤثره محاسبي مهارت) تر عنوان لاندې داسې څېړنه كړې ده: چې حساب ماشين د عصري زده كړو برخه ده. د علم په مختلفو برخو كې د ساينس او انجنيئرۍ بشپړتيا د وخت په تيريدو سره ډير پرمختللي او دوی د طبيعت د فرعي پېښو په مشخصاتو او بيانولو كې رول لوبوي چې ورځ په ورځ راڅرگندېږي. د پوهې دا ډگرونه، او په ځانگړې توگه رياضي، د پوهې په نورو علومو چې تر دې دمه فكر كېده چې رياضيات ورباندې اغيزه نه لري، له اغيز څخه يې مستثناء نه دي، تر دې چې هنر د رياضياتو څخه خالي نه دی او د رياضي هنر شتون لري. د انجنييري سيستمونو په ډيزاين او تحليل كې محاسبه اوږده او پېچلې كيږي، علمي ماشين حساب گټورې وسيلې دي. مگر اغيزمنه محاسبه يو مهارت دی چې وده كولى شي (Yasin, ۲۰۱۲).

د څېړنې ميتودولوژي

دغه څېړنه كتابتونې څېړنه ده، تر ډېره په دغه څېړنه كې د يوټيوب له وېډيوگانو او ليكلې انټرنټي لارښوونو او علمي معتبرو مقالو څخه چې په انگليسي او تركي ژبو ليكل شوي دي، گټه اخيستل شوی ده او په ورته وخت كې د رياضيكې موضوعاتو د مفهوم، ماهيت او ميتودونو د لاسم پوهاوی په موخه د انجنيئرۍ او رياضي د مسلک پوهانو سره هم سلاح او مشورې شوی دی او تر ټولو مهمه دا چې د ليكوالانو تجربې هم په ياده مقاله كې ځای موندلی دی.

د تحقيق موندنې

حساب ماشين لاندې دندې تر سره كولاى شي، چې مونږ يې د تحقيق د موندونو په برخه كې، دلته په لنډ ډول د ځينو مهمو تړيكونو يادونه كړي ده. (۱) د حساب ماشين د (ON) ټنې په كيكارولو روښانه كيږي او د (AC+SHIFT) ټنې د يوې او بلې په كيكارولو سره گليري او كه بند نه شي نو تر (۶) بيا تر (۱۰) دقيقو څخه وروسته په اتوماتيك ډول بندېږي.

✓ كله چې د حساب ماشين موډ انتخابوی نو د اطمینان لپاره د حساب ماشين په سکرین باندې د موډ ډول ذکر كيږي چې کارونكي بايد ورته متوجه وي، تر څو يې په حساب كې له هر ډول احتمالي خطا نه ځان خوندي ساتلی وي

✓ د نوی حساب لپاره تل خپل ماشين حسابونه ريسيت كوي يا هم شيفت ټن وهی وروسته بيا (MODE CLR) ټن وهی بيا (۱ MC) ټن يعنې (۱) كيكارې او بيا د (=) ټن وهی او ماشين (ON) كړې او استفاده ترې پيل كړې.

(۲) د حساب ماشين (RESET) كول: حساب ماشين بايد ريسيت شي ځكه چې ميموري لري نو كه دغه ميموري ډكه شي يا به د حساب ماشين بيخي كار نه كړي او كه كار هم وكړي نو

ډیر ضعیف کار به کوي. د ریسیټ لپاره په ترتیب د (SHIFT)، (MODE CLR)، (۳) او بیا د (=) ټی کیکارل کیري او حساب ماشین ریسیټ کیري.

۳) د موډ (Mode) دنده : آیا غواری چې حساب ماشین مو نارمل وي یعنی څلور گوني عملیې په ترسره کړي او که د معیاري انحراف او ریگریشن لپاره ترې گټه اخلي نو د حساب ماشین د موډ لپاره (MODE CLR) ټی کیکارل بیا د نورمال لپاره (۱) د معیاري انحراف لپاره (۲) او د ریگریشن لپاره (۳) ټی کیکارل کیري او ورسته بیا ترې گټه اخیستل کیري.

✓ که د (MODE CLR) ټی دوه ځلي کیکارل شي نو د درجې لپاره (۱) د رادیان لپاره (۲) او د گراډ لپاره (۳) ټی کیکارل کیري، چې بیا کولای شو درجه، رادیان او گراډ د اړتیا په صورت کې یو بل ته تبدیل کړو او د مختلفو زاویو مثلثاتي نسبتونه قیمت هم پرې پیدا کولای شو.

✓ که د (MODE CLR) ټی درې ځلي کیکارل شي نو د (Fix) لپاره (۱) د (Sci) لپاره (۲) او د (Norm) لپاره (۳) ټی کیکارل کیري، په (Fix) کې تاسو د اعشاري څخه ورسته د اعدادو رقمونه مشخص کولای شی د بیلگې په ډول چې له اعشاریه ورسته دوه عدده وي که درې او که څلور، که (Sci) و ټاکي نو حساب ماشین کې به اعداد په علمي ډول بنودل کیري چې ډیری وخت د لویو حسابونو لپاره ډیر مؤثر وي، او که (Norm) وټاکي نو حساب ماشین به نورمال کار کوي څومره چې اعشاري اعداد ولري درته به بنودل کیري او بل دا چې د اعدادو بنودنه په علمي شکل د نه درلودلو په اساس نورماله وي .

۴) د مثلثاتي او معکوس مثلثاتي نسبتونو دنده : که د (MODE CLR) ټی دوه ځلي کیکارل شي نو د درجې لپاره (۱) د رادیان لپاره (۲) او د گراډ لپاره (۳) ټی کیکارل کیري، چې له دې سره بیا مونږ د مثلثاتي نسبتونو قیمت یا د قیمت څخه مثلثاتي نسبتونه پیدا کولای شو، د بیلگې په ډول د مثلثاتي نسبتونو قیمت د رادیان او درجو له اړخه داسې ټاکل کیري. که چیرې موډ درجه وي، نو ساین ټی کیکارو، قوس خلاصوو، د زوایې اندازه ټاکو، قوس بندوو او مساوي بټن کیکارو، چې له دې سره د مثلثاتي نسبت یا افادی قیمت پیدا کیري.

$$\text{Sin } (90)^\circ = 1 \quad \checkmark$$

که چیرې موډ رادیان وی نو اول ساین ټی کیکارو، قوس خلاصوو، (SHIFT) او $(x \cdot 10^x)$ ټی کیکارو چې په حساب ماشین کې د پای (π) بنودنه کوي ،پای تقسیم په دوو کوو ځکه چې پای ۱۸۰ درجې دي او مونږ د ۹۰ درجو ساین گورو، قوس بندوو او (=) بټن وهو او نتیجه په لاس راځي، نتیجې یو شان دي یواځې دا چې د عین زوایې ساین مو یو ځل د درجې له اړخه او بل ځل مو د رادیان له اړخه وکتلو.

$$\text{Sin}(\pi/2) = 1 \quad \checkmark$$

د حساب ماشین د \sin^{-1} ، \cos^{-1} او tg^{-1} ټټی د ساین ، کوساین او تانجانټ معکوس معنی نه ورکوي بلکې دا د دې معنی ورکوي چې د کومي زاويې ساین ، کوساین او تانجانټ دومره دې يعنی دلته زاويه پيدا کيږي، د بيلگې په توگه: اوس که غواړو چې ارک (Arc) د ساین، کوساین او تانجانټ استفاده کړو لومړی به د (SHIFT) بټن کيکارو، \sin ، \cos او tg د اړتيا وړ بټن کيکارو، قوس خلاصوو، د زاويې ساین، کوساین او تانجانټ ليکو، قوس بندوو او اخر کی (=) بټن وهو که موډ راديان وو ځواب به هم راديان وي او که درجه وو نو ځواب به هم درجه وي. $\text{tg}^{-1}(1) = 0.785 = 45^\circ$

۵) د لوگارتم او نمايي معادلو دندې: دوه ډوله لوگارتم لرو چې يو طبيعي لوگارتم دی چې قاعده يې (۱۰) ده بل معمولي لوگارتم دی چې قاعده يې اوپلر (e) عدد ده، چې قيمت يې ۳.۱۴ دی.

✓ کله چې غواړی د اعدادو طبيعي لوگارتم پيدا کړي، نو د (Log) بټن ووهی، ورپسې به هغه عدد داخل کړی چې غواړی لوگ يې پيدا کړی، ورسته د (=) بټن ووهی نو مطلوبه پایله به په لاس در شي.

✓ کله چې غواړی د اعدادو معمولي لوگارتم پيدا کړی نو د (ln) بټن به ووهی، ورپسې به هغه عدد داخل کړی چې غواړی لن يې پيدا کړی، ورسته د (=) بټن ووهی نو مطلوبه پایله به په لاس در شي.

✓ کله چې د اوپلر عدد توان ولرو نو د ساده کولو لپاره لومړی به د (SHIFT) بټن کيکارو بيا به د (ln) بټن يا اوپلر عدد (e) بټن وهو، ورسته به د اوپلر عدد توان ليکو او په اخر کې (=) بټن په وهلو سره به پایله هم ترلاسه کړو.

۶) د مکعب او مربع جذر دندې: مونږ کولای شو چې د ساینټيفک حساب ماشین باندې د اعدادو مکعب، مربع او هر څووم جذر پيدا کړو د بيلگې په ډول: اول به د جذر درجه وليکی بيا به د شيفټ بټن ووهي، بيا به د جذر نښان ($\sqrt{\quad}$) ورپسې به هغه عدد داخل کړی کوم چې غواړی جذر يې ونیسی اخر کې به د مساوي بټن په وهلو سره پایله ترلاسه کړی.

که چيري اعداد د څلورگوني عمليې په واسطه يو په بل پورې تړاو ولري نو که جذر نيول کيږي نو بايد ټول اعداد په يو قوس کې ونیول شي بيا ساده کړلای شي او بيا يې جذر ونیول شي تر څو سم ځواب په لاس راشي. که چيري اعداد په قوس کې و نه نيول شي نو تر جذر لاندې اعدادو جذر نيول کيږي او پاتي عددونه چې د جذر درجې څخه د باندې دي، جذر يې نه نيول کيږي، نو په دې صورت کې غير جذري اعدادو څلور گوني علامو ته په کتو سره د نيول شوي اعدادو جذر سره ضرب، تقسيم، منفي او جمع کيږي.

پوهنپار همایون همتا

که چیرې حساب ماشین کې د مربع جذر بټن ووهی او بیا هغه عدد داخل کړی کوم چې مربع جذر یې غواری نو تاسو به مطلوبې نتیجې ته ورسیرئ او که مکعب جذر غواری نو شیفټ بټن ووهی بیا د مکعب جذر بټن ووهی ورپسې هغه عدد داخل کړی کوم چې تاسې یې غواری مکعب جذر یې پیدا کړی چې د (=) بټن په کیکارلو سره به پایله ترلاسه شي .

(۷) په حساب ماشین کې مونږ کولای شو چې عام کسر په اعشار کسر او بر عکس اعشار کسر په عام کسر باندې تبدیل کړو. د بیلگې په توگه که غواړو چې اعشاري عدد عام کسر ته واړوو نو لمړی هغه اعشاري عدد باید حساب ماشین ته داخل شي، بیا د مساوي بټن ووهل شي، ورسته د شیفټ بټن ووهل شي، او که $(a/b/c)$ بټن ووهل شي نو مطلوبه نتیجه به ترلاسه شي او که بیا د $(a/b/c)$ بټن ووهل شي نو بیرته به هغه اعشاري عدد لاسته راوړی کوم چې تاسو په عام کسر باندې تبدیل کولو او که دریم ځل لپاره $(a/b/c)$ بټن ووهل شي نو عینه پایله به دا ځل د عام کسر له صحیح عدد سره مل وي .

(۸) د اعدادو ثبت کولو دنده: مونږ کولای شو چې ځینې مهم اعداد د حساب ماشین په میموری کې $(A, B, C, D, E, F, X, Y, M)$ په نومونو ثبت کړو او د اړتیا پر مهال گټه ترې پورته کړو، طریقه یې داسې ده، لمړی به هغه عدد حساب ماشین ته داخلو کوم چې غواړو ثبت یې کړو، بیا د شیفټ ټنۍ کیکارو، بیا د (RCL) بټن کیکارو او اخر کې به د انگلیسي الفبا یو حرف ټاکو چې اصل کې دا زمونږ د عدد ثبت کوونکی نوم دی. اوس چې اعداد ثبت شوی دی، څنگه کولای شو چې حساب ماشین کې یې را واړوو او وبې گورو؟ د دې کار لپاره باید (RCL) بټن ووهل شي او بیا د هغه نوم انگلیسي حرف ووهل شي چې مونږ د عدد د ذخیره لپاره ټاکلی وو.

(۹) د زیاتوالي، تخفیف او سلنې یا فیصدي کارونه: په حساب ماشین کې د زیاتوالي، تخفیف او فیصدي سنجش اسانه او مهم کار دی چې طریقه یې داسې ده، د فیصدي د سنجش لپاره لمړی هغه عدد داخل کړی کوم چې غواړی د فیصدي اندازه یې پیدا کړی، بیا د (x) ټنۍ کیکارې بیا د سلنې نرخ یا فیصدي ولیکی، ورپسې شیفټ ټنۍ کیکارې، او اخر کې د فیصدي علامې (%) بټن په کیکارلو سره به مطلوبې نتیجې ته ورسیرئ. که غواړی چې د اصلي عدد سره د فیصدي پیدا شوی عدد جمع شي نو $(+)$ بټن کیکارې او که غواړی چې منفي شي نو د $(-)$ بټن (توکمه) کیکارې.

(۱۰) د ترتیب او ترکیب دنده: په حساب ماشین کې مونږ کولای شو چې د ترتیب او ترکیب سوالونه حل کړو، ترکیب په ریاضي کې دې ته ویل کیږي چې د یوې ډلې اشخاصو یا عناصرو څخه د یو څو ټاکنه ده؛ اوس دغه ترکیب شو خو که چیرې په دغه ټاکنه کې ترتیب مهم وي نو بیا د ترتیب موضوع رامنځ ته کیږي. حساب ماشین کې یې د کارولو طریقه داسې ده، د بیلگې په توگه په ۵ نفرو کې ۲ نفره د ترتیب پر بنسټ ټاکو اوس په څو ډوله د ترتیب په نظر کې نیولو مونږ د دغې مجموعې څخه دوه نفره ټاکلی شو؟ او که ترتیب نه وي مهم، بیا

پوهنیار همایون همتا

یې په څو ډوله دغه ټاکنه ترسره کیدای شي؟ د دغه پوښتنو د ځوابونو موندنو لپاره باید د ترتیب او ترکیب فورمولونه مو زده وي یا یې په حساب ماشین کې حل کړای شو، اول د مجموعي د حد اندازه په عدد حساب ماشین ته داخلوو، بیا شیفټ بټن ووهو، بیا (nCr) بټن ووهو بیا د ترکیب عدد ووهو او اخر کې (=) بټن وهل کیږي خو که چیرې ترکیب وي عین مرحلې به تکراروي، مگر په دې تفاوت چې د شیفټ بټن به دوه ځلې وھی چې ترکیب وټاکل شي. پورته شرحه په ریاضیکي ډول داسې لیکل کیدای شي، $P_2^\circ = 20$ ، $C_2^\circ = 10$ دلته P د ترتیب او C د ترکیب بنودنه کوي.

(۱۱) د انټرپولیشن دنده: انټرپولیشن په ریاضي کې دینه ویل کیږي چې د (X) لپاره په معلومو قیمتونو کې نامعلوم قیمت یا ارزښت پیدا شي او دغه کار نظر بل هر ځای ته په حساب ماشین کې اسانه او چټک دي. دلته یو مثال حلوو: د (X) قیمت پیدا کوو.

۳۰۰ ۱.۳۱۶۲

۳۱۰ X

۳۲۰ ۱.۳۶۲۹

✓ حساب ماشین باید ریسیټ شي.

✓ بیا یې موډ ریگریشن ټاکو.

✓ بیا Lin ټاکو.

✓ ۱.۳۱۶۲، ۳۰۰ لیکو بیا به (M+) بټن ووهو.

✓ ۱.۳۶۲۹، ۳۲۰ لیکو بیا به (M+) بټن ووهو.

✓ ۳۱۰ لیکو، شیفټ بټن ووهو، (۲) کیکارو او اخر کې (۲) ټاکو.

✓ که د بنی خوا قیمت پیدا کوو نو بیا (۲) ټنۍ کیکارو او که د کین لور قیمت پیدا کوو نو بیا د (۱) ټنۍ کیکارو.

✓ چې د ایکس (X) ځواب (۱.۳۳) په لاس راځي.

(۱۲) د اوسط او معیاري انحراف دندې: په حساب ماشین کې تاسو کولای شئ، چې په آسانی سره اوسط او معیاري انحراف سنجش کړئ. د بیلگې په توګه یو مثال حلوو (۱۵، ۱۹، ۲۴، ۲۱، ۲۱، ۲۳، ۲۴، ۲۱، ۲۰، ۲۳، ۱۸).

پوهنپار همایون همتا

د پورتنی اعدادو اوسط او معیاري انحراف پیدا کړئ؟ د دې لپاره چې د یادو اعدادو اوسط او معیاري انحراف پیدا کړو نو لاندې بیلا بیلې مرحلې ترسره کوو.

- ✓ د حساب ماشین موږ به معیاري انحراف ټاکو .
- ✓ هر عدد چې حساب ماشین ته داخلوو نو ورسته بیا (M+) بټن کیکارو.
- ✓ په حساب ماشین کې (n) د اعدادو شمیر ښيي.
- ✓ بیا د شیفټ توکمه وهو.
- ✓ بیا (۲) بټن وهو.
- ✓ بیا د اوسط لپاره (۱) بټن کیکارو او د معیاري انحراف لپاره (۲) بټن کیکارو.
- ✓ چې پایله کې اوسط (۲۰.۸) او معیاري انحراف (۲.۶) ښودل کیږي.
- که چیرې دیتا (Population) وي نو د معیاري انحراف لپاره د شیفټ بټن وهو بیا ورپسې دوه واري (۲) بټن وهو او په پای کې د (=) بټن کیکارو.
- ✓ او که چیرې دیتا (Sample) وي بیا باید د شیفټ بټن وهو ورپسې (۲) او بیا (۳) بټنې وهو او په پای کې د (=) بټن وهو.
- ✓ که دیتا گروپی وي نو د مثال په توگه یې داسې حساب ماشین ته داخلوو.

فریکونسي د خرابیدو امکان

۰	۲۸
۲	۱۱
۳	۴

✓ لومړی حساب ماشین ته د خرابیدو د امکان یو، یو عدد ماشین کې لیکو، بیا د شیفټ بټن کیکارو، بیا د (،) علامه وهو او ورسته د خرابیدو د امکان فریکونسي داخلوو او اخر کې (M+) بټن وهو او تر هغه وخته دغه کار کوو تر څو چې ټوله دیتا حساب ماشین ته داخله شي.

- ✓ بیا به شیفټ بټن وهو.
- ✓ بیا (۲) بټن کیکارو.
- ✓ بیا د اوسط لپاره (۱) د معیاري انحراف لپاره (۲) بټن کیکارل کیږي.
- ✓ چې په پای کې اوسط (۰.۷۹) او معیاري انحراف (۱.۱۱) د حساب ماشین په واسطه ښودل کیږي.

✓ که چیرې غواړی چې n ، $\sum x$ ، $\sum x^2$ یې هم و ارزوی نو شیفټ ټنې کیکارې ورپسې (s-sum) ټن کیکارې، د n لپاره چې د فریکونسیو مجموعه ده (۳) شمیره د x \sum لپاره (۲) او د x^2 \sum لپاره (۱) شمیرې کیکارل کیري او ورسته (=) ټن وهل کیري او غوښتل شوی پایلې په لاس راځي.

(۱۳) کوریلیشن او ریگریشن دندې: کوریلیشن په ریاضي کې د دوو متحولینو ترمنځ اړیکې بڼې، خو ریگریشن بیا دغه اړیکه بڼې چې د یو متحول په تغیر سره په بل متحول کې څومره تغیر راځي، د حساب په ماشین کې دا کار داسې کیدای شي.

✓ د حساب ماشین موډ باید ریگریشن وي.

✓ د حساب ماشین باید ریسیټ شي.

X	Variable Y Variable
۵	۱۰۰
۸	۱۱۸
۱۲	۱۲۴

✓ حساب ماشین ته د

(X) اعداد داخل

کړی.

✓ د کامې (۰) ټن باید وو هل شي.

✓ حساب ماشین د (Y) اعداد داخل کړی.

✓ (M+) ټن باید وو هل شي.

✓ پورته څلور مشخص کارونه تر هغو وشي چې ټوله ډیټا حساب ماشین ته داخله شي.

✓ د کوریلیشن د ضریب لپاره باید لاندې کارونه ترسره شي.

✓ شیفټ ټن وو هل شي.

✓ (۲) باید کیکارل شی.

✓ (۳) یعنی د حساب ماشین د صفحې د ننه په اخر کې د

(۳) عدد کیکارل شی.

- ✓ کوریلېشن ځواب (۰.۹۳) دی.
- ✓ د خطي ریگریشن د معادلو لپاره (a) او (b) داسې پیدا کیري.
- ✓ تیر مثال مو نظر کی نیولی دی.
- ✓ حساب ماشین ته اعداد داخل کری.
- ✓ د کامي (۰) بټن باید وو هل شي.
- ✓ حساب ماشین ته د (Y) اعداد داخل کری.
- ✓ (M+) بټن باید وو هل شي.
- ✓ پورته څلور مشخص کارونه تر هغو وشي چې ټوله ډیټا حساب ماشین ته داخله شي.
- ✓ شیفټ بټن وو هل شي.
- ✓ (۲) باید کیکارل شی.
- ✓ د حساب ماشین په سکرین کې دغه (1^A) نښان باید پیدا شي چې د انتخاب لپاره یې (۱) کیکارل کیري او په پای کې د (=) توکمه وهل کیري
- ✓ د حساب ماشین په سکرین کې دغه (1^B) نښان باید پیدا شي چې د انتخاب لپاره یې (۲) کیکارل کیري او په پای کې د (=) توکمه وهل کیري.
- ✓ په حساب ماشین کې د یاد سوال حل ته په کتو د (a) او (b) فیمنونه په ترتیب سره (۲۹، ۸۶) او (۳.۳۲) بنودل کیري.
- ✓ که چیرې په خطي ریگریشن کې (Y) راکرل شوي وي نو (X) پیدا کولای شو او برعکس هم دا کار کیدای شي ، خو په دې ډول.
- ✓ که د (Y) قیمت راکرل شوی وي نو حساب ماشین کې داخلو (فرضاً ۱۰=Y نو X=?)
- ✓ بیا د شیفټ بټن وهو.
- ✓ (۲) کیکارو او د حساب ماشین په سکرین کې اخر ته څو بیا (۱) شمیره کیکارو.
- ✓ اخر کې (=) بټن وهو او نتیجه (۲۲.۹۵-) په لاس راځي.
- ✓ که د (X) قیمت راکرل شوي وي نو حساب ماشین کې داخلو (فرضاً ۱۰۰۰=Y نو X=?)
- ✓ بیا د شیفټ بټن وهو.
- ✓ (۲) کیکارو او د حساب ماشین په سکرین کې اخر ته څو بیا (۲) شمیره کیکارو.
- ✓ اخر کې (=) بټن وهو او نتیجه (۳.۴) په لاس راځي.

پایله او سپارښتنې

د ورځني ژوند د دقیق حساب او کتاب لپاره د ساینټیفیک حساب ماشین زده کړه حتمي ده نو دغه مقاله کې د ماشین حساب د کلیمې معناګانې څه دي؟ د چا له لوري او په کوم کال کشف شو؟ وضاحت ورکړل شوی دی. وړاندې په مقاله کې د حساب ماشین په ډولونو، وظایف او په ټوله کې د علمی حساب ماشین ټریکونو او دندو ته کتنه شوی ده چې مونږ له حساب ماشین څخه په استفاده څرنگه کولای شو چې د متحولینو ترمنځ کوروریلشن، ریګریشن، معیاری انحراف، واریانس، د تابعګانو لوګارتم او انټی لوګارتم، د مثلثاتي او معکوسو مثلثاتي تابعګانو او انټرپولیشن قیمتونه پیدا کړو. نورو څیړونکو ته مو له یو خوا سپارښتنه داده چې تر ټولو اړدیتې موډل علمی حساب ماشین کې د تابعګانو مشتق او انټګرال، د پارابولونو او هایپرابولونو، درجه یو، دوه او درې مجهوله معادلي، درجه دوه یو مجهوله معادلي، متریکسونو او ډیر نورو ریاضیکي مسایلو د حل لارښوونې د مینوالو ته وړاندې کړی او له بلې خوا د حساب ماشینونو په هر ډول باندې له مختلفو ابعادو څخه بیلا بیلې مقالې ولیکي تر څو شته تشه ډکه شي. د یادونې وړ بولم چې دغه علمی مقاله د نورو اړوندو علمی مقالو لپاره د یوې مهمې منبع په توګه هم بنسټ او هم ممد واقع کیدلای شي.

سرچینې

۱. Mertes, A. (۲۰۲۱). *What Are the Different Types of Calculators?* Retrieved from <https://www.qualitylogoproducts.com/blog/different-types-of-calculators/>
۲. Pro, O. S. (۲۰۲۲). *Different Types of Calculators Explained (With Pics)*. Retrieved from <https://officesolutionpro.com/different-types-of-calculators/>
۳. Şehitli, E. (۲۰۱۰). *Dünyadaki ilkler: İlk hesap makinesi*. Retrieved from <https://egemensehitli.wordpress.com/۲۰۱۰/۱۰/۱۷/dunyadaki-ilkler-ilk-hesap-makinesi/#:~:text=Uzun%۲۰y%C۰%B%۱۱lar%۲۰boyunca%۲۰insanlar%۲۰ilk%۲۰hesap%۲۰makinas%C۰%B%۱n%C۰%B%۱%۲۰Blaise,Hammerr%۲۰taraf%C۰%B%۱ndan%۲۰bu%۲۰konuda%۲۰pek%۲۰%۲۰C%۲۰A%۲۰ok%۲۰belge%۲۰bulundu>
۴. Abedlazeed, N. (۲۰۱۱). "Assessment of Students Attitudes Towards Scientific Calculators Use in Mathematics Instruction." *OIDA International Journal of Sustainable Development* ۲(۸): ۱۱-۲۲.
۵. Dion, G., et al. (۲۰۰۱). "A survey of calculator usage in high schools." *School Science and Mathematics* ۱۰۱(۸): ۴۲۷-۴۳۸.
۶. Jones, K. (۲۰۰۵). "Graphing calculators in the teaching and learning of mathematics: a research bibliography." *Micromath* ۲۱(۲): ۳۱-۳۳.

٤. Kissane, B. (٢٠١٦). "The scientific calculator and school mathematics." *Southeast Asian Mathematics Education Journal* ٦(١): ٢٩-٤٨.
٥. Kissane, B. and M. Kemp (٢٠١٢). "Conceptual development and the modern scientific calculator: Using a forgotten technology".
١٠. Och, J. P. and F. C. Indoshi (٢٠١١). "Challenges and benefits of using scientific calculators in the teaching and learning of Mathematics in secondary school education".
١١. Yasin, M. Y. (٢٠١٢). "Scientific Calculators and the Skill of Efficient Computation." *BIBECHANA* ٨: ٣١-٣٦.

مجلة علمى - تحقيقى

البيرونى

بخش علوم طبيعى

تأمین و شرایط حفظ‌الصحه‌وی آب مورد نیاز حیوانات تولیدی

پوهنمل نوراحمد اکبری^(۱)*

تقریظ دهنده: پوهندوی عبدالقهار قرق(۱)

(۱) استاد پوهنځی زراعت، پوهنتون البیرونی.

(۱) * نویسنده مسؤل- ایمیل آدرس: akbarinoor80@gmail.com

خلاصه

آب مهم ترین ماده ضروری برای زنده گی موجودات زنده بوده و خداوند متعال تمامی موجودات زنده را از آب زنده ساخته است. نقش آب در پیدایش و رشد حیات در نظریه های علمی نیز از مدت ها مورد توجه دانشمندان قرار گرفته و امروز همه با آن اتفاق نظر دارند. آب شربین و صحتی طور اوسط در سطح جهان ۱۰ فیصد، فعالیت های صنعتی و تفریحی ۲۰ فیصد و فعالیت های زراعتی ۷۰ فیصد، تخمین گردیده است. اما در برخی کشورها بخصوص ممالک آفریقایی، حدود ۹۰ فیصد منابع آبی شان صرف زراعت می گردد.

تحقیق کنونی به شکل مروری انجام گردیده و هدف از تحریر آن ترویج مهارت های علمی و فنی اهل مسلک، مالداران و علاقه مندان شغل مالداری در رابطه به پرورش حیوانات، می باشد.

مقدار آب در وجود حیوانات جوان بیش تر و در حیوانات مسن و سالخورده کم تر میباشد. همین طور میزان آب در مواد غذایی متفاوت بوده و از ۶ فیصد در خوراکی های متراکم تا ۹۰ فیصد در علوفه تازه تفاوت دارد. حیوان می تواند با از دست دادن تمام شحم و نصف پروتین بدن شان زنده بماند اما با از دست دادن ۱/۱۰ حصه آب از بدن اش تلف می شود. بنابر این در پهلوی غذا تهیه آب آشامیدنی صحتی برای تولید و صحت حیوانات نیز یک امر مهم و ضروری پنداشته می شود.

واژه های کلیدی: آب آشامیدنی، آب استقلایی، تولیدات حیوانی، جذب آب، حفظ الصحه

آب.

Abstract

Water is the most important substance, necessary for the life of living beings and God created everything and granting them life by water. The role of water in the origin and growth of life in scientific theories has been the focus of scientists for a long time and even today everyone is agree on this theory. In the world, the percentage of consuming drinking water is an average of up to ۱۰ percent from the natural resources, ۲۰ percent of industrial and recreational activities, and ۷۰ percent of agricultural activities. But in some countries, especially in African countries, about ۹۰ percent of their water resources are used for agriculture.

In fact, this research is conducted in the form of a review and the purpose of its writing is to promote the scientific and technical skills of professionals, ranchers and those who are interested in animal husbandry and animal rearing.

The amount of water in the body of young animals are more than the old and senile animals. Furthermore, there is a contrast in the amount of water in their food; it is ۶ percent in concentrated food and up to ۹۰ percent in fresh fodder. An animal can survive by losing all his fat and half of the protein in his body, but cannot survive by losing ۱/۱۰ amount water of his body. Therefore, in addition to the animals' food, supplying of healthy and drinking water has a vital role for their health and their production.

Keywords: Drinking Water, Metabolic Water, Animal Products, Assimilation of Water, Hygienic Water.

مقدمه

آب با ارزش ترین منابع موجود در جهان بوده و از اساسی ترین الزامات فعالیت های بشری محسوب می گردد. اما با تأسف که این فعالیت های بشری علل تنزل کمی و کیفی منابع آب را فراهم ساخته است. عوامل چون تغییرات آب و هوا، کاهش جنگل های بارانی، کاهش ضخامت لایه اوزون همه سبب کاهش آب، تخریب اکوسیستم، صحرا گرایی، تغییرات اقلیم و حتی باعث منازعات گردیده است. قرار پژوهش های متعدد توسط محققین علوم طبیعی، بسیاری از نقاط پُر تراکم جمعیت نظیر مدیترانه، خاور میانه، چین و هندوستان با کمبود جدی آب در دهه های اخیر مواجه خواهند شد (موحدنژاد، ۱۳۹۸؛ کوهستانی، ۱۳۹۷).

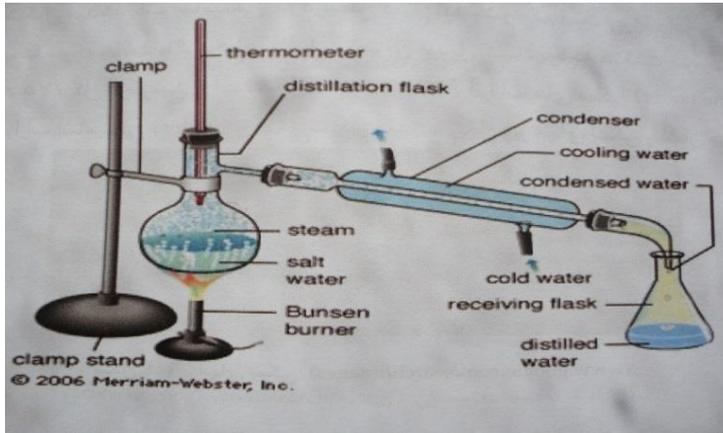
میزان مصرف آب جهت تولید محصولات حیوانی (شیر، گوشت و تخم) در مقایسه با تولید محصولات نباتی به دلایل چون میزان تغذیه، آشامیدن و خدمات آبی مورد ضرورت حیوانات، بیش تر می باشد (Hoekstra and Hung, ۲۰۰۵).

دسترسی ناکافی به آب سبب کاهش تغذیه و نتیجتاً تقلیل در تولیدات حیوانی می گردد، زیرا آب یک ماده غذایی و محیط فعالیت های استقلایی در بدن می باشد. میزان واقعی مصرف آب در حیوانات نظر به وزن زنده حیوان، حالت فزیولوژیکی، مرحله تولید، مقدار مواد خشک در غذا و عوامل محیطی فرق می کند. درجه حرارت بلند، رطوبت پائین، محتوای بلند نمک و پروتین غذایی، علوفه خشک و تغذیه بیشتر همه از مواردی اند که باعث افزایش مصرف آب می گردد (رشیق، ۱۳۸۵).

پیشینه

حدود ۷۵ فیصد قشر زمین را آب تشکیل داده که ۹۷ فیصد آنرا آب های نمکی (Saline water) و تنها ۳ فیصد آن را آب های آشامیدنی (Fresh water) تشکیل می دهد. آب می تواند منحصی یک پرابلم محیطی به حساب برود و ۶۵ - ۹۳ فیصد بدن از آب تشکیل گردیده است. میزان آب آشامیدنی که در سطح دنیا پیدا می شود کمتر بوده و برعکس میزان آب های شور بیش تر می باشد. هرگاه بخواهیم آب های نمکی را به آب قابل شُرب برگردانیم به بودجه هنگفت و زمان بیش تر ضرورت است (کوهستانی، ۱۳۹۷).

قرار راپور سازمان صحتی جهان (WHO) در مجموع حدود ۸۰ فیصد امراض ناشی از عدم حفظالصحة فردی، محیطی و آبهای ناسالم بار می آید.

شکل (۱): طریقه تهیه نمودن آب مقطر ([www.google.com/ search/ images](http://www.google.com/search/images)).

با افزایش نفوس در جهان و استفاده غیر عادلانه از آب، محیط زیست که انسانها و سایر موجودات به آن متکی اند، معضله کمبود آب باقی می ماند. طور مثال: در اثر کمبود آب پاک ۳۰ - ۴۰ فیصد از انواع مختلف ماهیان در سراسر جهان از بین رفته اند. همچنان در اروپا از اثر آلوده شدن دریای راین (Rhine) از جمله ۴۴ نوع ماهی موجود، ۸ نوع آن کاملاً نابود گردیده و ۲۵ نوع آن در خطر انقراض قرار دارند.

طبق گزارشات متعدد، زراعت اکثراً از اثر آلوده گی های صنعتی ناشی از شهرها متضرر می گردد. بنابر این کشورهای که به میزان زیاد کودهای کیمیاوی، ادویه جات ضد آفات و حشرات مضره زراعتی را استعمال می نمایند، باعث آلوده شدن آب های سطحی می گردند. در حال حاضر ۱۴ دریای عمده کشور هند کثیف بوده و همچنان ۳/۴ حصه دریای کشور چین برای امرار حیات ماهیان نامناسب می باشد. در کشورما دریای کابل از کثیف ترین دریا بحساب آمده که اکثریت کثافات و زباله های شهری در آن انداخته می شود (انورزی، ۱۳۷۸).

پوهنمل نوراحمد اکبری

یکی از عوامل مهم و اساسی پیرامون پرورش حیوانات (به شکل توسیعی و تکثیفی)، تامین آب قابل شُرب از لحاظ کمی و کیفی می‌باشد. کیفیت آب از جمله مواردی است که در طرح‌های تامین آب شُرب حیوان باید به آن توجه شود. بیش‌ترین تولید حیوان در شرایطی است که حیوانات از آب صحتی و مناسب مصرف نمایند (محمودی، ۱۳۹۶).

آب مقناطیسی

آب مقناطیسی عبارت از آبیست که از یک لوله مقناطیسی با طول تقریباً یک متر عبور نماید. تجارب نشان داده که آب مقناطیسی در مقایسه با آب عادی، حاصل نباتات را تا ۱۰ فیصد افزایش داده و امراض نباتی را ۶۰ - ۷۰ فیصد کاهش می‌دهد. همچنان زمان پخته شدن میوه‌ها و سبزیجات را در مقایسه با آب عادی، ۱۵ - ۲۰ فیصد تقلیل می‌دهد. استفاده از این آب برای حیوانات شیرده فارم باعث افزایش در شحم شیر و مزه مطلوب شده و در ماهیان سبب ازدیاد وزن شان می‌گردد. این تکنالوجی نخستین بار در کشور روسیه اختراع و در کشورهای مصر، مالیزیا و اندونیزیا نیز تجربه گردیده است. قابل یادآور است هرگاه مقدار (Dose) مقناطیسی آن از حد نارمل بیش‌تر گردد ممکن باعث تغییرات آبی جنتیکی در حیوان و نبات شود. (انورزی، ۱۳۷۸).

منابع آب

آب مورد نیاز انساج بدن حیوانات از سه منبع ذیل تأمین می‌گردد:

۱- آب آشامیدنی؛

۲- آب که در ترکیب غذا موجود است؛ و

۳- آب استقلابی (ضیاء، ۱۳۹۵؛ شریف، ۱۳۹۶).

اهمیت این منابع مختلف در بین انواع مختلف حیوانات متفاوت بوده و وابسته به غذا، عادت، توانایی و نگهداشتن آب می‌باشد. بعضی از حیوانات چونده صحرائی و بز کوهی به آب نوشیدنی به استثنای بعضی حالات، ضرورت ندارند. البته این حالت بالای حیوانات اهلی فارم قابل تطبیق نمی‌باشد، تماماً به مقدار آب وافر ضرورت دارند بخصوص در زمان تولیدات بیش‌تر و در حالتی که به حرارت بلند مواجه باشند (ضیاء، ۱۳۹۵).

تحت شرایط خاص فزیولوژیکی، آب استقلابی نقش مهمی را در صرفه جویی آب برای حیوان ایفاء می‌کند. این آب کافی است تا نیازمندی حیوانات در حالت خواب زمستانی را مرفوع سازد. حیوانات مذکور جهت تهیه انرژی برای پروسه‌های حیاتی شان از ذخایر کاربوهایدریت و شحم بدنی استفاده می‌کنند. پروسه مذکور در همچو حیوانات مقدار کافی آب را برای توازن آب ضایع شده به واسطه تنفس و تبخیر تولید کرده می‌تواند (شریف، ۱۳۹۶).

در بین حیوانات پستاندار، شتر، بز و پشک به نسبت ذخیره آب در آنها، نیاز کم‌تری به آب دارند. بدین منوال شتر تنها ۱/۷ حصه فی واحد وزن بدن اش همانند انسان در ایام تابستان به آب ضرورت پیدا می‌کند. حیوانات جوان در فی واحد اندازه بدن، نسبت به حیوانات مسن به آب بیش‌تری نیاز دارند. یک گاو شیرده برای تولید هر لیتر شیر به ۱۰۵ لیتر آب ضرورت دارد (شریف، ۱۳۹۴).

جدول (۱): تولید آب استقلابی از مواد مغذی غذاها و ضیاع آب به واسطه تنفس و تبخیر.

آب استقلابی تشکیل یافته	اکسیجن مورد نیاز برای تحمض	ماده مغذی
۰.۰۵۶ گرام	۰.۰۸۳ لیتر	یک گرام نشایسته
۰.۰۴۰ گرام	۰.۰۷۹ لیتر	یک گرام پروتین
۱.۰۰۷ گرام	۲.۰۰۲ لیتر	یک گرام شحم
ضیاع آب به واسطه تنفس و تبخیر	ماده مغذی	
۱.۰۴۹ لیتر	یک گرام نشایسته	
۲.۰۴۴ لیتر	یک گرام پروتین	
۱.۰۸۸ لیتر	یک گرام شحم	

(ضیاء، ۱۳۹۵؛ شریف، ۱۳۹۶).

وظایف آب

۱. آب یک واسطه مناسب انتشار است، زیرا انحلالیت و قدرت آیونی شدن (Ionizing) آن باعث می شود، تا تعاملات در حجره تسهیل گردند.
۲. به اثبات رسیده است که آب در هضم، جذب و انتقال مواد مغذی و اطراح مواد بی کاره نقش قابل ملاحظه دارد.
۳. آب دارای حرارت مخصوصه بلند است. این خاصیت به آب قدرت جذب حرارت را از فعالیت- های حجره همراه با یک افزایش ناچیز در درجه حرارت، فراهم می سازد.
۴. حرارت باقی مانده از تعرق آب، نقش مهمی را در تنظیم درجه حرارت بدن ایفاء می کند.
۵. خصوصیات بسیار عمده و برجسته دیگر آب در سیستم فزیولوژی بدن، کشش سطحی بالا، ظرفیت تشکیل هایدريت ها (Hydrates) و ثبات بلند دای الکتریک (Dielectric) آب می باشد.
۶. آب منحيث مایع سینوویال (Synovial) بصورت چرب کننده مفاصل فعالیت دارد. آب وسیله انتقال آواز در گوش بوده و در فعالیت دید چشم کمک می کند. به همین منوال آب برای تشکیل خون، مایع نسج، مایع سینوویال، و غیره... ضروری می باشد.
۷. آب در نرم سازی خوراکه های درشت کمک نموده و آنها را خوش خوراک می سازد (شریف، ۱۳۹۴).

جذب آب

آب به سهولت از جهاز هاضمه جذب می گردد. در حیوانات نشخوارکننده معمولاً جذب آب بیشتر از رومن و اومسیم صورت می گیرد. در اومسیم نشخوارکننده گان یا در معده دیگر حیوانات، معمولاً به قدر قابل ملاحظه جریان مایعات صورت می گیرد تا ترشحات معده را همراهی کند. این پروسه در ناحیه دودینوم نیز صدق می نماید. چنانچه از پانقراس، صفرا، غدوات امعای کوچک مایعات جریان می یابد.

جذب آب در تمام انواع حیوانات از ناحیه ایلوم، جوجینوم، سیکم و امعای بزرگ صورت گرفته اما با تفاوت قابل ملاحظه از نوع به نوع حیوان و از غذا که بالای حیوان تغذیه می گردد، فرق می کند (ضیاء، ۱۳۹۵).

جدول (۲): رابطه بین آب آشامیدنی و رطوبت علوفه جات.

مصرف آب لیتر / کیلوگرام مواد خشک	فیصدی رطوبت از علوفه جات
۳۰۷	۱۰
۳۰۶	۲۰
۳۰۳	۳۰
۳۰۱	۴۰
۲۰۹	۵۰
۲۰۳	۶۰
۲۰۰	۶۵
۱۰۵	۷۰
۰۰۹	۷۵

(ضیاء، ۱۳۹۵).

مقدار آبی که حیوانات ذریعه خورا که شان اخذ می دارند، متفاوت است. طور مثال: در بیده علوفه مقدار آب بین ۵-۷ فیصد بوده و در نباتات جوان تازه فیصدی آب مذکور در حدود ۹۰ فیصد تعیین گردیده است. همچنان حیوانات در وقت مصرف خورا که شان با موجودیت شبنم بالای نباتات یک مقدار آب را صرف می کنند (فرهوند، ۱۳۸۸).

ضایعات آب

ضایعات آب از بدن حیوانات از طریق ادرار، فضله، به شکل غیر حسی (تبخیر از شش ها و به شکل پراکنده از سطح جلد) و عرق از غدوات عرقیه جلد در ایام هوای گرم، واقع می گردد. ضایعات از شش ها، جلد و گرده ها به شکل دوامدار به اندازه متفاوت صورت می گیرد. ضایعات از طریق ادرار و فضله نیز به شکل دوامدار به انجام می یابد. آبی که از طریق ادرار طرح می گردد، بحیث محلل برای مواد اطراحی از طریق گرده ها خارج می گردد.

برخی از حیوانات دارای ادرار نسبتاً غلیظ اند که البته غلظت آن مربوط به مواد و ترکیبات ادرار می باشد. طور مثال: پرنده گان به عوض یوریا، یوریک اسید را منحیث محصول نهایی استقلال آزاد می کنند. این نوع حیوانات ادرار شان به قسم نیمه جامد بوده و دارای رطوبت کم تر می باشد درحالی که در حیوانات پستانداری که در خشکه زیست دارند، ادرار شان غلیظ نمی باشد. مفدیت تولید یوریک اسید به عوض یوریا در این است که مقدار بیشتر آب استقلابی تولید می شود.

حیواناتی که فضله آنها به شکل فشرده (پشقل) از بدن خارج می گردد، معمولاً فضله خشک تولید نموده و این دسته از حیوانات (گوسفند، بز، شتر و غیره) تا اندازه در اقلیم خشک سازش دارند. حیوانات مقاوم در برابر حرارت معمولاً غدوات عرقیه شان خوب انکشاف نموده است. طور مثال: گاو *Bos indicus* بیش تر در برابر حرارت نسبت به *Bos Taurus* بیش تر مقاوم است. آن دسته از حیواناتی که غدوات عرقیه شان خوب انکشاف نیافته باشد، باید بدن شان را توسط نفسک زدن سرد نمایند مانند: سگ و طیور (ضیاء، ۱۳۹۵).

تأثیرات کمبود آب بالای حیوان

- اخذ غذا بخصوص در محیط گرم که ضیاع آب بدنی را سریع تر می سازد، فوراً کاهش پیدا می کند؛
- تقلیل در تولیدات؛
- میزان نبض و درجه حرارت مقعدی افزایش می یابد؛

- غلظت خون افزایش یافته و به علت پایین آمدن حجم خون، جریان خون به مشکل مواجه می‌شود؛
- سوزش و کرحتی در ناحیه انگشتان و پاها ایجاد می‌گردد؛ و
- در حالات حاد حتی باعث مرگ حیوان می‌گردد (شریف، ۱۳۹۴؛ ۱۳۹۶).

اگر یک شتر در ۴۰ درجه سانتی‌گرید یا بالاتر از آن برای مدت هفت روز از نوشیدن آب محروم گردد. در این مدت ۲۷ درصد وزن بدن اش ضایع می‌گردد، اما حین فراهم شدن آب، شتر مذکور می‌تواند در ظرف چند دقیقه وزن ضایع شده اش را بدون کدام کاستی دوباره اعاده کند (شریف، ۱۳۹۴).

تنظیم نوشیدن آب

تنظیم نوشیدن آب یک عملیه مغلق فزیولوژیکی بوده که در حقیقت از دست دادن آب انساج (Dehydration) را بیان می‌دارد. زمانی که حیوان تشنه شود، ترشح لعاب دهن کم‌تر گردیده و احساس خشکی در قسمت گلو بمیان می‌آید و در نتیجه دهن تحریکات را به نوشیدن آب، بار می‌آورد. حالت مذکور طور غیرمستقیم باعث پایین آمدن حجم پلازما می‌گردد. اکثریت حیوانات اهلی در زمان اخذ خوراکی یا بعد از آن در صورت موجودیت آب از آن استفاده می‌کنند. در صورت گرم بودن اقلیم، حیوان چندین بار از آب استفاده می‌کند. رمه‌های گوسفند و بز در مناطق خشک آفریقا و هندوستان به شکل دورانی بعد از ۳ روز آب دریافت می‌کنند. البته این شیوه آب دادن حیوانات از نظر تولید اعظمی، کافی و قناعت بخش به نظر نمی‌رسد (ضیاء، ۱۳۹۵).

مصرف و ضرورت آب

مصرف آب توسط حیوانات (گاو، گوسفند، بز، اسب و طیور) عمیقاً مورد مطالعه قرار گرفته است. دانستن ضرورت آب برای هر صنف و یا انواع حیوانات صحت‌مند، مشکل است. به استثنای بسیاری حالت‌های خاص تعداد فکتورهای متعدد از قبیل غذا و محیط، بالای جذب و اطراح آب، تأثیر دارند. همچنان عوامل چون قدرت ذخیره آب، و حالت فزیولوژیکی حیوان (نمو، حاملگی و شیردهی) در ارتباط به مصرف آب تأثیرگذار است (ضیاء، ۱۳۹۵ و ۱۳۹۲).

جدول (۳): مصرف روزانه آب مورد نیاز حیوانات و طیور.

مصرف آب فی حیوان لیتر/ روز	صنف حیوانات
۲۲ - ۱۵	گوساله گوشتی در حال رشد (۱۸۰ کیلوگرام)
۴۹ - ۲۶	گاو خشک حامله
۱۰۲ - ۹۱	گاو شیری با تولید ۲۲۵۷ کیلوگرام شیر در روز
۵۷ - ۲۳	اسپ ۵۰۰ کیلوگرام وزن زنده ادامه حیات
۶۸ - ۴۵	اسپ ۵۰۰ کیلوگرام وزن زنده با کار متوسط
۷۰۶	میش خشک
۱۱۰۳	میش شیرده
۱۰۱ - ۰،۴	بره ها ۲ - ۹ کیلوگرام وزن زنده
مصرف آب فی قطعه مرغ لیتر/ هفته	چوجه مرغ های گوشتی
۰،۱۰	چوجه مرغ چهار هفته ای
۰،۲۰	چوجه مرغ هشت هفته ای
۱۰۶۰ - ۱،۲۰	مرغ تخمی ۱۶ - ۲۰ هفته ای
۰،۳۸	چوجه فیل مرغ یک هفته ای
۹۰۶ - ۴،۷	چوجه فیل مرغ شانزده هفته ای

(ضیاء، ۱۳۹۵).

شرایط صحی بودن آب

آب آشامیدنی از هر منبع که بدست می‌آید باید دارای خصوصیات ذیل باشد:

- دارای خواص فزیکیمی (حرارت مناسب، شفافیت، بوی و ذایقه) مطلوب باشد؛
- دارای خواص کیمیاوی ثابت باشد؛
- عاری از هر گونه میکروب‌های بیماری‌زا و مواد کیمیاوی زیان‌آور باشد؛ و
- مقدار آن بقدر کافی موجود باشد (رشیق، ۱۳۸۵؛ نیاز، ۱۳۹۴).

درجه حرارت مناسب آب آشامیدنی برای حیوانات در دوره مختلف فزیولوژیکی از هم فرق می‌کند. چنانچه درجه مناسب حرارت آب نوشیدنی برای حیوانات بالغ ۱۰ - ۲۰ درجه سانتی‌گرید، برای حیوانات حامله ۱۲ - ۱۵ درجه سانتی‌گرید و برای حیوانات نا بالغ بین ۱۵ - ۳۰ درجه سانتی‌گرید تخمین گردیده است. همچنان برای گاوها بعد از ختم زایمان آب گرم (۲۵ درجه سانتی‌گرید) حاوی ۰.۸۵ فیصد نمک طعام سفارش می‌گردد. نوشیدن آب بسیار سرد باعث سرماخوردگی و برهم خوردن هضمیت در حیوان می‌گردد. شفافیت آب مربوط به منحل بودن مقدار مواد عضوی و منرالها در آب می‌باشد. به هر اندازه که مواد متذکره در آب کم‌تر باشد به همان اندازه آب شفاف‌تر به نظر می‌آید. رنگ آب مربوط به مکانی می‌باشد که از آنجا عبور می‌نماید. به طور مثال: اگر آب از منطقه عبور نماید که در آنجا اکساید آهن باشد، آب متذکره رنگ سرخ را به خود می‌گیرد. بوی آب ارتباط دارد با تخمر یا گنده شدن مواد عضوی و ملوث شدن منبع آب با مدفوع. همچنان ذایقه آب بیشتر به موجودیت کلوراید، سلفایدها (Baso، Case) و سایر نمکیات در آب ارتباط دارد (شریف، ۱۳۹۴؛ نیاز، ۱۳۹۴).

عاملین بیولوژیکی (میکروبها، پرازیتها و غیره) و مواد کیمیاوی از فکتورهای عمده ملوث کننده آب می‌باشند. آب‌های که از کنار کارخانه‌های صنایع مختلفه، شفاخانه‌ها، محلات تجمع مدفوع انسان و حیوانات، حمام‌ها و غیره جاها عبور می‌نمایند، دارای مقدار زیاد میکرواورگانیزم‌های مرض‌زا و تخم‌های پرازیت‌ها بوده که تعدادشان به میلیون‌ها عدد رسیده و باعث شیوع امراض گوناگون نیز می‌گردند. در ضمن آب‌های که از همچو منابع بدست می‌آید و یا با آبهای پاک یکجا می‌گردد، دارای انواع مواد

پوهنمل نوراحمد اکبری

زهري مانند: ارسنيك، سيانايٲ، مس، سرب و مركبات نايٲروجن دار بوده و هرگاه توسط حيوان به مصرف برسد سبب تلف شدن حيوان متذكره مي گردد(نياز، ١٣٩٤).

آزمایش‌های صحی آب

برای اینکه آب نوشیدنی قابل اطمینان و مجوز گردد، لازم است تا نمونه های نامطلوب آنرا مکرراً مورد آزمایش های بکتریالوژیکی و کیمیاوی قرار داد و به مجرد ظهور نشانه های نامطلوب در رفع آن باید تدابیر اتخاذ نمود.

الف) - آزمایش بکتریالوژیکی

هدف عمده این آزمایش آنست تا معلوم گردد که آیا آب متذكره با مدفوع انسانی و حیوانی آلوده گردیده است یا خیر؟ برای رسیدن به این هدف بوسیله آزمایش موجودیت و یا عدم موجودیت باسیل - کولی فورم (Coli form) را در آب جستجو می نمایند. کولی فورم از جمله بکتریای هوازی بدون سپور و گرام منفی بوده که قادر به تخمر گلوکوز است و در نتیجه گاز و اسید تولید می نماید.

ب) - آزمایش کیمیاوی

در آزمایش کیمیاوی معمولاً آب را از لحاظ موجودیت مرکبات چون امونیا، نایتريت، نایتريت و کلورین مورد امتحان قرار می دهند. دریافت مرکبات متذكره در آب دلالت به آلوده گی آب توسط مواد عضوی می نماید(نياز، ١٣٩٤).

نتیجه گیری و سفارشات

آب مهم ترین ماده است که حیوانات برای تأمین و ادامه زنده گی به آن نیاز دارند. آب استقلابی در اثر استقلاب مواد عضوی در انساج بدن ایجاد شده و در برخی حیوانات حتی به مدت طولانی احتیاجات آب شان را برآورده می سازد. کمبود آب در حیوانات در حال نمو باعث به تأخیر افتادن رشد شان گردیده و در حیوانات بالغ سبب تقلیل در تولید شان می گردد. مقدار آب مورد نیاز حیوانات به عوامل مختلف (نوع حیوان، وزن زنده، نوعیت خوراکی، نوع تولید، درجه حرارت محیط، میزان رطوبت هوا و خصوصیات فردی حیوان) بستگی دارد.

چون صحت و سلامتی انسانها رابطه مستقیم با تولید غذای سالم و باکیفیت دارد بنابراین تهیه غذا و تأمین آب صحی برای حفظ و سلامتی حیوانات و بقای آنها نیز ضرور بوده و همینطور محصولات سالم، باکیفیت و باارزش را برای نفوس جهان تولید می نمایند. حیوانات باید همیشه به آب صحی و وافر دسترسی داشته باشند. همچنان آب دادن به حیوانات باید به آهستگی اما بطور کامل انجام گرفته و در زمان آب دادن حیوانات به درجه حرارت آب دقت زیاد نمود.

مأخذ

۱. انورزی، محمد عمر. (۱۳۷۸). آب سر چشمه حیات. مرکز نشرات اسلامی صبور، پاکستان. ص-ص ۱۰-۲۴.
۲. رشیق، محمد حسن. (۱۳۸۵). پرورش گوسفند و بز. مطبعه نعمانی. ص-ص ۳۰-۷۵.
۳. شریف، محمدنعیم. (۱۳۹۴). تغذیه حیوانی. مطبعه مسلکی افغان. ص-ص ۱۰-۱۱.
۴. شریف، محمدنعیم. (۱۳۹۴). وظیفه و نیاز مندی آب. مجله علمی-تحقیقی دانشگاه البیرونی، شماره اول. ص-ص ۷-۱۴.
۵. شریف، محمدنعیم. (۱۳۹۶). کیمیای حیاتی. مطبعه خراسان قدیم. ص-ص ۲۲۳-۲۲۷.
۶. ضیاء، ضاالدین. (۱۳۹۲). مبادی مالداری. مطبعه نعمانی. ص-ص ۱۱۳-۱۱۵.
۷. ضیاء، ضاالدین. (۱۳۹۵). تغذیه حیوانی. مطبعه نعمانی. ص-ص ۱۶۸-۱۷۵.
۸. فرهومند، پرویز. (۱۳۸۸). دام پروری عمومی. دانشگاه اورمیه. ص-ص ۶۲-۶۴.
۹. کوهستانی، نثاراحمد. (۱۳۹۷). اساسات اکولوجی. مطبعه قرطبه. ص-ص ۶۰-۶۴.
۱۰. نیاز، نورمحمد. (۱۳۹۴). لکچرنوت حفظ الصحه و امراض حیوانی. برنامه ماستری پوهنچی زراعت پوهنتون کابل. ص-ص ۲-۱۳.
۱۱. موحدنژاد، احسان. (۱۳۹۸). استفاده از مفهوم ردپای آب مجازی در تولیدات دامی برای حفاظت منابع آب. نشریه حفاظت منابع آب و خاک، سال هشتم، شماره سوم. ص-ص ۱۳۳-۱۴۳.
۱۲. محمودی، علیرضا. (۱۳۹۶). تعیین کیفیت آب شرب دام برای چرای بز با استفاده از روش فازی. فصلنامه علمی-پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران. جلد ۲۴، شماره ۳. ص-ص ۶۴۶-۶۵۷.

۱۳. Hoekstra, A.Y. and Hung, P.Q., ۲۰۰۵. Globalization of water resources: international virtual water flows in relation to crop trade. Global environmental change. Pp, ۴۵-۵۶.

بررسی اهمیت اقتصادی پرورش مرغ‌های گوشتی در فارم‌های ولسوالی پغمان و ناحیه سیزدهم - کابل

پوهنمل عبدالمنان خادمیان^(۱)*

پوهنمل نورا احمد اکبری^(۱)

تقریظ دهنده: پوهنوال فضل الرب آریا^(۱)

(۱) استاد پوهنځی زراعت، پوهنتون البیرونی.

(۱)* نویسنده مسئول - ایمیل: amkhadimian@gmail.com

چکیده

شش فارم پرورش چوچه مرغ‌های گوشتی، در فارم‌های ولسوالی پغمان و ناحیه سیزده ولایت کابل مورد ارزیابی قرار گرفت. تحقیق کنونی نشان می‌دهد که ۶۰ فیصد گوشت مرغ توسط باشندگان کابل با پرورش مرغ‌های گوشتی تهیه می‌گردد. گوشت مرغ کبابی بدیل گوشت سرخ برای مصرف کنندگان می‌باشد. در هر دوره پرورش ده‌هفتاد و سه هزار چوچه مرغ - کبابی مفاد نموده و بیشترین خساره را در آغاز و روزهای اخیر پرورش تحمل نمودند که غیر اقتصادی می‌باشد. در تحقیق جاری فصل پرورش و تأثیرات اقتصادی مورد مطالعه قرار گرفته و ارقام از شش فارم در پغمان و ناحیه سیزدهم شهر کابل که سهم ارزنده در پرورش مرغ کبابی دارند با استفاده از سوال نامه‌ها جمع آوری گردیده است. از جمله ۲۳ فارم مرغ تنها ۶ فارم درین تحقیق طور تصادفی تحت بررسی قرار گرفته است. بررسی هانشان می‌دهد که ۶ دوره پرورش مرغ‌های کبابی در سال وجود داشته و هر دوره تقریباً دوماه را در بر می‌گیرد. نتایج نشان می‌دهد که مفاد بیشتر در اثر تنظیم بهتر، تطبیق واکسین غرض جلوگیری از امراض، سالون‌های سمینتی، ثبات مارکیت، استفاده از غذای استاندارد، عوامل تخنیک‌ی، تهیه چوچه مرغ از یک منبع تولیدی، استعمال ضد عفونی و فکتورهای حفظ الصحه تأثیرات بالقوه را بالای پرورش مرغ کبابی داشته است.

واژه‌های کلیدی: اهمیت اقتصادی، فصل پرورش، مارکیت، مرغ گوشتی.

Abstract

Six farms of breeding broiler chicken in Paghman district and of the ۱۳th district of Kabul province were examined from an economic point of view during the breeding seasons. The current research showed that ۶۰% of the meat consumption by the residents of Kabul are provided by raising broiler chickens. Grilled chicken is an alternative to the red meat for the consumers. In each round of breeding, the farmers obtained an average of ۳۰۰,۰۰۰ Afghanis from ۶,۰۰۰ grilled chickens, and the highest losses were observed at the beginning and at the end days of breeding, which is considered uneconomical. In this research, the breeding season and its economic impact were studied by using a questionnaire and the data were collected from ۶ farms in Paghman district and thirteenth section of Kabul city, which has its contribution in raising broiler chickens. Out of ۲۳ poultry farms, only ۶ farms of breeding broiler were used randomly for this purpose. Research shows that there are about ۶ rounds of grilled chicken in a year. The results shows that most benefits were obtained due to the better management, applying the vaccines for disease immunity, stability of the market, non-standard foods, technical factors, preparation of poultry from a production sources, disinfectants and management factors in maintaining hygiene had its economic impact on the breeding of broiler chickens.

Keywords: broiler, economic importance, mortality, market.

گوشت مرغ یکی از محبوبترین انواع گوشت در سراسر جهان است و محدود به منطقه خاصی نمی شود. سابقه استفاده از مرغ به عنوان غذا به ۶۰۰ سال قبل از میلاد بازمی گردد. (FAO, ۲۰۱۷) طیور در اکثر مناطق جهان جهت تأمین پروتئین حیوانی پرورش داده می شوند. پرورش مرغ در سیستم بسته راهی برای افزایش تأمین پروتئین حیوانی برای جمعیت در حال رشد شهری می باشد. پرورش طیور یک صنعت مهم و روبه رشد در زراعت جهان است. (FAO, ۲۰۱۱) افزایش جمعیت از یکسو بهبود نسبی درآمد پاره‌ای از طبقات شهرنشین‌ها از سوی دیگر موجب بالارفتن مصرف گوشت و محصولات پروتئین حیوانی گردیده است، ولی متأسفانه تولیدات حیوانی وزراعتی داخلی کشور جوابگوی این نیازها نبوده، بنا به منظور تأمین احتیاجات غذایی، مردم وابسته به بازارهای خارجی گردیده اند، به همین علت توجه بالای پرورش مرغ گوشتی یک ضرورت ملی محسوب می گردد (شاه ولی، ۱۳۸۷).

در سال‌های اخیر با رشد روز افزون جمعیت انسانی و بالا رفتن نیازهای غذایی، خصوصاً به پرورش طیور به دلیل سرعت رشد بالا، ضریب تبدیل مناسب غذا، سهولت در پرورش، عدم چربی بالا و نیز ارزان بودن گوشت مورد توجه قرار گرفته است. تولید مساعد و مناسب محصولات طیور با توجه به افزایش تقاضا، تنها از طریق بکارگیری روش‌های جدید پرورش و با کمترین زمان ممکن میسر خواهد بود. یکی از راه‌های دسترسی به این تولید مطلوب فراهم کردن نیازهای کلی غذایی مرغ می‌باشد که باید از طریق خوراک برآورده شود و مستلزم شناخت دقیق احتیاجات مرغ می‌باشد. یکی از شروط اصلی برای رسیدن به حد اکثر مفاد تولید، تغذیه متوازن چوپه‌های گوشتی در هر یک از دوره‌های (۱-۱۲) روز رشد (۱۲-۳۰) روز و پایانی است. به همین دلیل تهیه یک جیره متوازن از نظر مواد مغذی که جوابگوی احتیاجات مرغ با توجه به سن، رشد بدن و سیستم‌های فیزیولوژیک بدن بوده باشد، الزامی به نظر می‌رسد (حقوق دان، ۱۳۹۴). گوشت و تخم مرغ یکی از غذاهای مرسوم، متداول، ارزان قیمت و با کیفیت برای افراد بشر بوده که به آسانی پخته شده و همیشه آماده پختن می‌باشد. مصرف کننده گان گوشت و تخم مرغ کسانی‌اند که از مزایای کیفیت و قیمت آن آگاهی داشته، که در مقایسه با گوشت گاو مقدار پروتئین بیشتری دارد (مهران ترکی، ۱۳۸۲). صنعت چوپه‌های گوشتی در مدت کوتاهی به

وزن قابل ملاحظه به بازار می‌رسند، به طوری که در طی ۶-۵ هفته پرورش وزن به ۲/۵-۳ کیلوگرام می‌رسد. این سرعت رشد با هیچ حیوان اهلی دیگری مقایسه شده نمی‌تواند، ویا به عبارت دیگر در یک مدت محدود چوجه یک روزه به ۵۰ برابر وزن اولیه خود می‌رسد. بدین ترتیب در صورت پرورش طیور می‌توان، گوشت مورد نیاز جامعه را در اسرع وقت تولید و تهیه نمود (زهري، ۱۳۹۱).

برای پرورش طیوربا استفاده از خوراکی‌های متراکم می‌توان به مقدار وافر گوشت طیور را تولید نمود. همچنین مواد غیرقابل استفاده برای انسان که قاعدتاً نباید دور ریخته شوند توسط مرغ به ممتازترین ماده مغذی مورد نیاز انسان یعنی پروتین با کیفیت تبدیل می‌گردد. از طرف دیگر بخاطر اصلاح نژادهایی که در مرغ‌ها صورت گرفته است بازده غذایی در طیور بیش از دیگر حیوانات فارم بوده، طوریکه در نژادهای موجود با مصرف حدود ۲ تا ۲/۲ کیلوگرام غذای متعادل می‌توان یک کیلوگرام گوشت تولید نمود (زهري، ۱۳۸۲). طبق محاسبه که در امریکا صورت گرفته است ۶۵ تا ۷۰ درصد از مخارج کلی تولید چوجه های کبابی را مصارف مربوط به غذا تشکیل می‌دهد. از طرف دیگر چنانچه غذا از نظر ترکیب به خوبی متعادل نباشد، تأمین رشد سریع و مطلوب در چوجه های کبابی امکان پذیر نیست؛ بدین ترتیب توجه به کیفیت و کمیت غذا از نظر اقتصادی و صحتی در پرورش چوجه مرغ مسئله مهمی را تشکیل می‌دهد (شیوازاد، ۱۳۸۴). تقاضای بازار و توانایی‌های اقتصادی به تنهایی میزان فعالیت و رابطه بین مصرف و مفاد را مشخص نمی‌کند، بلکه این عوامل همراه با سن عرضه، نحوه محصولات، روش تولید و بسته بندی اثر گزار می‌باشد. در طول چند دهه گذشته، روش های تغذیه، در جهان تغییر نموده است و علاقه مندی زیادی برای گوشت قطعه بندی شده و محصولات دیگر بوجود آمده است و نظر به تقاضای بازار گوشت قطعه بندی شده نسبت به مرغ کامل افزایش یافته است. (Zoltan, ۲۰۱۰)

بالارفتن سن کشتار (مثلاً از ۴۰ روز به ۴۵ روز) برای کشتارگاه ها یک مزیت می باشد زیرا گوشت بیشتری از هر زمان دیگر در زمان رشد اعظمی مرغ بدست می آید. با این حال اثرات آن بر مفاد، کیفیت گوشت، محیط زیست و رفاه حیوان بررسی کمتری صورت گرفته است (Wang, ۲۰۱۲). محدودیت های افزایش سن چوجه مرغ های گوشتی بعد از سن ۴۲ روزه گی است که عمدتاً به علت افزایش تلفات و کاهش ضریب تبدیل خوراک می باشد و هردو عامل اقتصادی تولید گوشت را تحت تاثیر قرار

پوهنمل عبدالمنان خادامیان

میدهند و نیز حدود یک درصد افزایش در تلفات را بین سن ۴۳ تا ۴۶ روزه گی گزارش نموده است (Schmidt, ۲۰۰۸) اگر چه با زمان مصرف خوراک رشد چوپه‌های گوشتی و وزن بدن آن‌ها افزایش یافته، اما از طرف دیگر انرژی مصرفی خوراک جهت افزایش وزن بسیار کاهش می‌یابد. طوریکه استفاده مناسب از ظرفیت‌ها و تعداد دوره پرورش از مسائل مهم اقتصادی می‌باشند. بنابراین مطالعه با هدف تعیین اثرات سنین مختلف کشتار مرغ، دوره‌های مختلف پرورش و فاصله بین دوره‌های چوپه ریزی و ارقام اقتصادی مرغ گوشتی مهم می‌باشد. (Esmail, ۲۰۱۳) قیمت گوشت مرغ و قیمت خوراک تعیین‌کننده اصلی هزینه می‌باشد. هزینه‌های خوراک بطور قابل توجهی در سال‌های قبل در نوسان بوده است. بهبود جنتیکی علاوه بر بالابردن ظرفیت تولید گوشت، باعث کاهش سن عرضه مرغ به بازار نیز شده است. (Home, ۲۰۱۳) نظر سنجی‌یی که در خصوص تعیین بیشترین مفاد صورت گرفته است دوره پرورش برای چوپه‌های گوشتی روزهای ۴۰ و ۴۲ روزه گی می‌باشد. با استفاده از تفاوت مصارف دانه بعد از ۴۰ روز مرتبط با شاخص‌های رشد اعظمی و مصرف دانه بعد از ۴۲ روز غیر اقتصادی می‌باشد. (Samarakoon, ۲۰۱۲) مطالعه و بررسی‌های اخیر نشان می‌دهد که عوامل اقتصادی و تخنیکی شامل تولید، مصارف محیط زیست، رفاه مرغ و کیفیت گوشت سینه در چوپه‌های گوشتی بطور منظم با افزایش سن مرغ‌الی زمان کشتار افزایش می‌یابد. سن ۴۲ روزه گی جهت کشتار توصیه شده است. همچنان تخمین زده شده که مفاد خالص براساس مصارف مرتبط با خوراک و سایر مصارف تولید در سن ۴۲ روزگی مطلوب بوده است. (Baeza, ۲۰۱۱) برخی افراد با ایجاد فارم‌های پرورش طیور در کابل رو به توسعه بوده که (۶۰٪) نیازمندی شهروندان را تهیه می‌نماید، ولی نیازمندی‌های جامعه ما از نظر تأمین مواد غذایی مورد ضرورت تا حد زیادی وابسته به مارکیت‌های بیرونی است، که رسیدن به خود کفایی مواد غذایی ناشی از وابستگی‌های اقتصادی و نا امنی بوده که دامن گیر این سرزمین می‌باشد. گوشت مورد نیاز مردم کابل از ولایات و خارج کشور تهیه می‌گردد. برای پرورش مرغ‌های کبابی، آب و هوای کابل نسبتاً مساعد بوده، مارکیت گوشت در طول سال و ایام اعیاد برای پرورش دهنده‌گان رضایت بخش است. در فصل تابستان امراض مختلف دامن‌گیر چوپه‌های گوشتی می‌گردد. از طرفی مرغ‌های پیروارداتی بنا بر دلایلی بالای مارکیت این صنعت یک چالش عمده بوده،

همچنان از نظر فنی برخی از فارم های محلی با تجهیزات لازم پرورش دهی آراسته نمی باشد. این تحقیق ساحوی حد ممکن غرض در یافت مشکلات عمده پرورش دهندگان چوپه های گوشتی در این ولایت روی اهداف ذیل انجام شد. ۱- بررسی پرورش مرغ گوشتی از لحاظ اقتصادی، اهمیت غذای و زمینه کارایی. ۲- تولید گوشت و فارم داری و زمان مناسب برای پرورش. ۳- دریافت چالش ها مانند: کنترل امراض، فصل پرورش، ثبات مارکیت و استاک مادری.

مواد و روش کار

بررسی که درین تحقیق ساحوی صورت گرفته است موضوعات ذیل را شامل می گردد: مشاهده مرتب از فارم های نمونه وی تحت مطالعه طور ماهوار انجام یافته است. جهت معلومات عمومی و سروی از فارم های مرغداری گوشتی، با همکاری ریاست مالداری وزارت زراعت و مالداری، اتحادیه ملی مرغداران و مؤسسه (CARD-F) در آغاز برنامه، ولسوالی پغمان و ناحیه سیزدهم که فارم های پرورش مرغ های گوشتی داشته لیست و بطوری رندوم انتخاب صورت گرفته، تعیین و تثبیت ساحات از سه فارم ناحیه سیزدهم برچی - کابل انتخاب گردید. سپس سه فارم مرغداری پغمان بخاطر بررسی وضعیت مرغداری طور تصادفی انتخاب شد .

توزیع پرسش نامه های تحقیقی به فارم داران و درضمن مصاحبه با آنها جهت معلومات و ارقام احصائیوی که در حدود (۲۲) سوال را احتوا میکند، توزیع گردید. ارقام جمع آوری شده با استفاده اکسید یا گرام مشخص گردید.

نتایج

درین مرحله تعداد چوپه مرغ های که برای پرورش به فارم انداخته شده، ارقام یک فارم پرورشی در شش دوره می باشد. نتایج از ارقام بدست آمده معلوم شد که بیشترین تلفات در دور (دوم، سوم و چهارم پرورش دهی بوده) و در دور پنجم و ششم دوباره مرگ و میر کاهش می یابد. باید گفت که بیشترین تلفات در ناحیه سیزدهم ارزیابی گردید و کمترین تلفات در فارم محمدیونس و سید کمکی واقع ولسوالی پغمان و بالاترین ارقام تلفات در فارم عباس برچی همچنان فارم حبیب و نیک محمد نسبتاً مرگ

پوهنمل عبدالمنان خادمیان

کمر مشاهده گردید. افزایش مرگ و میر همزمان سبب خسارات بلند فارم داران شده است برعکس با پایین بودن تلفات مفاد بیشتر را بدست آورده اند .

گراف ۱. ارقام تلفات مرغ های پرورشی شش دوره یک فارم، مدت ۴۰ روز

در مجموع ۱۷۴۰۰۰ چوجه مرغ یک روزه تحت پرورش قرار گرفته که به مدت ۴۰ روز ۹۷۲۰ مرغ تلف شده است. و ۱۶۴۲۸۰ مرغ به ۴۰ روزه گی به فروش رسیده اند که مصارف مجموعی ۵۰۸۹۶۱۰۰ افغانی شده، کل عواید ۵۳۲۵۴۹۶۰ افغانی گردیده و مفاد خالص ۸۶۶۰۵۹۰ افغانی بدست آمده اند.

گراف ۲. ارقام شش موضوع فارم های مرغ گوشتی در یک دوره پرورشی.

در آغاز دور پرورش از اول ماه (حمل و ثور) عواید نسبتاً خوب با مصارف کمتر دیده شده در دور دوم و سوم برج (جوزا و سرطان) عواید قناعت بخش و مصارف کمتر ثبت شده است. تا چوجه ها درسن کمتر از ده روزه گی تلف شده، دوباره عواید و مصارف پرورش در آخر ماه (سرطان و اسد) سیر سعودی را نشان می دهد فصل امراض برانثیت و اسهال سفید دامنگیر فارم ها بوده، و در فصل (سنبله و میزان) عواید مناسب و کاهش مصارف دیده شده است، و در سه فارم پغمان و سه فارم ناحیه ۱۳ تأثیر فصل یک سان بوده است .

بحث و مناقشه

تحقیق حاضر بالای مسایلی چون: اهمیت اقتصادی مرغ های گوشتی، بهترین فصل پرورش، مارکیت، مدت پرورش دهی و حفظ الصحه ارقام گرفته شده است. در مجموع بشمول یک ولسوالی و یک ناحیه ساحه مورد مطالعه طور تصادفی انتخاب گردید.

در کابل پرورش چوجه کبابی از مدت چهارده سال بدین سو فعالیت و توسعه پیدا نموده است. در فارم ها بین ۵-۶ دوره مرغ کبابی پرورش می یابند، قابل ذکر است که هر دوره پرورش مدت ۵۰ روز و یا دو ماه را دربر گرفته و به سیستم باز پرورش می یابند و بین ۴۰ الی ۴۲ روزه گی، به بازار عرضه میگردند .

یافته های تحقیق واضح می سازد که پرورش مرغ های کبابی درین ساحات تحت این تحقیق همه ساله نظر به شیوع امراض فصلی، مارکیت بی ثبات و دیرماندن مرغ ها در فارم، خسارات رابه پرورش دهندگان بارمی آورد.

مطالعاتی که قبلاً در مورد مرغ های گوشتی در داخل و خارج از کشور انجام یافته، بیان کننده مشکلات موجود مارکیت، تاثیرات فصل بالای محصول، روز عرضه محصول به بازار، امراض تنفسی، آلوده گی- های محیطی و سطح تلفات وارده بالای پرورش طیور عنوان شده اند. (Baeza, ۲۰۱۱) با توجه به نتایج حاصله از این تحقیق و به استناد تحقیقات انجام یافته توسط دانشمندان عرصه مرغداری چالش عمده امراض در فصل های سال بوده که باعث خسارات کمر شکن برای فارم داران می گردد.

مرادعلی زهری در سال ۱۳۸۲ در دانشگاه تهران در اثر علمی پرورش مرغ گوشتی یاداشت نموده که برای تأمین مواد غذایی، نفوس روز افزون جهان تنها پرورش طیور جوابگوی غذای پروتینی می تواند باشد. بررسی ارقام جمع آوری شده در مورد رفع نیازمندی گوشت مورد ضرورت اکثر قاطع خانواده ها بازار مرغداری را به گردش درمی آورند .

همینطور و اشان در سال ۱۳۸۲ ابراز نمود که صنعت مرغداری نقش بسیار مهمی در تبدیل خوراکی ها و سایر محصولات به گوشت و تخم مرغ دارند که مواد غذایی مفیدی برای انسان های نیازمند می باشد. این صنعت در حال رشد، به عنوان یک منبع درآمد و غذای زودرس قابل استفاده برای جمعیت روز افزون جهان است. در بعضی از نقاط دنیا که از نظر مواد غذایی در کمبود و فقر به سر می برند، امکانات افزایش تولید مواد غذایی به تناسب افزایش جمعیت در آن ها وجود ندارد. این گونه جوامع به مرور زمان از گرسنگی تبدیل به مرگ و میر بالا شده و می شوند. تولید مواد غذایی در دنیای امروز، بخصوص در کشورهای جهان سوم یکی از مسائل بغرنج اجتماعی به شمار می رود و طبق پیش بینی این مسئله در آینده نزدیک باعث اشکالات و تنش های اجتماعی بیشتری خواهند شد، خصوصاً در کشورهای فقیر و عقب مانده. تحقیق موجود نشان می دهد که مشکلات اقتصادی سبب شده تا گوشت مرغ پیر وارداتی به علت ارزان بودن بفروش میرسد و این یک تهدید جدی است که دامنگیر صحت مردم ما می باشد.

پوهنمل عبدالمنان خادمیان

شیوازاد در سال ۱۳۸۴ در مطالعات خویش وانمود کرده است که ۶۵ تا ۷۰ درصد از مخارج کلی تولید چوپه‌های کبابی را مصارف مربوط به غذا تشکیل می‌دهد. در صورت که غذا از نظر ترکیب متوازن نباشد، رشد سریع و مطلوب امکان پذیر نیست. بدین ترتیب، توجه به کیفیت و کمیت غذا، اقتصادی و صحتی بودن غذا در پرورش چوپه مرغ‌ها مسئله مهمی را تشکیل می‌دهد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که ۴ کیلو جیره ایرانی برای یک چوپه مرغ معاً سایر مصارفات به قیمت ۱۷۰ افغانی تمام گردیده که با این جیره و مصرف چوپه مرغ متذکره ۱۸۰۰ گرام وزن می‌گیرد و فعلاً در بازار ۱۸۰۰ گرام گوشت مرغ حدود ۴۰۰ افغانی است و ۷۰ افغانی از یک مرغ به مدت ۴۲ روز مفاد بدست می‌آید، بنابر نتایج این تحقیق با یافته‌های شیوازاد همخوانی دارد.

همین طورتایج ارقام مرغ داری‌ها نشان می‌دهد که تلفات در ده روز اول و بعد از سن ۵۰ روزه گی دوباره افزایش می‌یابد. افزایش تلفات با سن رابطه دارد و علت مشخص آن را شکستگی پا بدلیل وزن سنگین تر بدن ذکر نمودند. مطابق با نتایج Baeza و همکارانش در سال ۲۰۱۱ تلفات از سن ۴۲ روز به بعد افزایش می‌یابد و چوپه‌های سن ۶۳ روزه در مقایسه با چوپه‌های ۳۵ الی ۴۲ روزه، ۵ تا ۷ برابر تلفات بالاتری دارند. طبق سوالنامه نتایج تحقیق نشان می‌دهد که با نتایج Baeza مطابقت دارد.

همین قسم نظر به ارقام موجوده از فارم‌های مرغداری ساحات مختلف که اکثر فارم داران نظر به علاقه مندی گوشت مرغ به سن ۴۲ تا ۴۴ روزگی مرغ‌های خویشرا به مارکیت به فروش می‌رسانند. زهری در سال ۱۳۸۲ گزارش داد که چوپه‌های گوشتی باید به وزن مطلوبی به فروش برسند، اگر چوپه‌های گوشتی در وزن مطلوب به بازار فرستاده شوند، علاقه‌مندی مصرف‌کننده و نیازهای بازار در نظر گرفته شود مفاد بیشتری بدست خواهد آمد، نتایج تحقیق حاضر را تأیید می‌کند.

همچنان تعدادی از کشتارگاه‌ها در ناحیه سیزدهم شهر کابل وجود دارد که بعد از ذبح به قطعات مانند سینه و ران، پاها و جگر بسته‌بندی می‌نمایند. جگر بازار خوبی داشته که مقدار ۸۰۰ گرام آن به ۱۰۰ افغانی به فروش میرسد. در این رابطه Zoltan در سال ۲۰۱۰ گزارش داد که تقاضای بازار و ظرفیت اقتصادی به تنهایی میزان فعالیت‌ها و رابطه بین مصرف و مفاد را مشخص نمی‌کند، بلکه این عوامل در طول چند دهه

پوهنمل عبدالمنان خادمیان

گذشته، علاقه زیادی برای گوشت قطعه‌بندی شده و محصولات دیگر بوجود آمده است. بررسی‌های ما نیز نشان می‌دهد که نظریه تقاضای بازار گوشت قطعه بندی شده نسبت به مرغ کامل افزایش یافته است. البته بادر نظر داشت هنگام فروش، نحوه محصولات و بسته بندی اثرگذار می‌باشد، تحقیق حاضر با تحقیق Zoltan تطابق دارد.

مشاهدات که از فارم‌ها صورت گرفت خوراکی ایرانی در چهار مرحله مصرف می‌شود و ۲۰۰ افغانی بالاتر از دانه پاکستانی بوده و همراه با لیبیل ترکیبات می‌باشد. استفاده از دانه ایرانی برای مرغ‌ها در مدت ۴۵ روز دوکیلو وزن گرفته و استفاده از دانه پاکستانی از شرکت SB Habib برای مرغ‌ها مشکلات بدهضمی بار می‌آورد، اما مرغ‌ها در مدت ۴۰ و ۴۲ روزه دوکیلو گرام وزن می‌رسند. نتایج حاصله در سال ۲۰۱۳ نشان می‌دهد که خوراکی با ترکیبات متوازن بالای وزن مرغ‌ها تأثیر قابل توجهی دارد. بهبود جنتیکی علاوه بر بالا بردن ظرفیت تولید گوشت باعث کاهش سن عرضه مرغ به بازار نیز می‌شود.

نتایج حاصله این سروی با نتایج تحقیق Wang در سال ۲۰۱۲ در ایالات متحده امریکا صورت گرفت در مطابقت قرار دارد، زیرا افزایش سن کشتار مثلاً (از ۴۰ روز به ۴۵ روز) برای کشتارگاه‌ها یک مزیت می‌باشد به علت اینکه گوشت بیشتری از هر زمان دیگر در زمان رشد اعظمی مرغ بدست می‌آید. با این حال اثرات آن بر مفاد، کیفیت گوشت، محیط زیست و رفاه حیوان تأثیر دارد. با استفاده از تفاوت مصارف دانه بعد از ۴۰ روز مرتبط با شاخص‌های رشد اعظمی و مصرف دانه بعد از ۴۲ روز غیر اقتصادی می‌باشد که با مطالعه Samarakoon در سال ۲۰۱۲ صدق میکند.

سروی وارقام گیری که از ۶ فارم مرغداری سه فارم در ولسوالی پغمان و سه فارم در ناحیه سیزدهم برچی و از هر فارم شش دوره صورت گرفت، نتایج حاصله بر می‌آید که تا سن ۴۴ روزه گی مرغ‌ها رشد اعظمی داشته و مصرف دانه اقتصادی می‌باشد. در صورت دیرماندن مرغ‌ها در فارم مصرف دانه بالا رفته و قدرت تبدیل غذا به وزن ناچیز می‌گردد و مدل کامپیوتری شبیه سازی را برای ارزیابی بهترین سن کشتار چوپه‌های گوشتی Wang در ۲۰۱۲ ارائه نمودند، طوری که وزن بدن بتدریج با افزایش سن

پوهنمل عبدالمنان خادمیان

کشتار بالا می‌رود. عواید خالص که تحت تأثیر مصارف خوراک و پرورش می‌باشد، بین دوره ۴۲ تا ۴۹ روز به حد اکثر رسیده و سپس کاهش می‌یابد که وزن زنده فقط تا سن ۴۴ روزه‌گی در حال افزایش می‌باشد و حد اکثر اندازه رشد تا این سن بدست می‌آید؛ بعد از آن، اندازه رشد کاهش یافته و نزدیک به صفر در زمان بلوغ می‌رسد. مصرف خوراک تا سن ۴۸ روزه‌گی افزایش می‌یابد اما بطور مداوم با افزایش سن اندازه ضریب تبدیل خوراک کاهش می‌یابد. نتایج حاصله با بررسی Schmidt در سال ۲۰۰۸ در مطابقت قرار داشته اگر تلفات در سن بلوغ شیوع نماید مرغداری غیر اقتصادی تمام می‌شود.

با توجه به نتایج حاصله از این تحقیق ساحوی و استناد به تحقیقات انجام شده از فارم‌ها نتایج ما با بررسی Baeza در سال ۲۰۱۱ همخوانی دارد. مطالعه و بررسی‌های اخیر وی نشان می‌دهد، که عوامل اقتصادی و تخنیکی شامل تولید، مصارف دانه و محیط زیست، رفاه مرغ و کیفیت گوشت سینه در چوپه‌های گوشتی بطور منظم با افزایش سن مرغ الی زمان کشتار افزایش می‌یابد. سن ۴۲ روزه‌گی جهت کشتار توصیه شده است. اگرچه تخمین زده شده که مفاد خالص بر اساس مصارف مرتبط با خوراک و سایر مصارف تولید در سن ۴۲ روزه‌گی مطلوب بوده است.

نتیجه گیری

بررسی‌ها نشان می‌دهد که در تهیه چوپه مرغ‌ها مشکلات اولیه پرورش دهی وابسته به کشورهای خارجی است. فصل خوب برای پرورش دهی ماه‌های حوت، حمل، ثور، جوزا، سنبله و میزان می‌باشند. بیشترین تلفات موسومی مرغ کبابی در ماه‌های سرطان، اسد، عقرب و قوس تثبیت شد. تلفات چوپه مرغ‌ها در جریان پرورش دهی در ده روز اول بیشتر به مشاهده رسید. بهترین سن جهت فروش چوپه مرغ‌های کبابی ۴۰-۴۵ روزه‌گی اقتصادی است.

فارم‌های که بین ۱۵۰۰-۲۵۰۰ چوپه را پرورش می‌دهند تلفات آن‌ها به مراتب کمتر از فارم‌هایی اند که بین ۵۰۰۰-۶۰۰۰ چوپه پرورش می‌دهند. دلیل تلفات صالون‌های بزرگ را فارم‌داران مرض برانثیت و اسهال سفید را وانمود کردند.

پوهنمل عبدالمنان خادمیان

۲۰٪ کاهش درس کشتار که نشان دهنده افزایش توانائی وراثت و تجهیزات مورد ضرورت می باشد. امروزه مرغ های گوشتی در مدت ۴۰ روز به ۲ کیلوگرم وزن می رسد. این امر باعث شده است که طول دوره پرورش کوتاه تر شده و درعین واحد زمان تولید بیشتر گردد .

پرورش طیور در کابل طی شش دوره، هر دوره مدت ۴۰ تا ۴۵ روز، پاک کاری و ضد عفونی ۱۶ تا ۲۰ روز را احتوا می کند که در مجموع دو ماه را دربر می گیرد. نتایج تحقیق نشان می دهد که مفاد بیشتر در دور اول و دوم و پنجم بدست می آید. مفاد خالص تابع عوامل امراض، فصل عرضه حیوانات دیگر به بازار و مدیریت دوره پرورش بالای مرغداری می باشد. ضد عفونی نادرست، تلفات فصلی، ثبات مارکیت تأثیر مستقیم بر مفاد خالص داشته و اما وابستگی، شامل تهیه چوپه، دانه، ادویه جات از خارج بالای عواید خالص رابطه اقتصادی دارد. اهمیت اقتصادی مرغ های کبابی جایگاه خود را در بازار ثابت کرده زیرا گوشت مرغ از پرفروشترین گوشت های بازار می باشد و برای فارم داران علاقه مندی در تولید گوشت وجود دارد. فارم داران که در سالون های خامه بدون افراد متخصص پرورش می دهند خسارات بیشتر را از رطوبت و بروز امراض متحمل شده و دست کشیده اند. در پرورش مرغ های کبابی در کابل موارد ذیل غیر اقتصادی اند: خرید چوپه یکروزه، دانه و تجهیزات وارداتی، ۲. مرگ و میر موسومی، ۳. نبود استاک مادری، ۴. عدم ثبات مارکیت، ۵. گوشت مرغ وارداتی.

بالای پرورش مرغ های گوشتی در کشور کمتر تحقیق صورت گرفته است، بنا منابع اندک وجود دارد. از ایجاد فارم های مرغداری، زمینه کاریابی مساعد شده و باعث رشد اقتصاد فامیلی و ملی می گردد که از این طریق زمینه توسعه سکتور خصوصی فراهم می شود.

سفارشات

جلوگیری از مرگ و میر (Mortality) فصلی با مهارت های مؤثر از جمله تطبیق واکسین و قایه با عصاره های نباتات طبی باعث کاهش تلفات و مفاد خالص می گردد.

پوهنمل عبدالمنان خادمیان

ایجاد شغل از راهکارهای پایدار در جلوگیری از واردات و رسیدن به خود کفایی، تهیه جیره بلانس شده توسط افراد متخصص، تهیه واکسین، استاک مادری، فارم‌های معیاری برای پرورش دهندگان و درپروسس محصولات فرعی همکاری دولت یک امر حتمی است .

توسعه کشت جواری و حیوبات یک نیاز اساسی بوده، زیرا تاثیر مستقیم بالای خوراکیه انسانی دارد و تقریباً ۶۰ درصد دانه مرغ را حیوبات تشکیل می‌دهد.

بنابراهمیت صنعت در حال رشد مرغداری لازم است تا درحل مشکلات اقدامات بنیادی و مؤثر در قدم نخست موقیعت فارم‌ها در ساحات مناسب، و اقدام بعدی برای تأمین آب و برق توجه دولت صورت گیرد.

منابع

۱. حقوق دان، جلال، ابوالقاسم، گلیمان وحیدر، زرقی. (۱۳۹۴). مطالعه اثر سطوح انرژی و زمان تعویض جیره پیش دان بر عملکرد چوچه های گوشتی. دومین همایش ملی دام و طیور شمال کشور. انجمن علوم دامی ایران. ص. ۱.
۲. زهری، مراد علی. (۱۳۸۲). پرورش طیور گوشتی. انتشارات دانشگاه تهران. ایران. چاپ (۱۱). ص ص. ۲ - ۲۷۰.
۳. زهری، مراد علی. (۱۳۹۱). پرورش طیور گوشتی. انتشارات دانشگاه تهران. چاپ (۱۷). ص ص. ۲-۲۲.
۴. شاه ولی، منصور ومعینی زاده. (۱۳۸۷). بررسی عوامل مؤثر بر ضایعات خوراک در صنعت طیور گوشتی کشور و راهکارهای کاهش آن. بخش علوم دامی دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز. شماره (۷۹). ص. ۸.
۵. شیوازاد، محمود. وعلیرضا، صیداوی. (۱۳۸۴). تغذیه طیور. انتشارات دانشگاه تهران، ایران. ص ص. ۷۳-۷۵.
۶. مهران ترکی، آرشامی. (۱۳۸۲). تأثیر بر سرعت رشد و مصرف خوراک بر پاسخ انتهایی در چوچه های گوشتی. مجله علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه صنعتی اصفهان ایران. شماره (۴). ص. ۱۴۳.
۷. Baeza, E., Arnold, C., Jalli., Chartrin, P., Gigaud, V., Mercierand, F., Durand, C., Meteau, K., Bihan, L.E., Berri C. (۲۰۱۱). Influence of increasing slaughter age of chickens on meat quality, welfare, and technical and economic results. Journal of Animal Science. ۹۰: p۱.
۸. Esmail, S. H. (۲۰۱۳). Factors affecting feed intake of Chickens, World Poultry. Read Business by, the Netherlands. ۲۹(۱): Pp۱۵-۱۷.

۹. Samarakoon, S. M. R., Samarasinghe, K. (۲۰۱۲). Strategies to improve the cost effectiveness of broiler production. *Tropical Agriculture Research*. ۲۳(۴).
۱۰. Schmidt, G. A. (۲۰۰۸). The effect of broiler market age on performance parameters and economics, *Revista Brasileira de Ciencia Avicola*,. ۱۰(۴).
۱۱. Home, P. L. M. Van. (۲۰۱۳). Competitiveness of the EU Poultry Meat Sector, LEI Report ۲۰۱۳-۰۶۸, LEI Wageningen UR. The Hague. Pp ۳۴-۴۳.
۱۲. FAO: Food Agriculture Organization of the United Nations. (۲۰۱۳). Poultry development review: the role of poultry in human nutrition, Queensland, Australia. ۱FAO.
۱۳. FAO: Food Agriculture Organization of the United Nations. (۲۰۱۷). Poultry development review: the role of poultry in human nutrition, Queensland, Australia. P. ۱.
۱۴. Wang, B. Y., Chien, L. H., Roan, S. W. (۲۰۱۲). POMA- BROILER. A computer simulation model to evaluate the optimal market age of broilers, *Journal of Animale and Vaterinary Advances*. ۱۱(۱۴): Pp ۲۴-۹۳.
۱۵. Zoltan, P. (۲۰۱۰). Jo inditas, eredmenyes hizlalas, *Baromfiagazat*. GBT Press, Budapest. ۱۰(۴): p. ۶.
۱۶. N, A. Poultry Industry Association. (۲۰۱۷). Kabul, Afg. Net. ۳. P.

پوهنمل عبدالمنان خادمیان

نانوذرات فلزات نجیب و کاربرد آن در تداوی امراض سرطانی

پوهنیار سیدعلی اقا سادات^(۱)*

پوهنیار روح الله فجر^(۱)

تقریظ دهنده: پوهندوی دکتور نجیب الله شفق^(۲)

(۱) استاد پوهنځی تعلیم و تربیه، پوهنتون البیرونی.

(۱)* نویسنده مسئول- ایمیل: sayedaqasadat۷۲@gmail.com

(۲) استاد پوهنځی طب، پوهنتون البیرونی.

چکیده

فلزات نجیب و ترکیبات آن به عنوان عوامل تداوی از زمان‌های قدیم در طبابت برای تداوی امراض مختلف استفاده شده است. به تازگی، پیشرفت‌های زیادی در زمینه تکنالوژی نانو در جهت توسعه انواع مختلف نانو مواد با طیف وسیعی از کاربردها صورت گرفته است. این تحقیق با استفاده از روش تحلیلی توصیفی کاربرد نانو ذرات فلزات نجیب را در تداوی امراض سرطانی مورد بررسی قرار می‌دهد. با توجه به اندازه کوچک نانو ذرات می‌توانند به راحتی با مالیکول‌های حیاتی، در حجرات سطحی و درونی ارتباط برقرار کنند و هدف‌گیری بهتر برای تشخیص و تداوی به ارمغان بیاورند. نانو ذرات فلزات نجیب به علت نقش قابل توجه آن‌ها در تشخیص و تداوی بیماری‌های ناخوشایند، محققان را الهام می‌بخشند و یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که در میان نانو ذرات فلزی، نانو ذرات فلزات نجیب، کاربردهای بالقوه بیومیدیکل را نشان داده‌اند.

واژه‌های کلیدی: فلزات نجیب، امراض سرطانی، نانو ذرات، طلا، نقره

Abstract

Noble metals and their compounds have been used as therapeutic agents since ancient times in medicine to treat various diseases. Recently, many advances have been made in the field of nanotechnology in the direction of developing various types of nanomaterials with a wide range of applications. This research, with a descriptive analytical method, examines how noble metal nanoparticles are used in the treatment of cancer. The findings of this research show that among metal nanoparticles, noble metal nanoparticles have shown potential biomedical applications. Considering the size of nanoparticles which is very small, they can easily communicate with vital molecules, on the surface and inside, and bring better targeting for diagnosis and treatment. Metal nanoparticles inspire researchers because of their significant role in the diagnosis and treatment of unpleasant diseases. The findings of this research show more about the medicinal uses of nanoparticles of noble metals, especially silver, gold and platinum, in the diagnosis and treatment of cancer diseases.

Keywords: noble metals, cancer diseases, nanoparticles, gold, silver

بیماری سرطان و انواع مختلف آن بسیار شایع شده است و افراد زیادی از آن رنج می‌برند. در حال حاضر، روش‌های تداوی موجود از جمله شیمی‌درمانی، رادیوتراپی و غیره نیز همراه با بعد تداوی، عوارضی ایجاد می‌کنند که برای بیمار ناخوشایند می‌باشد. از این رو دانشمندان و محققان به دنبال توسعه و بهبود هر چه بیشتر راه‌های تداوی برای مقابله با این بیماری مهلک می‌باشند. در این میان علم نانو و تکنالوژی نانو بسیار گسترش یافته است و زمینه‌های مختلف آن از جمله نانو ذرات به صورت گسترده برای انواع برنامه‌های کاربردی، به‌ویژه برای تحویل دوا و موارد تشخیصی و تصویربرداری مورد توجه و استفاده قرار گرفته است. در حال حاضر تعداد زیادی از سیستم‌های ره‌ایش دوا از نانو ذرات ساخته شده‌اند و مواد مختلف به‌عنوان عوامل تحریک‌کننده دوا و یا تقویت‌کننده برای بهبود اثربخشی تداوی و دوام و ثبات و همچنین ایمنی دواهای ضد سرطان مورد استفاده قرار گرفته‌اند. مواد مورد استفاده برای ره‌ایش دواهای سرطانی به دسته‌های مختلف پولیمیری، مقناطیسی، مالیکول‌های حیاتی تقسیم شده‌اند. همچنین این مواد می‌توانند تغییرات و اصلاحات سطحی مانند اتصال به آنتی‌بادی‌ها و لیگاندهای هدف را نیز فراهم کنند تا نانو ذرات به‌طور هدفمند عمل کنند تا اثربخشی تداوی افزایش یابد.

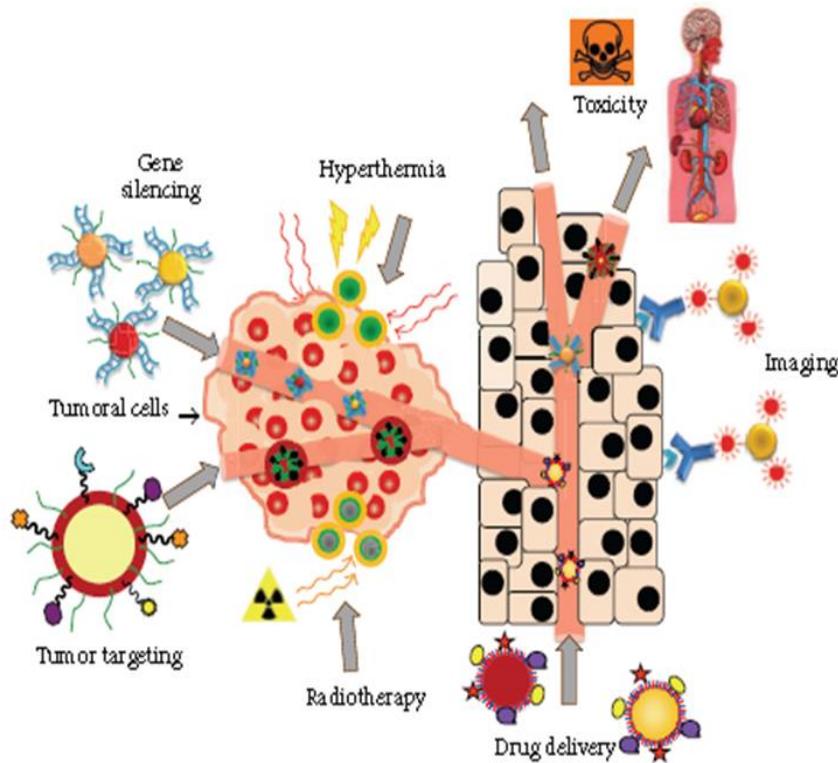
پیشینه: فلزات نجیب، این پتانسیل را دارند که کاربردهای علم مواد بر پایه نانو مواد را در زمینه‌های مختلف از جمله کاتالیزورها، ترمیم خودکار و... به‌طور قابل ملاحظه‌ای توسعه دهند. پیش‌بینی شده که این ترکیبات انقلابی در عرصه علوم دوا، به‌خصوص در زمینه‌های شناسایی مالیکول‌های حیاتی^{۱۶}، کنترل کارایی دواها و تداوی سرطان ایجاد نماید (Kowligi, K.N., et al ۲۰۱۱). مهم‌ترین خصوصیات فلزات نجیب شامل مقاومت استثنایی در برابر خوردگی طیف وسیعی از مواد گازی و مایع و پایداری در حرارت‌های بالا است (Bhattacharyya, S., et al ۲۰۱۲). فلزات نجیب شامل نقره^{۱۷}،

^{۱۶} Biomolecules

^{۱۷} Silver

طلا^{۱۸}، پلاتین^{۱۹}، پلادیم^{۲۰}، رودیم^{۲۱}، رنیم^{۲۲}، روتنیم^{۲۳}، ایریدیم^{۲۴} و اوسمیم^{۲۵} می‌باشند. نانو ذرات فلزات نجیب مانند طلا، نقره و پلاتین و... کاربرد روزافزونی در صنعت و طبابت یافته‌اند. خواص جذاب فیزیکی و کیمیاوی آن‌ها که از خواص کوانتومی و سطح زیادشان ناشی می‌شود، در سال‌های اخیر بیش از گذشته مورد توجه قرار گرفته است (Rai, M., et al ۲۰۱۶). ذرات غیر سمی و ایمن نانو ذرات فلزات نجیب، امکان کنترل اندازه، شکل و همچنین امکان اتصال با مالیکول‌های زنده و دواها، این نانو ذرات را جهت کاربردهایی در حوزه‌ی زیست‌فناوری^{۲۶} برجسته کرده است. خواص سطحی نانو ذرات که به صورت عمده به وسیله‌ی عوامل پایدارکننده و گروپ‌های وظیفوی ایجاد می‌شوند، یکی از مهم‌ترین پارامترهایی^{۲۷} است که فعالیت زندگانی نانو ذرات را تعیین می‌کند. سیستم‌های دوارسانی که بر اساس نانو ذرات فلزات نجیب طراحی می‌شوند، اثر تداوی بیشتر، سمیت کمتر، جذب حجروی بالاتر، افزایش فارماکوکینتیک^{۲۸} دوا، راحتی و پذیرش مریض و نیز تجمع دوا در محل اثر را به دنبال خواهد داشت. نانو ذرات فلزات نجیب به‌طور خاص، دارای انواع کاربردهای زیست پزشکی^{۲۹} که شامل استفاده از آن‌ها در معاینات بسیار حساس تشخیصی (Baptista, P., Pereira, E., ۲۰۰۸)، افزایش تخلیه حرارتی و شعاع درمانی (Slatkin, D.N., et al (۲۰۰۸)) و همچنین حامل‌های غیر سمی رهایش دوا و ژن هستند. علاوه بر این، سیستم‌های مبتنی بر نانو ذرات فلزات نجیب می‌توانند به‌طور هم‌زمان تشخیص و تداوی را انجام دهند (Xie, J., et al (۲۰۱۰)) (شکل ۱)

-
- ۱۸ Gold
 - ۱۹ Platinum
 - ۲۰ Palladium
 - ۲۱ Rhodium
 - ۲۲ Rhenium
 - ۲۳ Ruthenium
 - ۲۴ Iridium
 - ۲۵ Osmium
 - ۲۶ Biotech
 - ۲۷ parameters
 - ۲۸ Pharmacokinetics
 - ۲۹ Biomedical

شکل ۱. نانو ذرات فلزی نجیب برای تداوی سرطان. هنگامی که تومور به طور مستقیم به سیستم گردش خون متصل است، نانو ذرات می توانند از ویژگی های عروق تازه تشکیل شده بهره ببرند و تومورها را هدف قرار دهند.

خصوصیات منحصر به فرد نانو ذرات فلزات نجیب، مانند سطح بالا نسبت به حجم، خواص اپتیکی گسترده و سهولت تولید، در زمینه بالینی^{۳۰} برای تداوی سرطان کاربرد دارند (Bhattacharya, R., et al ۲۰۱۱). نانو ذرات فلزی نجیب (به عنوان مثال طلا، نقره و یا ترکیبی از هر دو) می توانند به راحتی با اجزای مختلف مانند آنتی بادی، پپتایدها^{۳۱} و DNA / RNA به طور خاص برای حجرات مختلف و با

^{۳۰} Clinical
^{۳۱} Peptides

پولیمیرهای سازگار با محیط زیست (مثلاً پلی اتیلن گلیکول PEG)^{۳۲} به منظور افزایش طول عمر درون تنی^{۳۳} تحویل دواهای و جن استفاده شوند. علاوه بر این، آن‌ها می‌توانند نور و فرکانس رادیو را به حرارت تبدیل کنند، بنابراین قادر به تخریب حرارتی حشرات سرطانی هدف می‌شوند. Chandra, P., (et al ۲۰۱۰). در این مقاله مروری، بر موارد استفاده طبی نانو ذرات فلزات نجیب در تداوی سرطان تمرکز داریم.

روش کار

برای گردآوری و جمع‌بندی اطلاعات از پایگاه‌های اطلاعاتی Pubmed, Sciencedirect و Google Scholar استفاده گردید. مقالات مرتبط نگارش شده در زمینه استفاده نانو ذرات فلزات نجیب در تداوی انواع سرطان‌ها مورد مطالعه قرار گرفتند. لازم به ذکر است که تجزیه و تحلیل داده‌های این مطالعه مروری به صورت کیفی انجام شد.

تداوی

در کاربردهای طبی مانند دوارسانی و تصویربرداری، اندازه نقش مهمی در کارایی و موفقیت تداوی دارد. در کاربردهای زندگی، اندازه ماکرو در مقایسه با اندازه نانو به خاطر اندازه اجزای سلولی و زیر سلولی محدودیت‌هایی دارد. برای مثال، روش‌های مرسوم دوارسانی در ابعاد میکرون که برای تداوی سرطان استفاده می‌شوند از ناکارآمدی انتقال، هدف‌گیری نامناسب، اثرات سمی روی بافت‌های سالم و اختلالات منتقل شده به نقاط تومور، رنج می‌برند. در آغاز کاربردهای دوارسانی، روش‌های مختلفی برای تجویز دوا وجود داشت که از آن جمله می‌توان به روش‌های خوراکی، استنشاقی، تحت الجلدی، وریدی و غیره اشاره کرد. انتقال به روش خوراکی و استنشاقی موجب افزایش دوا در خون می‌شود و در عین حال پروفایل رهایش دوا بسیار ضعیف است. انتقال پوستی هم فاقد هدف‌گیری است و به حشرات سالم هم آسیب می‌زند. این چالش‌ها منجر به توسعه (دواسازی هدفمند) به عنوان راه‌حل غلبه

^{۳۲} Polyethylene glycol

^{۳۳} inside the body

پوهنیار سیدعلی آقا سادات

بر مشکلات انتقال شدند. به هر حال، وسیله‌های انتقال که در اندازه میکرون هستند نمی‌توانند به روش غیرفعال از سلول‌ها و منافذ حجره عبور کنند و این مسئله شامل حجرات توموری که اندازه منفذ آن‌ها ۳۸۰ تا ۷۸۰ نانومتر است نیز می‌شود. در نتیجه سیستم انتقال نانو هدفمند سیستم ایده‌آلی برای کاربردهای بیولوژیکی، محسوب می‌شود.

هدف‌گیری مؤثر *in vivo* به توده ناهمگن حجرات سرطانی و بافت هنوز هم نیازمند انتخابی بهتر و غیر سمی برای حجرات سالم اطراف است. با این حال، هدف‌گیری حجرات تومور همیشه امکان‌پذیر نیست، زیرا برخی از دواها نمی‌توانند به‌طور مؤثر نفوذ کنند و ماهیت تصادفی این روش کنترل پروسه را دشوار می‌کند و ممکن است منجر به مقاومت چند دوايي شود. نمایش رایج سرطان، اغلب باعث از بین رفتن حجرات سالم می‌شود که می‌تواند باعث اثرات سمی و عوارض جانبی در بیمار شود. به همین دلیل نیاز به یافتن شیوه‌های جدید برای تداوی، این بیماری احساس می‌شود به‌منظور کاهش اثرات سمی دوا بر روی حجرات طبیعی و جهت تحویل اختصاصی دوا به بافت سرطانی از روش‌های جدید تحویل دوا به بافت با کمک نانو ذرات به‌عنوان حامل می‌توان کمک گرفت.

هدف‌گیری تومور

پیش‌بینی می‌شود که بیش‌ترین دستاورد در انتخاب تداوی با ترکیبی از چندین استراتژی هدفمند به دست می‌آید که قادر است به‌طور هم‌زمان عوامل مختلف تداوی را هدف قرار داده و تحویل دهد، درحالی‌که از موانع بیولوژیکی و بیوفیزیکی ارگانیزم‌ها اجتناب می‌کند. استراتژی‌های هدف‌گیری نانو ذرات به بافت‌های سرطانی بر هدف‌گیری منفعل و فعال تمرکز می‌کنند. در هدف قرار دادن منفعل، به دلیل اینکه حضور تومورهای متعدد، تومورهای معیوب و تخلیه لمفاوی ضعیف را با توجه به رشد سریع تومورهای جامد ایجاد می‌کنند، نانو ذرات فلزات نجیب می‌توانند از طریق عروق انژیوژنیک^{۳۴} به داخل بافت بنیادی تومور نفوذ کنند. برای هدف‌گیری فعال، نانو ذرات می‌توانند به‌راحتی با انواع مختلفی از آنتی‌بادی‌ها، پپتیدها و DNA / RNA برای گیرنده‌های خارج الحجروی و داخل الحجروی یا مسیرها

۳۴ angiogenic vasculature

پوهنیار سیدعلی آقا سادات

کاربرد پیدا کنند. استفاده از نانو ذرات که با پیپتایدهای یا آنتی‌بادی‌های چندگانه مانند آنتی‌بادی‌های تک‌سلولی با موفقیت پروتئین‌ها یا گیرنده‌های اختصاصی حجروی روی حجرات سرطانی هدف قرار داده شد و منجر به مرگ سلولی تومور با حداقل آسیب به حجرات سالم شد در نانو ذرات بکار گرفته همراه با اسید نوکلئیک، ماکرو مالیکول‌های DNA و RNA می‌توانند به‌طور هم‌زمان هدف‌گیری کند و تداوی مبتنی بر ژنتیک را اعمال کنند (Giljohann, D. A.E, at al ۲۰۰۹).

نانو ذرات نجیب فلزی به‌عنوان یک ماده فوتوترمال برای تداوی *in vivo* سرطان مورد استفاده قرار گرفته‌اند. برای این کار از دو جز ترکیب‌شده است: (الف) منبع نور مانند لیزر با محدوده طیفی ۶۵۰-۹۰۰ نانومتر برای نفوذ بافت عمقی و (ب) جذب نوری نانو ذرات که پرتو نور را در مقیاس زمانی پیکوثانیه^{۳۵} به حرارت تبدیل می‌کند، بنابراین باعث تخریب فوتوترمال می‌شوند. طول‌موج جذب نانو ذرات طلا به شکل و اندازه آن‌ها بستگی دارد. اگر نانو ذرات طلای توپر کروی^{۳۶} با اندازه ۴۰ نانومتر و بیش‌ترین جذب در محدوده طول‌موج ۵۳۰ نانومتر، تحت تابش لیزر با طول‌موج ۵۱۴ نانومتر قرار بگیرند، موجب مرگ و میر سلول در شرایط آزمایشگاهی خواهند شد. نکته‌ی قابل توجه این است که نانو ذرات کروی تنها نور فرابنفش و مرئی را جذب می‌کنند.

پیشرفت‌های اخیر در علم نانو طبی امکان استفاده از نانو ذرات فلزات نجیب به‌صورت انتخابی را در بافت سرطانی ایجاد کرده است. با استفاده از یک منبع انرژی که امواج الکترومغناطیس غیر یونیزان تولید می‌کند (مثل یک لیزر)، می‌توان الکترون‌های بانده هدایت نانو ذرات طلا را برانگیخت. الکترون‌های برانگیخته در باندهای هدایت انرژی خود را به‌صورت گرما و انتقال به محیط اطراف از دست می‌دهند؛ بنابراین به‌صورت انتخابی با استفاده از نانو ذرات فلزات نجیب می‌توان موجب گرم شدن ناحیه موردنظر شد.

^{۳۵} picosecond

^{۳۶} Spherical solid gold nanoparticles

پوهنیار سیدعلی آقا سادات

هوانگ^{۳۷} و همکارانش نشان دادند که نانو میله‌های طلا به علت باند جذب طولی آن‌ها در NIR با توجه به نوسانات SPR آن‌ها، عوامل فوتوترمال مؤثری هستند. قطر کوچک نانو میله‌های طلا به عنوان تبدیل‌کننده‌های فوتوترمال از اشعه مادون‌قرمز نزدیک^{۳۸} (NIR) برای کاربردهای *in vivo* به دلیل جذب بالای مقطع عرضی آن‌ها فراتر از طیف جذب بافت است، استفاده می‌شود. از آنجا که نور NIR به راحتی از طریق پوست و بافت انسان انتقال می‌یابد، این نانو میله‌ها می‌توانند به عنوان اجزای برای از بین بردن سرطان مورد استفاده قرار گیرند (Huang, X., El-Sayed, ۲۰۱۰) دیگر نانو ساختارهای طلا مانند نانو پوسته طلا، Au-nanocages و نانو ذرات کروی طلا همچنین تخریب فوتوترمال حجرات سرطانی و بافت را نشان داده‌اند. نانو میله‌های نقره-طلا در مقایسه با نانوپوسته یا نانومیله طلا شش مرتبه قدرت تابش لیزر کمتری برای مرگ سلول نیاز دارد. طلا همچنین با مواد مغناطیسی یا پارامغناطیسی برای افزایش اثر فوتوترمال و افزایش مرگ سلول سرطانی استفاده می‌شود.

هینفیلد^{۳۹} و همکاران در تحقیق خود نشان دادند که امواج مادون‌قرمز نزدیک (۸۰۰ نانومتر)، به شدت توسط نانو ذرات با هسته نقره و پوشش طلا^{۴۰} جذب می‌شوند و قرار گرفتن این نانو ذرات در تومور موش، باعث گرم شدن و فرسایش آن می‌شود. بر اساس نتایج مطالعه هیرش^{۴۱} همکاران بیشترین تجمع نانو ذرات پوشش داده با طلا در حجرات سرطانی بعد از ۲۴ ساعت اتفاق می‌افتد، در مطالعه آنان نشان داده شد که امواج گسیل شده از لیزر موجب افزایش دمای ۳۷ درجه سانتی‌گراد در تومور می‌شود و این در حالی است که افزایش دما در تومور کنترل ۹ درجه سانتی‌گراد بود. افزایش دمای ۳۷ درجه سانتی‌گراد تومور موجب بقای گروه همراه با نانوذره طلا بدون بازگشت تومور شد، Gibson, J.D., (Khanal, ۲۰۰۷).

۳۷ Huang

۳۸ near infrared radiation

۳۹ Hainfeld

۴۰ Gold nanoshell

۴۱ Hirsch

رادیوتراپی

رادیوتراپی از تابش یونیزه برای تداوی سرطان برای کنترل تکثیر حشرات خبیث استفاده می‌کند. با این حال، تحویل یک دوز کشنده از تابش به تومور، در حالی که اطراف بافت‌های سالم هستند، بزرگ‌ترین چالش در پرتوتداوی است (Conde, J., Doria, G., Baptista, P., ۲۰۱۲). نانو ذرات فلزی نجیب می‌توانند مانند آنتن عمل کنند که افزایش هدف‌گیری تابش با دوزهای پرتو پایین‌تر را فراهم می‌کنند و در نتیجه از آسیب رساندن به انساج سالم جلوگیری می‌شود. تابش نیز ممکن است برای فعال کردن نانو ذرات و انتشار فعالیت سیتوتوکسیک^{۴۲} آن‌ها استفاده شود. نانو ذرات طلا با تابش اشعه ایکس، می‌توانند به عنوان افزایش‌دهنده‌های دوز عمل کنند و باعث ایجاد رادیکال‌هایی شوند که باعث آسیب حشرات سرطانی و القا آپوپتوز سلول می‌شود. استفاده از این استراتژی منجر به بهبود در تداوی حشرات سرطانی سینه شده است

نانو ذرات طلا و نقره

نانو ذرات، طلا به دلیل ویژگی‌های خاص اپتیکی، فیزیکی و کوانتومی، ثبات بالای کیمیایی، سهولت تولید و زیست‌پذیری بالا، توجه بسیاری از محققین در زمینه‌های تصویربرداری و تداوی را جلب کرده است (Alkilany, A.M., et al ۲۰۱۰). نانو ذرات طلا و نقره جز نانو ذرات فلزی بی‌اثر هستند. این نانو ذرات با توجه به خصوصیات رفتاری که در مواجهه با تور از خود بروز می‌دهند، سنتز آسان و پایداری کیمیایی بالا، توجهی زیادی را به خود جلب کرده‌اند. اکثر مطالعات برون‌تنی نشان داده‌اند که نانو ذرات طلا برای سلول‌ها، غیر سمی هستند. برخی عوامل کنتراست‌دهنده می‌توانند با نانو ذرات فعال نوری ترکیب شوند.

نانو ذرات طلا دارای خصوصیات ویژه بسیاری هستند که موجب کاربردهای فراوان آن در تداوی سرطان شده است. مهم‌ترین خصوصیات این ذرات، کوچکی و نفوذپذیری بالا به بدن است؛ به طوری که در حشرات توموری تجمع می‌یابند. علاوه بر این، نانو ذرات طلا از قابلیت بالای اتصال به بسیاری از

^{۴۲} Cytotoxic

پوهنیار سیدعلی آقا سادات

پروتئین‌ها و دواها که به‌طور فعال حجرات سرطانی را مورد هدف قرار می‌دهند، برخوردارند. نمبر اتمومی بالای نانو ذرات طلا موجب جذب بیشتر پرتوی ایکس در محدوده‌ی تشخیصی و فراهم کردن کنتراست بالاتر نسبت به عوامل کنتراست استاندارد می‌شود. به هنگام قرار گرفتن در معرض تور با طول‌موج خاص پدیده‌ی رزنانس اتفاق می‌افتد که به آن رزنانس پلاسمون سطحی گفته می‌شود. رزنانس پلاسمون سطحی گرمایی تولید می‌کند که می‌توان از آن به‌منظور گرماتداویی اختصاصی تومور استفاده کرد.

در حال حاضر اعتقاد بر این است که نانو ذرات نقره می‌توانند به‌عنوان یک عامل تداویی، علاوه بر استفاده در مبارزه با باکتری‌ها و اثر روی بهبود زخم، برای مبارزه با ایدز، ویروس‌ها و به‌خصوص سرطان نیز به‌کاربرده شوند (Hekmat, A., Saboury, ۲۰۱۲). مطالعات نشان داده است که نانو ذرات نقره می‌توانند باعث ایجاد آپوپتوز از طریق آزادسازی رادیکال‌های آزاد اکسیجن در شرایط لابراتواری شوند، همچنین، اثرات ضد توموری، ضد تکثیری و اثرات ضد رگ‌زایی آن‌ها در شرایط آزمایشگاهی نیز بررسی شده است (Gurunathan, S., Raman, ۲۰۱۳). مطالعات مختلفی وجود دارد که اثبات می‌کند نانو ذرات نقره قادرند از طریق منسوجات، محصولات پوستی و ... وارد بدن شوند. در پزشکی نانو ذرات نقره جزء نانو ذراتی هستند که اثر ضد میکروبی دارند. همین اثر، باعث توجه همگان به این نانوذره و استفاده گسترده از آن شده است. تحقیقات نشان داده است که نقره به‌طور مستقیم با غشای سلولی تعامل می‌کند و باعث باز شدن غشای سلولی می‌شود. مطالعات زیادی وجود دارد که اثبات می‌کند حضور نقره در سلول باعث مهار مکانیسم تنفسی سلول از طریق تولید اکسیژن فعال می‌شود و در نهایت، باعث مرگ سلول خواهد شد. همچنین، مطالعات نشان‌دهنده اثر سمیت وابسته به‌اندازه‌ی نانو ذرات نقره و همین‌طور غلظت آن‌ها بوده است که این اثرات، بر روی حجرات فیروبلاست، اپی‌تلیال و ملانوما مورد ارزیابی قرار گرفته است. نانو ذرات نقره در غلظت‌های ۱۱ - ۳۶ میکروگرام بر میلی‌لیتر باعث کاهش عملکرد میتوکندری می‌شود. نتایج مشابه برای حجرات کبد حیوانی در غلظت‌های ۱۰ - ۵۰ میکروگرام بر میلی‌لیتر و برای حجرات فیروبلاست پوستی در موش ۳۰ میکروگرام بر میلی‌لیتر گزارش شده است (Samberg, M.E., ۲۰۰۹). هرچند مطالعات برای کشف دقیق مکانیسم سمیت

پوهنیار سیدعلی آقا سادات

سلولی نانو ذرات نقره همچنان ادامه دارد، اما همان‌طور که پیش‌ازین نیز گفته شد، مهم‌ترین مواردی که می‌توان به آن اشاره کرد، عبارت از تجمع در میتوکندری، کاهش کارایی آن و تولید رادیکال آزاد اکسیجن می‌باشند. این افزایش در مقدار اکسیژن فعال، می‌تواند سبب شکست در مالیکول DNA شود که این خود به مرگ سلولی منجر می‌گردد.

نتایج و یافته‌های تحقیق

افزایش مرگ حجروی ناشی از افزایش در میزان غلظت نانو ذرات درانتخاب غلظت‌ها می‌باشد. یافته و نتیجه این تحقیق میزان سمیت نانو ذرات نقره را بر روی حجرات سرطان سر ویکس با افزایش غلظت نانو ذرات نقره، مرگ حجرات افزایش می‌یابد. که اثرات آپوپتوتیک نانو ذرات نقره پوشش‌دار شده با عصاره برگ آویشن شیرازی بر رده سلولی HepG2 با غلظت‌های مختلف AgNPs در زمانه‌ای ۲۴ و ۴۸ ساعت که. میزان زیست‌پذیری حجرات و غلظت مهاری (IC₅₀) نشان داد AgNPs به‌صورت وابسته به غلظت و زمان باعث کاهش تکثیر حجرات HepG2 می‌شود.

همچنان اثرات سیتوتوکسیک نانو ذرات نقره سنتز شده در رده سلولی سرطانی COLO ۲۰۵ (سرطان امعاء بزرگ انسان) در شرایط برون‌تنی به‌صورت وابسته به غلظت باعث مهار رشد حجرات سرطانی رده COL-۲۰۵ می‌شوند. همچنین همه حجرات تحت تیمار با نانو ذرات نقره تغییرات موفولوژیکی مانند تراکم کروماتین‌ها و تغییرات در غشای سلول‌ها دیده می‌شود که این تغییرات در انتها منجر به القای آپپتوز در این سلول‌ها می‌شود. نقش نانو ذرات نقره و نانو ذرات طلا در روند رشد حجرات سرطانی رده HepG2 در شرایط برون‌تنی باعث کاهش حجرات سرطانی رده HepG2 به‌صورت وابسته به غلظت می‌شوند. تا نانو ذرات نقره دارای اثر مهاری قوی‌تری می‌باشند

مناقشه

لی پی و همکار نشان دادند رتینوئیک اسید پگیله متصل شده به نانو ذرات طلا در مقایسه با رتینوئیک اسید پگیله متصل نشده، می‌تواند در تداوی بهتری روی بیماری سرطان عنق رحم داشته باشد.

این نتیجه به دلیل اتصال نانو ذرات طلا به حجراتی است که گیرنده استروژن آلفا را در سطح خود بیان می‌کند؛ بنابراین در دوارسانی هدفمند به بافت موردنظر، مؤثرتر عمل می‌کند. این پژوهش نشان داد رشد حجرات تحت تداوی با RA-PEG-SH-AuNPs بعد از ۱۲ و ۲۴ ساعت انکوباسیون مهار می‌شود؛ بنابراین تداوی سرطان گردن رحم با رتینوئیک اسید متصل شده به انواع نانو ذرات، می‌تواند استراتژی خوبی برای تداوی این نوع سرطان باشد. تام و همکاران، نانو ذرات هوشمند طلا را برای تجمع در محیط نسبتاً اسیدی سلول طراحی کردند. با توجه به اینکه اندازه این ذرات خیلی کوچک بود (۱۰ نانومتر)، ورود آن‌ها به محیط داخلی حجرات سرطانی به سهولت انجام‌پذیر بود. این نانو ذرات بر روی سطح خود هم دارای بار منفی و هم مثبت بودند. حالت الکترواستاتیک بین بارهای سلول موجب تجمع این نانو ذرات در فضای داخل سلول شد. پایش ورود نانو ذرات به داخل سلول با استفاده از میکروسکوپ دارک فیلد انجام شد و مشاهده شد که این تجمع و اثرات گرما-توری آن‌ها موجب از بین رفتن حجرات سرطانی می‌گردد (Nam, J., Won, N., Jin ۲۰۰۹).

طبق گزارش‌هایی که Stolle -Braydich و همکاران اعلام کردند، افزایش در میزان تجمع نانو ذرات در سلول و کاهش عملکرد میتوکندری می‌باشد. آن‌ها در مقاله‌ی خود بیان کردند که با افزایش غلظت نانو ذرات نقره، میزان عملکرد میتوکندری کاهش و مرگ سلولی افزایش می‌یابد (Ahamed, M., AlSalhi, M.S., Siddiqui, M., ۲۰۱۰).

. اورتقا^{۴۳} و همکاران نیز به بررسی فعالیت ضد توموری نانو ذرات نقره منتشر شده توسط مخمر در رده‌های سلولی سرطان پستان MCF-۷ و T-۴۷D و همین‌طور حجرات نرمال پستان رده MCF۱۰-A پرداختند. نتایج بررسی سمیت سلولی و آزمون MTT در هر دو رده سلولی سرطانی که تحت تیمار با نانو ذرات نقره قرار داشتند نشان‌دهنده کاهش وابسته به غلظت در تعداد سلول‌ها بود، و اسنت^{۴۴} و همکاران به بررسی فعالیت ضد سرطانی و توانایی القاء آپوپتوز نانو ذرات نقره سنتز شده با عصاره پوست ساقه گیاه *Moringa oleifera* بر روی حجرات سرطان گردن رحم انسان پرداختند و مشاهده

۴۳ Ortega

۴۴ Vasanth

نمودند که درصد حجرات آپوپتوتیک در حجرات تحت تیمار با نانو ذرات نقره نسبت به گروه کنترل افزایش دارد (۲۰۱۴, Vasanth, K., Ilango, K., MohanKumar, R.).

نتیجه گیری

با توجه به اینکه استفاده از روش‌های متداول تشخیص و تصویربرداری از تومور دارای معایب و محدودیت‌هایی هستند، استفاده از تکنولوژی نانو روش نوینی برای تشخیص و تداوی سرطان می‌باشد. چالش اصلی در شیمی‌درانی سرطان اثرات و عوارض جانبی و ناخواسته حاصل از دواهاست. دوز مفرد یا دوره کوتاه کاربرد این دواها می‌تواند خطرات جدی برای سلامتی انسان داشته باشد ولی استفاده از ذرات زیست‌تخریب‌پذیر در سائز نانو برای مدت طولانی یا حتی دوره تداوی هم می‌تواند اثرات زیان‌بار ناخواسته ایجاد نماید؛ بنابراین هنوز چالش‌ها و محدودیت‌هایی برای استفاده از نانو ذرات در طبابت وجود دارد. امید است که در آینده‌ای نزدیک هزینه‌های سنتز کاهش و خصوصیات فارماکوکینتیک افزایش یابد تا بهره‌وری از نانو ذرات افزایش یافته و بر محدودیت‌های استفاده از آن‌ها غلبه نمایند. در این مطالعه، راجع به نانو ذرات فلزات نجیب، فواید و کاربردهای آن در تشخیص و تداوی سرطان بحث شد. بیشتر رویکردهای تداوی نانو ذرات فلزات نجیب بر پایه نانو ذرات طلا به خاطر غیر سمی بودنشان صورت گرفته‌اند. کاربرد گسترده هسته/پوسته یا آلیاژی نانو ذرات فلزات نجیب که آن‌ها را قادر به ترکیب مزایای هر فلز نجیب درون تک حامل می‌کند، همچنان ادامه دارد. در کل استفاده از کمترین دوز ممکن نانو ذرات برای به دست آوردن مطلوب‌ترین پاسخ در کوتاه‌ترین دوره زمانی با زیست‌سازگاری بالا هدف تداوی سرطان با نانو ذرات است. نانو ذرات فلزات نجیب ابزاری قدرتمند در برابر تداوی سرطان هستند که باید برای درک پتانسیل شان مشخصه یابی و بهینه‌سازی شوند.

پیشنهادات

از آنجاییکه نانو ذرات یک تکنالوژی جدید در تولید و رهایش دواست پیشنهاد می‌گردد در مورد نانو ذرات ترکیبات عضوی نیز تحقیق شود

پوهنیار سیدعلی آقا سادات

پیشنهاد می‌شود در مورد کاربرد ترکیبات نانو ذرات فلزات غیر نجیب نیز تحقیقات انجام شود،

امکان استفاده از نانو ذرات فلزات نجیب به صورت انتخابی را در بافت سرطانی مورد استفاده قرار

گرفت پیشنهاد می‌شود در مورد کاربرد این فلزات در بخش‌های دیگر داور رسانی و دارو سازی تحقیق

شود.

منابع

- ١ Kowlgi, K.N., Koper, G.J., Picken, S.J., Lafont, U., Zhang, L., Norder, B., (٢٠١١), Synthesis of magnetic noble metal (nano) particles Langmuir, ٢٧, ٧٧٨٣-٧٧٨٧.
- ٢ Arvizo, R.R., Bhattacharyya, S., Kudgus, R.A., Giri, K., Bhattacharya, R., Mukherjee, P., (٢٠١٢), Intrinsic therapeutic applications of noble metal nanoparticles: past, present and future Chemical Society Reviews, ٤١, ٢٩٤٣-٢٩٧٠.
- ٣ Rai, M., Ingle, A.P., Birla, S., Yadav, A., Santos, C.A.D., (٢٠١٦), Strategic role of selected noble metal nanoparticles in medicine Critical reviews in microbiology, ٤٢, ٦٩٦-٧١٩.
- ٤ Baptista, P., Pereira, E., Eaton, P., Doria, G., Miranda, A., Gomes, I., Quaresma, P., Franco, R., (٢٠٠٨), Gold nanoparticles for the development of clinical diagnosis methods Analytical and bioanalytical chemistry, ٣٩١, ٩٤٣-٩٥٠.
- ٥ Hainfeld, J.F., Dilmanian, F.A., Slatkin, D.N., Smilowitz, H.M., (٢٠٠٨), Radiotherapy enhancement with gold nanoparticles Journal of Pharmacy and Pharmacology, ٦٠, ٩٧٧-٩٨٥.
- ٦ Xie, J., Lee, S., Chen, X., (٢٠١٠), Nanoparticle-based theranostic agents Advanced drug delivery reviews, ٦٢, ١٠٦٤-١٠٧٩.
- ٧ Bhattacharyya, S., Kudgus, R.A., Bhattacharya, R., Mukherjee, P., (٢٠١١), Inorganic nanoparticles in cancer therapy Pharmaceutical research, ٢٨, ٢٣٧-٢٥٩.
- ٨ Chandra, P., Das, D., Abdelwahab, A.A., (٢٠١٠), Gold nanoparticles in molecular diagnostics and therapeutics Digest Journal of Nanomaterials & Biostructures (DJNB), ٥
- ٩ Devi, R.V., Doble, M., Verma, R.S., (٢٠١٥), Nanomaterials for early detection of cancer biomarker with special emphasis on gold nanoparticles in immunoassays/sensors Biosensors and Bioelectronics, ٦٨, ٦٨٨-٦٩٨.
- ١٠ Giljohann, D.A., Seferos, D.S., Prigodich, A.E., Patel, P.C., Mirkin, C.A., (٢٠٠٩), Gene regulation with polyvalent siRNA-

- nanoparticle conjugates *Journal of the American Chemical Society*, ۱۳۱, ۲۰۷۲-۲۰۷۳.
- ۱۱ Johannsen, M., Gneveckow, U., (۲۰۰۵), Clinical hyperthermia of prostate cancer using magnetic nanoparticles: presentation of a new interstitial technique *International journal of hyperthermia*, ۲۱(۷), ۶۳۷-۶۴۷.
- ۱۲ Huang, X., El-Sayed, I.H., El-Sayed, M.A., (۲۰۱۰) Applications of gold nanorods for cancer imaging and photothermal therapy, *Cancer nanotechnology*, Springer, , pp. ۳۴۳-۳۵۷.
- ۱۳ Huang, Y.-F., Sefah, K., Bamrungsap, S., Chang, H.-T., Tan, W ., (۲۰۰۸) Selective photothermal therapy for mixed cancer cells using aptamer-conjugated nanorods *Langmuir*, ۲۴, ۱۱۸۶۰-۱۱۸۶۵.
- ۱۴ Mohammad, F., Balaji, G., Weber, A., Uppu, R.M., Kumar, C.S., (۲۰۱۰), Influence of gold nanoshell on hyperthermia of superparamagnetic iron oxide nanoparticles *The Journal of Physical Chemistry C*, ۱۱۴, ۱۹۱۹۴-۱۹۲۰۱.
- ۱۵ Gibson, J.D., Khanal, B.P., Zubarev, E.R., (۲۰۰۷), Paclitaxel functionalized gold nanoparticles *Journal of the American Chemical Society Reviews*, ۱۲۹, ۱۱۶۵۳-۱۱۶۶۱.
- ۱۶ Conde, J., Doria, G., Baptista, P., (۲۰۱۲), Noble metal nanoparticles applications in cancer *Journal of drug delivery*, ۲۰۱۲.
- ۱۷ Alkilany, A.M., Murphy, C.J., (۲۰۱۰), Toxicity and cellular uptake of gold nanoparticles: what we have learned so far? *Journal of nanoparticle research*, ۱۲, ۲۳۱۳-۲۳۲۳.
- ۱۸ Cai, W., Gao, T., Hong, H., Sun, J., (۲۰۰۸), Applications of gold nanoparticles in cancer nanotechnology *Nanotechnology, science and applications*, ۱, ۱۷.
- ۱۹ Hekmat, A., Saboury, A.A., Divsalar, A., (۲۰۱۲), The effects of silver nanoparticles and doxorubicin combination on DNA structure and its antiproliferative effect against T۴۷D and MCF۷ cell lines *Journal of biomedical nanotechnology*, ۸, ۹۶۸-۹۸۲.
- ۲۰ Gurunathan, S., Raman, J., Malek, S.N.A., John, P.A., Vikineswary, S., (۲۰۱۳), Green synthesis of silver nanoparticles

- using *Ganoderma neo-japonicum* Imazeki: a potential cytotoxic agent against breast cancer cells *International journal of nanomedicine*, ٨, ٤٣٩٩.
- ٢١ Samberg, M.E., Oldenburg, S.J., Monteiro-Riviere, N.A., (٢٠٠٩), Evaluation of silver nanoparticle toxicity in skin in vivo and keratinocytes in vitro *Environmental health perspectives*, ١١٨, ٤٠٧-٤١٣.
- ٢٢ Ahamed, M., AlSalhi, M.S., Siddiqui, M., (٢٠١٠), Silver nanoparticle applications and human health *Clinica chimica acta*, ٤١١, ١٨٤١-١٨٤٨.
- ٢٣ Nam, J., Won, N., Jin, H., Chung, H., Kim, S., (٢٠٠٩), pH-induced aggregation of gold nanoparticles for photothermal cancer therapy *Journal of the American Chemical Society*, ١٣١, ١٣٦٣٩-١٣٦٤٥.
- ٢٤
- ٢٥ Khorasani, N., Baharara, J., Iranbakhsh, A., Ramezani, T., (٢٠١٦), Apoptotic effects of silver nanoparticles coated with *Zataria multiflora* leaves extract on HepG2 cell line *Feyz Journal of Kashan University of Medical Sciences*, ١٩.
- ٢٦ Ortega, F.G., Fernández-Baldo, M.A., Fernández, J.G., Serrano, M.J., Sanz, M.I., Diaz-Mochón, J.J., Lorente, J.A., Raba, J., (٢٠١٥), Study of antitumor activity in breast cell lines using silver nanoparticles produced by yeast *International journal of nanomedicine*, ١٠, ٢٠٢١.
- ٢٧ Vasanth, K., Ilango, K., MohanKumar, R., Agrawal, A., Dubey, G.P., (٢٠١٤), Anticancer activity of *Moringa oleifera* mediated silver nanoparticles on human cervical carcinoma cells by apoptosis induction *Colloids and Surfaces B :Biointerfaces*, ١١٧, ٣٥٤-٣٥٩.

Ministry of Higher Education

Al-Beroni University

Scholarly-Research Journal of Al-Beroni

Chief Editor: Pohandoi Dr. Mahboob Ur Rahman Safi

Associate Editor: Jawad Rahimi

Editorial Board Members:

Pohanmal Shafiullah Musleh V/C of the Academic Affairs.

Pohanwal Fazlrab Aria Academic Member of the Faculty of Agriculture.

Pohandoi Dr. Abdul Rafi Alimi Academic Member of the Faculty of Islamic Studies.

Pohandoi Dr. Sayed Taslim Kawyan Academic Member of the Faculty of Languages and Literature.

Pohandoi Dr Faridun Farzam Academic Member of the Faculty of Medical Sciences.

Pohandoi Abdul Mateen Haqbeen A Member of the Faculty of Engineering.

Pohandoi Mohammad Haroon Sabri Academic Member of the Faculty of Education.

Pohandoi Abdul Qahar Qarluq A Member of the Faculty of Agriculture.

Pohanmal Dr. Ahmad Hanif Hanif Academic Member of the Faculty of Law and Political Sciences.

Pohanmal Dr. Ahmad Mustafa Rahimi Academic Member of the Faculty of Medical Sciences.

Pohanyar Dr. Gholam Mohammad Payman Academic Member of the Faculty of Languages and Literature.

Pohanyar Muhammad Agha Elham Academic Member of the Faculty of Languages and Literature.

Pohanyar Muhammad Bilal Taib Academic Member of the Faculty Economy

Pohanyar Asadulla Aria Academic Member of the Faculty of Journalism.

Contact:

Tel: 0797100896 - 0777118025

E- mail: jawadrahimi2030@gmail.com &
vc.academic@au.edu.af

Add: Al-Beroni University, Kapisa Province, Afghanistan.

**Islamic Emirate of Afghanistan
Ministry of Higher Education
Al-Beroni University**

Scholarly-Research Journal of Al-Beroni

Year ٦: Volume ٢٣: Spring ٢٠٢٣